

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOCUĞUN ANNENİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI
ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Ayşegül ULAŞ

2501170166

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ümit HOROZCU

İSTANBUL-2021

ÖZ

ÇOCUĞUN ANNENİN MANEVİ GELİŞİMİNE KATKISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Ayşegül ULAŞ

Bu çalışmanın temel amacı, çocuğun annenin manevi gelişimine katkısını incelemektir. Araştırmada, biri anket içeren nicel, diğeri mülakat içeren nitel yöntem olmak üzere iki çalışma gerçekleştirilmiştir.

Nicel araştırmada, Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ilçelerindeki Diyanet'in 4-6 yaş Kur'an Kurslarında bulunan öğrencilerin annelerinden 500 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırmada ölçme aracı olarak çocuğun annenin manevi gelişimlerine katkısını belirlemek için 14 soruluk anket formu kullanılmıştır. Nitel çalışmada ise veriler mülakat yöntemine uygun olarak, yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Örneklem Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ilçelerindeki Diyanet'in 4-6 yaş Kur'an Kurslarında bulunan öğrencilerin annelerinden oluşmuş olup 20 anne ile mülakat yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların önceden hayatlarının merkezinde çoğunlukla kendileri varken, anne olduktan sonra şimdi bunun yerini çocukları almış, sorumluluk ve şefkat duyguları artmıştır. Katılımcıların anne olduktan sonra ise çocuklarına örnek olma, ilim öğrenmeye teşvik etme ve manevi duyguları aşılama bakımından dini yaşamlarına daha çok dikkat ettikleri görülmüştür. Sonuç olarak, çocuk sahibi olmanın ve bunun sonucunda ortaya çıkan anne-çocuk etkileşiminin, annenin dini ve manevi yönü üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anne, annelik, anne-çocuk ilişkisi, manevi gelişim, maneviyat.

ABSTRACT

A FIELD RESEARCH ON THE CONTRIBUTION OF THE CHILD TO THE MOTHER'S SPIRITUAL DEVELOPMENT

Ayşegül ULAŞ

The main purpose of this study is to examine the child's contribution to the spiritual development of mothers. In the study, two methods, including both quantitative and qualitative dimensions, were used as data collection methods. The quantitative questionnaire technique and the qualitative interview technique were used.

In the quantitative research, a questionnaire was applied to 500 mothers of the students who attended the 4-6 age Quran courses of Diyanet in Üsküdar, Ümraniye and Ataşehir districts. In the study, a questionnaire form consisting of 14 questions was used to determine the contribution of the child to the spiritual development of the mother as a measurement tool. In the qualitative study, the data were collected in accordance with the interview method, using a semi-structured interview form. The sample consisted of the mothers of the students attending the 4-6 age-old Quran Courses of Diyanet in Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir districts, and 20 mothers were interviewed.

According to the findings of the research, while the participants were mostly themselves at the center of their lives before, after becoming mothers, their children now replaced them, and their sense of responsibility and affection increased. After becoming a mother, it was observed that the participants paid more attention to their religious lives in terms of setting an example for their children, encouraging them to learn science, and instilling spiritual feelings. As a result, it has been determined that having a child and the resulting mother-child interaction have a positive effect on the religious and spiritual aspect of the mother.

Keywords: Mother, motherhood, mother-child relationship, spiritual development, spirituality.

ÖNSÖZ

Annelik, çoğu kadının ulaşmak istediği, gerçekleştiğinde çok güzel deneyimler yaşadığı, birçoğu tarafından eşsiz olarak nitelenen bir duygudur. Bir çocuk yetiştirmenin bir nesil yetiştirmek anlamına gelmesi nedeniyle, anneliğin Allah'ın kadınlara yüklediği kutsal bir görev olduğunda şüphe yoktur.

Bu tespit üzerine Din Psikolojisi sahasında çocuk sahibi olmanın annenin manevi gelişimine olan etkisini araştırmaya karar verdik. İki farklı saha araştırması vasıtasıyla konuyu aydınlatmaya, Din Psikolojisi denizine bir damlalık da olsa katkı sağlamayı umut ettik.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde teorik açıklamalar yer almaktadır. Kavramsal çerçeve olarak adlandırılan bu bölümde annelik, dindarlık ve maneviyat tanımları verilmiştir. İkinci bölümde araştırmada yapılan her iki çalışmanın yöntemi tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise anket ve mülakatların bulguları ve bu bulgulara yönelik analiz ve yorumlar sunulmuştur.

Çalışmamın hazırlanması sürecinde birçok kişinin katkısı ve desteği olmuştur. Lisans hayatımda Din Psikolojisi alanını sevdiren ve devamında akademik hayata girmemde etkisi olan, anlayışlı bir şekilde yardımını, desteğini benden esirgemeyen, sabırlı yaklaşımıyla beni motive eden saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ümit HOROZCU' ya çok teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam boyunca fikir ve önerileri ile katkıda bulunan kıymetli hocam Medipol Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Öğr. Gör. Hilmi BAKIR'a çok teşekkür ederim.

Hayır duaları ile motivasyonumu yükselterek, gayretimi pekiştiren, emeklerinin karşılığını asla ödeyemeceğim sevgili anneme, babama ve abla olmanın güzelliğini yaşatan kıymetli kardeşlerim Nuran TETİK ve Ahmet Kerem DOĞTEKİN'e bu zorlu süreçte bana destek oldukları için teşekkür ederim.

Eğitim ve çalışma hayatım boyunca maddi manevi her türlü fedakarlığı gösteren, tezimi yazma sürecimde ilgisini ve desteğini esirgemeyen eşim Tahir ULAş'a muhabbetle teşekkürlerimi sunarım.

Ve yine bana her yerde eşlik eden, tükenmez motivasyon kaynağım, evimizin neşesi güzel yavrum Mustafa Selim'e yürekten teşekkür ederim.

Teşekkürlerin en büyüğü ise varlığını her zaman içimde hissetiğim, darda kaldığımda, vazgeçmeyi düşündüğümde her an beni ayağa kaldıran, sayısız nimetleri ve lütufları ile onurlandıran Rabbimedir.

Ayşegül ULAş

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	1
KISALTMALAR LİSTESİ.....	2
GİRİŞ	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Annelik.....	8
1.2 Din ve Dindarlık	14
1.3 Maneviyat.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1 Araştırmanın Modeli.....	30
2.2 Çalışma 1: Nicel Aşama	30
2.2.1 Evren ve Örneklem.....	30
2.2.2 Veri Toplama Aracı	32
2.2.3 Veri Toplama Süreci.....	32
2.2.4 Verilerin Analizi	33
2.3 Çalışma 2: Nitel Aşama.....	33
2.3.1 Çalışma Grubu	33
2.3.2 Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması.....	35
2.3.3 Verilerin Analizi	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1 Çalışma 1: Nicel Aşama.....	37
3.2 Çalışma 2: Nitel Aşama	44
3.2.1 Anneliğin Tanımına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular	44
3.2.2 Anneliikle İlk Karşılaştıklarında Hissettiklerine Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular	51
3.2.3 Annelerin Çocuğun Manevi Gelişimi İçin Yaptıklarına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular	59
3.2.4 Çocuğun Annenin Manevi Gelişimine Katkısına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular	64
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	73
KAYNAKÇA	78
EKLER.....	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Annelerin Sosyo-demografik Özellikleri.....	31
Tablo 2: Annelerin Sosyo-demografik Özellikleri.....	34
Tablo 3: Katılımcıların Anneliğe ve Kendi Anneliklerine Bakış Açıları.....	37
Tablo 4: Dindarlık Kolerasyon İlişkileri	43
Tablo 5: Anneliğin Tanımına Dair Bulgular	44
Tablo 6: Gebelik Döneminde Annelik Hayaline Dair Bulgular.....	49
Tablo 7: Anne Olacaklarını Öğrendiklerinde Hissettiklerine Dair Bulgular	52
Tablo 8: Anne Olacaklarını Öğrendiklerinde Dini Hislerine Dair Bulgular.....	55
Tablo 9: Annelerin Kucaklarına İlk Aldıklarında Hissettiklerine Dair Bulgular.....	57
Tablo 10: Annelerin Çocuğun Manevi Gelişimi İçin Yaptıklarına Dair Bulgular....	59
Tablo 11: Gebelikte veya Emzirirken Yediklerinizde Helale Dikkat Ettiniz mi?	62
Tablo 12: Anne Olmak Sizi Dinen Daha Olgun Hale Getirdi mi?.....	68

KISALTMALAR LİSTESİ

Age.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran
Ark.	: Arkadaşları
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bs.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Diğ.	: Diğerleri
E.	: Erkek
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazret
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kadın
Krş.	. Karşılaştırınız

Mad.	: Madde
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
No.	: Numara
Ra.	: Radıyallahu anh
S.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
Sav.	: Sallallahu Aleyhi ve sellem
Ss.	: Sayfa sayısı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Trans.	: Çeviren
T.y.	: Tarih yok
Yay.	: Yayınları
Y.y	: Yayın yeri yok
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Annelik, bebek sahibi olma düşüncesi ile başlayan, gebelik süreci ve sonunda doğumla giderek artan, bebeğine en iyiyi verebilme hususunda güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır. Bu motivasyon, belki de öncesinde hiç deneyimleyemediği kadar yaşama dört elle tutunmayı teşvik eden ve tüm yaşamına yansıyan güçlü bir duygudur. İlk başlarda kendisini neyin beklediğini bilememenin verdiği kaygı ve endişe gibi duygular, anne adayını oldukça çaresiz ve korkmuş hissettirse de çocuğa bakımla ilgili giderek gelişen becerileri ve çocukla karşılıklı gelişen ilişkinin katkısıyla hayata karşı duruşunu sağlamlaştırır. Çocukla deneyimlenen bu karşılıklı sevgi temelli gelişen ilişki, kadının kendisini daha değerli görmesine, kendisiyle ilgili temel inançlarının daha olumlu bir hal almasına sebep olan bir deneyimdir.

Müslüman toplumlarda gebelik sırasında tıpkı çocuğun fiziksel sağlığı için annenin beslenmesine dikkat etmesi gerektiği bilindiği gibi¹ manevi ve ruhsal sağlığı için de dikkat etmesi gereken hususlar bulunduğu bilinmektedir. Annenin gebelik esnasında helal olan işler yapıp helal gıdalarla beslenmesinin bebeğin maneviyatına tesir edeceğine inanılmaktadır. Yapılan araştırmalarda yapay katkı maddelerinin bebeğin beden ve ruh sağlığını ne denli olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur. Bu bakımdan sağlıklı beslenme de ibadet gibi görülüp, çocuğun maneviyatı için dikkate alınmaktadır.²

Bebek anne karnında iken duyma, görme ve hissetme kabiliyeti geliştiği için annenin duygularının çocuğun kişiliğinin gelişiminde önemli olduğu düşünülmektedir. Annenin duygu durumunun çocuğa doğrudan etki ettiği, dolayısıyla gebelik boyunca anne adayının moral ve motivasyonunu, dahası maneviyatını yüksek tutması tavsiye edilmiştir.³ Annenin düşünceleri, acıları, sevinçleri savunmasız olan bebeğe tesir ettiği, bu nedenle her fırsatta bebeğine dair güzel şeyler düşünmesi, endişeli ve kaygılı

1 Zahide Küçük, Hayri Gözlükgiller, Hatice Kübra Tongar, **450 Soruda Anadolu Ekolüyle Gebelik ve Annelik**, Hayykitap, 2016 İstanbul, ss. 103.

2 Zahide Küçük, vd. age, ss. 50-51.

3 Ayşe Sevimli, “Üç Karanlık”, **Elif Elif Dergisi**, S:26 (2014), ss. 10.

duygu durum içine girmemesi önerilmektedir.⁴ Diğer bir öneri de anne adayını sakin, gevşetici müzikler dinlemeli, manevi hayatını güçlü tutmalıdır. Çevresinde pozitif düşünen insanlar olmasına dikkat edip gürültülü ortamlardan, kendisini mutsuz eden kişilerden uzak durmalıdır.⁵

Din bilginleri hamilelik sürecinde annenin diline ve kalbine bazı dua ve tesbihleri yerleştirmesini, ibadetlerine önem vermesini önemle tavsiye etmektedir. Böylece çocuğun dini ve manevi geleceğine olumlu tesirde bulunulmuş olacağını öğütlemektedir.⁶

Çocuk sahibi olacak bir anne öncelikle içinde bulunduğu tecrübesizliği ve bilgisizliği fark eder. Bu da onda hamilelik süreci ve çocuk bakımı-yetiştirmesi ile ilgili bilgileri öğrenme heyecanını açığa çıkarır. Fakat bu öğrenme heyecanı tek yönlü bir heyecan da değildir. Anne aynı zamanda sahip olduğu dinî ve manevî değerleri de çocuğuna aktaracağı bilinciyle bu yönde de bir okuma-öğrenme sürecine girer. Bu adeta anneyi yeniden bir öğrenci yapar ve bu heyecan ile çok aktif bir öğrenme süreci sergiler. Bu bilgileri kısa zaman içinde pratik olarak kullanacağı için de ayrı bir konsantrasyon yakalar.

Annede öğrenme heyecanını doğuran ilk birey aslında annede öğretme heyecanı da doğurmuştur. Hatta dinî ve manevî değerler için öğretme heyecanı öğrenme heyecanını önceler de diyebiliriz. Anne kendi dinî ve manevî değerlerini daha iyi öğretebilmek için öğrenme heyecanı duyar. Ancak, annenin öğrenme heyecanı yalnız öğretme amaçlı değil aynı zamanda bir birey olarak ortaya koyacağı şeyin daha sağlam olması içindir. Çocuk; annenin, öğrendikleri ile manevi bir olgunlaşma yaşamasına sebep olduğu gibi öğrettikleri ile toplumun manevi gelişimine olumlu bir etkide bulunmasına da sebep olmaktadır.

4 Hatice Kübra Tongar, **Çocuk Eğitiminde 100 Mucize Çözüm**, Hayykitap, 2016 İstanbul, ss. 50.

5 Zahide Küçük, vd., age, ss. 151.

6 Zahide Küçük, vd., age, ss. 155.

Çocuğun annenin maneviyatına olan etkisi; yaygın şekilde deneyimlenen, böylesine önemli bir olgu olması bakımından akademik açıdan çalışılması gereken önemli bir konudur. Tezimiz Din Psikolojisi sahasında daha önce yapılan bu nitelikte herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle sahada belirli bir boşluğu doldurmaya adaydır. Öte yandan hem nitel hem de nicel saha araştırmalarını ihtiva etmesi bakımından bu mütevazı çalışmanın özgün bir değer de taşıdığını zannediyoruz.

Annelikteki güçlü maneviyat her ne kadar hemen her ferdin varlığından emin olduğu bir olgu ise de alan araştırmasıyla bu olgunun bilimsel verilerle ortaya konması gerektiği fikrinden hareketle tezimizde güçlü bir alan araştırması yapılmak istenmiştir. Derin manevi duyguları anketten ziyade mülakat ile aydınlatmanın daha yararlı olacağı düşünülmekte ise de çok sayıda bireyle mülakat yapmak icab etmektedir. Oysa bizim tezimizde araştırmacının 4-6 yaş Kur'an kursunda öğreticilik yapıyor olmasının sağladığı imkanlar göz önünde bulundurularak çoklu veri seti bir araştırma yapmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle öncelikle çerçeve belirlemek adına daha geniş bir örneklem grubuna ulaşılan bir anket yapmaya, daha sonra bu ankette ortaya çıkan çerçevenin derinliğini anlamak adına mülakat yapmaya karar verilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ilçelerindeki 4-6 yaş Kur'an kurslarındaki velilerden oluşan 500 kişiye anket uygulanmıştır. Bu kapsamda, bu araştırmaya uygun olarak Kişisel Bilgi Formu ve 14 soruluk anket formu kullanılmıştır. Araştırmamızın nitel aşamasında ise yine aynı örneklem içerisinde 20 kişilik çalışma grubuyla derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Araştırmamızda, “Çocuk sahibi olmak annenin maneviyatını nasıl etkilemektedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. “Çocuk sahibi olmak annelerin manevi gelişimini olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezi ise araştırmanın ana hipotezi olarak kabul edilmektedir. Araştırmada ayrıca şu soruların cevapları aranmaktadır:

1. Annelik kutsallığı konusunda katılımcılar ne düşünmektedir?
2. Gebelikte veya emzirirken helale dikkat etmenin çocuğun maneviyatına etkisi konusunda katılımcılar ne düşünmektedir?
3. Çocuğunu kucağına ilk aldığı anda nasıl bir manevi duygu yaşanmıştır?

4. Verdiği maneviyat bakımından ilk çocuk ile sonraki çocuklar arasında farklılık var mıdır?

5. Çocuk sayısı arttıkça annelik maneviyatında değişme olmuş mudur?

6. Çocuğun huyları, güzelliği ve cinsiyeti annelik maneviyatını etkilemekte midir?

7. Çocuk büyüdükçe annelik maneviyatında değişme oluyor mu?

8. Anne olmak dindarlığını etkiliyor mu?

9. Anne olmak kişilik yapısını etkiliyor mu?

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Annelik

Bir kadının yaşamında en önemli unsurlarından biri anne olmaktır. Anne kelimesi Arapçada “ümm” olarak geçmekte olup çocuğun kendisinden doğduğu kadın, bir şeyin başlangıcında ve varlığında yetiştirilmesinde ve iyileştirilmesindeki temel unsuru ifade eder.⁷ Annelik kavramı, başka bir canlıya şefkat ve bağ kurma isteğini gerçekleştirmek açısından istenilen bir davranış olarak tanımlanmaktadır.⁸ Bir başka tanımda ise bir kadının gebe olmasıyla başlayan bedensel tecrübesini, doğumla birlikte bebeğin maddi ve manevi gereksinimlerini giderebilmeyi, kültürel anlamda da belirlenmiş olan sorumluluk vazifelerini içerir. Anne olmak sadece biyolojik bir olay değildir. Toplumun değer yargıları, çevresel ve kültürel bilgileri ile kolaylaştırıcılığı da anneliği anlamlandırmaktadır.⁹

Annelik, önceden beri sosyoloji, psikoloji, din, sanat ve felsefe gibi farklı disiplinlerin ilgi odağı olmuş, psikanaliz alanında ise Sigmund Freud’dan günümüze kadar çeşitli kuramcılar bu konu ile ilgilenmişlerdir.¹⁰

Psikanaliz biliminin kurucusu olan Freud, bir iç güdüyü tatmin edebilecek kişi, nesne ya da olaya vurgu yaparak bunu nesne kelimesiyle belirtmektedir. Freud’a göre, bebeğin hayatında bir iç güdüyü tatmin edebilecek ilk nesne anne göğsüdür. Freud burada nesne kelimesini kullanmaktadır. Çocuk büyüdükçe annesinden bağımsızlaşır

⁷ Vecdi Akyüz, Ana Baba İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. III, s. 102.

⁸ Tarık Solmuş, **Kadınlık ve Annelik Psikolojisi**, Nobel Akademik Yay., Ankara, 2012, ss. 9.

⁹ Tina Miller, **Annelik Duygusu Mitler ve Deneyimler**, Çev. Gül Tuncer, İletişim yay. İstanbul, 2010, ss. 33-55.

¹⁰ Müyesser İrem Temel, “Çocuklarını Kurum Bakımına Bırakmış Annelerin Annelik Deneyimlerinin PSikanalitik ve Kuram Oluşturma Perspektifinden Araştırılması” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, ss. 3.

ve yeni nesneler bulur. Böylece iç güdüsünü tatmin eder. Freud iç güdüsel dürtüler üzerinde durarak bu dürtülerin bebeklikte oluştuğuna inanmaktadır.¹¹

Freud'un düşüncelerine eleştiri olarak nesne ilişkileri kuramı ortaya çıkmıştır. Melanie Klein nesne ilişkileri kuramının kurucusu kabul edilmiş olup, Freud'dan sonra psikanaliz tarihinde etkili kuramcılarının başında yer almıştır.¹² Nesne ilişkileri ekolüne göre insan psikolojisi için temel kelime, ilişki; önemli figür ise annedir. Freud; babayı, içgüdüleri ve cinselliği ön planda tutarken nesne ilişkileri kuramcılarında bunun yerini bireyler arası ilişkiler almıştır. Çocuğun doğduğu andan itibaren asıl ihtiyacının ilişki olduğu, anne-çocuk arasındaki bağın temelinde de cinsellik değil beslemeye dayalı ilişkinin olduğu kabul edilir. Çocuk kendisini besleyenle yoğun bir ilişkiye girer ve kendisi için onu nesne olarak kabul eder. İlk aşamada nesne olarak anneyi değil, anne göğsü ya da biberonu öncelikli tutar ve anneden önce bu nesneyle bağ kurar. Nesne ilişkileri kuramcıları, bu dönemin bebeğin gelişiminde çok önemli bir yere sahip olduğunu iddia ederler. Çocuk, nesnesiyle iyi bir bağ kuramazsa yani nesnenin onu yeteri kadar besleyememesi durumunda nesneyi iyi veya kötü olarak kodlar. İyi olarak kodladığı nesneye güven duyar bu da kendisi için güven ve değerlilik duyguları kazandırır. Kötü olarak kodlaması durumunda ise nesnesine karşı öfke ve saldırganlık davranışları sergiler. Bu teoriye göre, ilk nesne ile kurulan bağ güvenli ise ileride oluşabilecek ruhsal problemlere karşı koruma edinilmiş, güvenli değil ise problemlere karşı zayıf kalınmış demektir. İlk dönemin ardından bebeğin zihnindeki nesne de değişir. Çocuk nesnenin anne göğsü ya da biberondan ziyade anne olduğunu fark eder. Yalnız nesneyi gördüğünde değil annesini gördüğünde de sevinir, göremediğinde de kaygı duyar. Bu basamakta çocuk ilişkiye sevgi boyutunu da ekler. Anne çocuğunu yeterli ve istikrarlı bir şekilde besleyip her zaman yanında olursa çocuk için ileriki yaşantısı ruhsal ve kişisel olarak daha iyi sürer.¹³

¹¹ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, Çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, 2007 İstanbul, ss. 638.

¹² Melanie Klein, **Haset ve Şükran**, Çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten, Metis Yayınları, 2020 İstanbul, ss. 7.

¹³ Ümit Horozcu, **Din Psikolojisi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 92-93.

Freud'dan sonra da kuramcılar anne-çocuk ilişkileriyle ilgilenmişlerdir. Bu ilişkiden hareketle bağlanma kuramı, İngiliz psikiyatrist John Bowlby tarafından 1950'de Dünya Sağlık Örgütü'nün kendisinden evsiz çocukların ruh sağlığı üzerinde çalışmasını istemesi üzerine ortaya konmuş ve daha sonra da sayısız araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.¹⁴ Bowlby çalışmalarının önemli bir kısmını yetimhaneler, hastaneler ve çocuk bakımevlerinde kalan çocukların ruh sağlığı üzerine yapmıştır. İlgilendiği durum ise yetim kalmanın ve ebeveynlerinden ayrılmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemlemektir. Bowlby incelemeleri sonucu çocukların korku, kaygı, içe kapanıklık ve uyumsuzluk gibi duygusal sıkıntılar yaşadıklarını ancak; sevgi dolu ve güvenilir yaklaşımın çocuğun sosyal ilişkilerinde önemli olduğunu görmüştür. Çocukların birincil bakıcılarından ayrıldıklarında uzun süreli ağlama, korku ve benzeri davranışlar göstererek daha fazla tepkide bulundukları gözlemlenmiştir. Ayrılığı travmalı yaşayan çocuklar, ayrılmayı engellemek ve yeniden yakınlık kurabilmek için yoğun ağlama, anneyi tutarak bırakmak istememe gibi çaresizce davranışlarda bulunmuşlardır. Birincil bakıcılarının terk ettiği ya da yetim kalan bu çocukların eğer bundan sonra da sevgi dolu ve güvenilir bir bağlanmadan uzak kalırlarsa hem insanlarla rahat iletişime geçemedikleri hem de yakın ilişkiler kurma konusunda zorlandıkları gözlemlenmiştir.¹⁵

Psikoanalitik alanda eğitim almış olan Bowlby, çocuk psikiyatrisi bölümünde çalışmaya başladığında psikoanalitik ekolün yeterli olmadığını fark etmiştir. Zira psikoanalitik ekol, çocukların annelerini yalnız açlık yönünden tatmin ettikleri için sevdiği ve bağlandığı düşüncesini savunup, ilgi ve sevgi ihtiyaçlarını geri planda tutmuştur. Ancak yapılan deneylerde bebek ve çocuklar annelerinden ya da birincil bakıcılarından ayrıldıklarında, temel besin ve ihtiyaçları karşılanmış olsa bile bu duruma tepki göstermekte, ayrılığı kabullenmekte zorluk çekmektedirler, bu da

¹⁴ Cindy Hazan, Philip R. Shaver, Çev. Ali Sönmez, "Bağlanma" Psychological Inquiry, 1994, Vol. 5, No. 1, ss. 3.

¹⁵ Inge Bretherton, "The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth", Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives, ed. S. Goldberg- R. Muir – J. Kerrr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 45-70.

Bowlby'nin psikoanalitik ekolü sorgulamasını artırmıştır.¹⁶ Bebekler, anneden ayrılmayı kendileri için tehdit olarak görmekte olup annenin yanı sıra bebekler için güvenli bir üs işlevindedir. Eğer anne bebek arasında güvenli bir bağlanma sağlanmışsa bebekler sıkıntılı ortamlarda bile güvenli oldukları duygusunu koruyup çevreye rahat adapte olabilirler.¹⁷

Bowlby, kuramını oluştururken etologların çalışmalarından faydalanmıştır. O, bağlanma teorisini oluştururken bebeklerin çok erken dönemlerinden itibaren biyolojik olarak hazır olan aktif birer katılımcı olduklarını savunmuştur ki, etolojik araştırmalara göre de bağlanma, çocukların hayatta kalmalarını sağlayan biyolojik bir göreve sahiptir. Kazların babası olarak bilinen Lorenz'in kaz yavrularıyla ve Harlow'un yavru maymunlarla yaptıkları deneylerden etkilenen Bowlby pek çok farklı memeli hayvan yavrusunun bağlanma davranışları ve anneden ayrılma durumunda gösterdikleri tepkilerin çoğunlukla birbirine benzediğini tespit etmiştir. Lorenz'in incelemesinde, civcivler ilk yumurtadan çıktığında Lorenz önlerinden yürümüş civcivler de onu izlemiştir. Daha sonra civcivlerin anneleri yanlarına gelmelerine rağmen civcivler annelerini değil de Lorenz'i takip etmişlerdir. Çeşitli kuşlarla da aynı deney tekrarlandığında benzer bulgular görülmüştür.¹⁸ Harlow'un yavru maymunlarla yaptığı deneyde ise maymunlar doğumdan hemen sonra annelerinden ayrılmış yapay anneler tarafından büyütülmüştür. Yavru maymunların kafesine biri telden yapılmış ancak üzerinde süt bulunan, diğerine ise yumuşak kumaşlardan yapılmış sıcak iki anne konulmuştur. Harlow burada yavru maymunların üzerinde süt şişesi olmayan ancak yumuşak ve sıcak olan maket anneyi tercih ettiklerini, korkutulduklarında ona sarıldıklarını görmüştür. Bu sonuçlar klasik psikanalizlerin iddia ettiği maymunun besinli anneyi seçeceği tezini çürütmüştür. Bowlby bu deneylerden aynı şekilde insan yavrusunun da içgüdüsel olarak bir bağlanma çerçevesinde davrandığı ve yaşamını

¹⁶ A. Şebnem Soysal, Şahin Bodur, Elvan İşeri, Selahattin Şenol, "Bebeklik Döneminde Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış", Klinik Psikiyatri 2005, 8, ss. 90.

¹⁷ Ümit Morsünbül, Figen Çok, "Bağlanma ve İlişkili Değişkenler", Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2011, 3, ss. 555.

¹⁸ Akif Hayta, age, ss. 81.

sürdürebilmesi için güveneceği, kendisinden daha tecrübeli olgun bir bağlanma figürüne ihtiyacı olduğu sonucunu çıkarmıştır.¹⁹

Bowlby'nin bağlanma kuramını alan araştırmalarıyla inceleyip geliştiren ve ilk büyük katkıyı yapan meslektaşı Mary Ainsworth olmuştur. Ainsworth bizzat anne-çocuk ilişkilerini incelemiş ve bu gözlemleri esnasında arkadaşlarıyla geliştirdikleri yabancı ortam adı verilen deneysel yöntemle bağlanma davranışındaki bireysel farklılıkları gözlemleyerek anlamaya çalışmıştır.²⁰ Bu yöntemde küçük çocuklar oyuncakların olduğu bir odada kısa aralıklarla önce annelerinden ayrılır, sonra bir yabancıyla yalnız bırakılır ve tekrar anneleriyle biraraya getirilirler. Yabancı ortam deneyinde çocuk ve annenin ayrılık öncesi ve sonrası davranışları gözlemlenmiş, bebeğin bağlanma sistemi aktifleştirilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın amacı çocukların annelerinden ayrıldıklarında ve tekrar bir araya geldiklerinde gösterdikleri tepkileri incelemek ve ortaya çıkan bağlanma stillerinin farklılık gösterip göstermediğini gözlemlemektir.²¹ Ainsworth ve arkadaşları çocukları güvenli, kaygılı ve kaçınan olmak üzere üç bağlanma stili içinde sınıflandırmıştır.²²

Güvenli bağlanmış çocuklar, anneleri odayı terk ettiklerinde az sıkıntı ve tepki verip yanlarına geldiklerinde ise kızgınlık göstermeyip hemen yakınlaşmışlar ve tekrar çevreleriyle ilgilenmeye başlamışlardır. Kaygılı bağlanmış çocukların ise, anne ile aynı ortamda bulunduklarında anneden yakın ilgi bekledikleri ancak; anneyi güvenli bir üs alanı olarak görmedikleri bilinmektedir. Kaygılı bağlanmış çocukların birincil bakım veren kişiye karşı davranış ve tutumları farklılık göstermektedir. Bundan dolayı bu bağlanma türü kararsız bağlanma olarak da isimlendirilmektedir. Üçüncü bir bağlanma stili olan kaçınan bağlanma davranışı gösteren çocuklar, annelerinden

¹⁹ A. Şebnem Soysal, Şahin Bodur, Elvan İşeri, Selahattin Şenol, age, ss. 91.

²⁰ İrem Metin Orta, Nebi Sümer, "Anne Duyarlılığı ve Erken Dönem Bağlanma- Temelli Ebeveynlik Destek ve Müdahale Programları", Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2016, 19(38), ss. 55.

²¹ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru", **Değerler Eğitimi Dergisi**, ss. 36.

²² Lee A. Kirkpatrick, Philip R. Shaver, "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion", Journal for The Scientific Study of Religion, 1990, 29(3), ss. 317.

ayrılmakta çok fazla etkilenmemişler, yeniden bir araya geldiklerinde de anneleriyle iletişim kurmaktan kaçınarak, dikkatlerini daha çok oyuncaklarına verir gözükmektedirler.²³

Bağlanma kuramının en önemli unsurlarından biri içsel çalışan modellerdir. Bowlby'e göre, çocuklar anneleri ile kurduğu bağlanma ilişkilerini içselleştirirler, bu ilişki de bebeklikten başlayarak çocuğun daha sonraki duygusal ve sosyal yaşamına yön verir.²⁴ İlk dönemlerden itibaren ihtiyaçları karşılanan, değer verilen bir çocuk çevresine güvenmeyi ve anne-babasını güvenli üs, sağlam bir temel olarak kullanmayı öğrenir.²⁵ Ebeveynleriyle güvenli bir bağlanma ilişkisi kuran bireyler de ileriki yaşamlarında güvensiz bağlananlara göre daha olumlu sonuçlar göstermiştir. Zira; bağlanma yaşam boyu süren bir kavram olup, bireylerin hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.²⁶

Kültürel ve sosyal olarak inşa edilen annelik rolünde dinin etkisi ve önemi çok büyüktür. İslam dini de bu manada anneyi, anneliğin önemini çok yüce bir mevkide görmüştür Dinin iki temel kaynağı olan Kur'an- ı Kerim ve hadislerde annelik, annelik hakkı ve sorumluluk ve fedakârlığı üzerine pek çok ayet ve hadisler bulmak mümkündür.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Biz insana, anne ve babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Annesi onu zahmetle taşıdı, güçlükle doğurdu, taşınması ve süten kesilmesi 30 aydır..."²⁷ buyrulur. Peygamberimiz (s.a.v) de birçok hadisinde anneye iyi muamelede bulunulmasını istemiştir. Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste

²³ Emel Nacar, Füsün Gökkaya, "Bağlanma ve Maternal Bağlanma Konusunda Bir Derleme", 2019, **Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi**, 1 (1), ss. 50.

²⁴ Özlem Karakuş, Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki İlişki, Toplum ve Sosyal Hizmet, Cilt 23, Sayı 2, Ekim 2012, ss. 43.

²⁵ Klaus Wechselberg, Ulrike Puyn, Çev. Erdoğan Kınalıbay, **Anne ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, ss. 13.

²⁶ Zeliha Yanar Güngör, "Evli Bireylerde Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Evlilik Doyumu ve Bağlanma Boyutları", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, ss. 16.

²⁷ Ahkaf 46/15.

bir adam, Rasulullah'a geldi ve: "İnsanlar arasında kendisine en iyi davranmam gereken kimdir?" diye sordu. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Annendir." Adam "Sonra kimdir?" dedi. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Annendir." Adam: "Sonra kimdir?" dedi. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Annendir." Adam: "Sonra kimdir?" dedi. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Babandır." buyurdular.²⁸

İslam dinine göre aile, kadın ve erkeğin birlikte oluşturduğu meşru nikâh akdiyle kurulmaktadır. Aileye yeni bir üye olan çocuğun katılmasıyla kadın ve erkek, eş rolünün yanında anne ve babalık rolü de kazanmaktadır. Annelik İslam dininde kadına verilmiş çok kutsal bir görevdir. Anne deyince ilk akla gelen sevgi, şefkat ve merhamet duygularıdır. Anne kalbi sevginin, şefkatin vücut bulduğu bir mekandır. Öyle ki anne tüm evlatlarını eşit derecede sevebilecek bir merhamet duygusuna sahiptir.²⁹ Çünkü merhamet duygusu karşı tarafın kişilik ve kimliğini gözetmeden herkese eşit dağıttığımız bir duygudur.³⁰ Çocuğun annesinin sevgisine ve bakımına muhtaç halleri anneye güzel duygular yaşatır. Birisine yardım etmek kişide içsel bir mutluluk ve huzur yaşattığı için anne bu duyguları bebeğe yardım ederek tadar bu sayede yardım etmenin ve iyilik yapmanın güzelliğini her daim diri tutar.³¹

Tezimizde annenin dini, dindarlığı ve maneviyatı araştırma konumuz olduğundan din, dindarlık ve maneviyat kelimeleri sıklıkla kullanılmaktadır. Konumuzu açıklığa kavuşturabilmek için bu üç kavramı genel olarak literatürde kullanılan haliyle ifade etmeye çalışacağız.

1.2 Din ve Dindarlık

Din kelimesi Arapça deyn kökünden türemiştir. Sözlükte "İslam, hesap, ceza ve karşılık, saltanat ve mülkiyet, hakimiyet ve galibiyet, millet, örf ve adet, şariat,

²⁸ Buhari, Kitabu'l Edep, 5974, Müslim 2548/1.

²⁹ Necla Günay, "Anne Olmak Emek İster", *Elif Elif Dergisi*, S:26 (2014), ss. 64.

³⁰ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, 2014 İstanbul, ss. 95.

³¹ Mehmet Teber, *Annenin Ruh Halleri*, Hayykitap, 2016 İstanbul, ss. 184.

hüküm ve ferman, itaat” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.³² Din genel olarak, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum³³ olarak nitelenebilir.

Tarihi insanlık kadar eski olan ve baştan beri insanoğlunun esas meselesi olarak var olan³⁴ dinin tanımlanması, din hakkında çalışma yapan araştırmacıların önünde duran ilk sorundur.³⁵ Bu sorunun çeşitli nedenleri vardır. Bunlar; dinin özyapısı, tanımlı yapan kişinin bakış açısı, tanımın yapıldığı dönemin özellikleri gibi nedenlerdir.³⁶ Bütün bunlardan dolayı da din alanında araştırma yapanlar tarafından ortaya konulmuş umumî geçerliliğe sahip bir din tanımı yoktur.³⁷

Dinin; insanın bilişsel, duygusal, sosyal ya da davranışsal boyutlarından herhangi biri ön plana çıkarılarak sayısız tanımı yapılmıştır. Araştırmacıların yaptıkları tanımlar genel olarak özsel, işlevsel ve hem özsel hem işlevsel bakış açısı ile yapılan tanımlar olmak üzere üç grupta incelenebilir. Özsel tanımlar, dinin “ne” olduğunu ifade eden tanımlardır. Bunların en kapsamlı ve kabul görmüş olanlarından birisi, Rudolf Otto'ya aittir. Otto, dini “*korkutucu ve büyüleyici bir sır olan kutsalın tecrübesi*” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla burada dinin, inanılan kutsal varlık merkezinde ele alındığını görürüz. Dinin özsel bakış açısı ile yapılan tanımlarında merkeze kutsal varlık konulurken işlevsel bakış açısı ile yapılan tanımlarında merkeze insan konulur. İşlevsel tanımlar, dinin fonksiyonu yani “insanın ne işine yaradığı” sorusu sorularak yapılan tanımlardır. Bunlar içinde en dikkat çeken Yinger'e aittir. O, bireysel ve sosyal olmak üzere her iki işlevi kapsayacak şekilde, dini; “*insan hayatının nihai problemine karşı grubun mukavemetini temin eden inanç ve ameller bütünü*”

³² Günay Tümer, “Genel Olarak Din”, TDV yay., İstanbul, 1994, c.9, ss. 312; Osman Pazarlı, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, ss. 27.

³³ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 03.01.2021)

³⁴ K. Birand, “Dinin Mahiyeti Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1959, ss. 118.

³⁵ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1987, ss. 403.

³⁶ Recep Yaparel, age, ss. 403.

³⁷ Asım Yapıcı, “Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Affetmede Dinin Rolü”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, ss. 8.

olarak tanımlamıştır. Bir başka örnek olarak ta Marx'ın meşhur din tanımı verilebilir: *“kalpsiz bir dünyanın kalbi ve halkın afyonu”*. Dinin inanan ve inanılan varlıktan oluşan her iki boyutunu da dikkate alarak yapılan tanımlar hem özsel hem işlevsel tanım olarak ifade edilir. Bu tanımlara örnek olarak da Pargament'in tanımı verilebilir. O, dini *“kutsalla ilişkili tarzlarda tezahür eden bir anlam arayışı”* olarak tanımlamıştır. Dinin hem özsel hem işlevsel yönü birleştirilerek yapılan tanımlara Williaime itiraz etmiştir. O, dini *“kurucu bir karizmaya bağlı olarak belli bir aidiyeti gerçekleştiren inançlar ve ayinlerin oluşturduğu düzenli sembolik bir iletişim”* olarak tanımlamıştır.³⁸ Fromm, dinin sosyal boyutuna vurgu yaparak dini, bir grubun davranışlarını ortak bir noktada birleştiren bir öge olarak tanımlar.³⁹ Freud dini *“Çocuklukta yaşanan deneyimlerden kaynaklı bir nevroz”*⁴⁰ olarak açıklarken, Jung, Freud'un nevroz olarak açıkladığı dini *“İnsanı nevrozdan kurtaran ruhsal bir tedavi sistemi ve kişinin sığınacağı güven kapısı”* olarak ifade etmekte olup hastasının dinsel görüşünü her zaman önemsemiştir.⁴¹

Ancak anlaşıldığı üzere yapılan tanımların her biri bir taraftan din ile ilgili gerçekliği ifade ederken bir taraftan gerçekliği yansıtamama riski ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı dinin genel geçer bir tanımını yapmanın önünde sayısız engeller var olagelmıştır.⁴²

Genel bir din tanımı yapma girişiminde bulunulduğunda tüm insanlığın hayatını çeşitli boyutlarla kuşatan dinlerde şunlar ortak noktalar olarak tespit edilmiştir:

- 1-Aşkın bir varlığın mevcut olması. 2-Bu aşkın varlığın yüceliğinin tasdik edilmesi. 3-Tasdik edilen aşkın varlığın aklın kapasitesinin alamayacağı kadar yüce bir kudrete sahip olması 4- Tasdik edilen aşkın varlığın buyrukları. 5-Tüm

³⁸ Asım Yapıcı, age, ss. 7-17.

³⁹ Erich Fromm, Çev. A. Arıtan, **Psikanaliz ve Din**, Arıtan Yayınları, 1993 İstanbul, ss. 45.

⁴⁰ S. Freud, Totem and Taboo, PFL, c.XIII, 1912; akt. Ali Köse, **Freud ve Din**, iz yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 29.

⁴¹ Abdulkemir Bahadır, **Jung ve Din**, İz Yayıncılık, 2010 İstanbul, ss. 102.

⁴² Asım Yapıcı, age, ss. 8.

maddi hayatın bu varlık tarafından ikame ve idâme ettirilmesi. 6-Kendisine boyun eğilen aşkın varlığın buyruklarına göre yaşamın düzenlenmesi.⁴³

Böylece görülmektedir ki tüm dinlerin ortak noktası, insan ile aşkın varlık arasındaki ilişkidir. Bireyin aşkın olan varlıkla kurduğu bu ilişkinin temeli psikolojiktir. Dinin objektif yönü olan aksiyonlar, dinin sübjektif yönü olan duygularla birlikte değerlendirilebilir.⁴⁴ Dolayısı ile tüm dinlerde bir aşkın varlığa inançla birlikte bu varlığı tasdik eden bireyin sorumlulukları vardır. Bununla birlikte geniş manada bireyin duygularını, düşünce ve davranışlarını kuşatan fikir ve nesnelerin de psikolojik açıdan bir din olarak görülebileceği söylenir. Örneğin insan; hayvan, ağaç, put, bilgin bir kişi, geçmiş atalar, mensubu olduğu milleti, ait olduğu sınıfı veya ulaşmak istediği para, mutluluk gibi hedefleri kutsal edinebilir.⁴⁵

Bir diğer kavram olan dindarlık ise sözlükte, “tedeyyün, dinin yapılmasını emrettiklerini yapma, nehiylerinden kaçınma hali” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶ Genel çerçevesiyle dindarlık, bireyin iç dünyasında yüce bir varlığa bağlanma, inanma ve davranışlarla bunun gösterilmesi anlamlarına gelir.⁴⁷

Dinin tanımı konusunda yapılan tartışmaların devamı olarak dindarlık kavramı ile ilgili de araştırmacılar uzun tartışmalar yapmışlardır. Dinin tanımlanmasındaki zorluğun sebebi olan çeşitlilik ve belirsizlik durumu dindarlık tanımında da geçerlidir.⁴⁸ Çünkü dinin bireydeki görüntüsü olan dindarlık ile din arasında sıkı bir ilişki vardır.⁴⁹ Ancak dinin bireydeki görüntüleri farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu görüntüler; “*ibadethaneye devam etme, ibadethane için gönüllü çalışma ve bağış yapma, dini kitaplar okuma, dini inançlara ve değerlere inanma, ahlaki ilkelere bağlı*

⁴³ Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1982, ss. 8.

⁴⁴ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, 2011 İstanbul, ss. 30.

⁴⁵ Hüseyin Peker, age, ss. 31.

⁴⁶ D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ülke Yay., Sirkeci- İstanbul, Ocak/1994, “Dindarlık” maddesi, ss. 284.

⁴⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (2013), ss. 178.

⁴⁸ Necdet Subaşı, “Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, **İslamiyet Dergisi**, 2002, ss. 19.

⁴⁹ Ünver Günay, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi İçinde**, Karahan Kitabevi, 2006 Adana, ss. 9.

olma, yoksula yardım” gibi maddelerdir.⁵⁰ Dinin bireydeki görüntülerinden yola çıkarak yapılan hiçbir “*tanım, sınıflama ve kavramlaştırma*” dindarlığın önemini ifade etmede yeterli değildir.⁵¹

Dindarlık, dine karşı bir tutum şeklidir. Tutum, üç öğeden oluşur. Bunlar; “*bilgi, duygu ve davranış*” olarak belirlenmiştir. Bilgi sahibi olunan konuya dönük duygu oluşur, duygusal bir yönelimle birlikte sonuç olarak davranış gerçekleşir. Dinî tutumda belirleyici öge dinî duygudur.⁵² İnsan hayatında dinî duygunun önemli bir yeri vardır. Dinî duygu, insan ruhunun derinliklerine kadar nüfuz etmiştir. Öyle ki dindarlığın kaynağını tamamen “*yüce âleme bağlanma duygusuna*” bağlayarak dinin duygudan ibaret olduğunu söyleyen düşünürler olmuştur.⁵³ James’e göre dini duygu; dinî aşk, dinî huşu, dinî zevk gibi hislerin ortak adıdır.⁵⁴ Kurumsal dinin önemini yitirdiği zaman hemen tekrar dirilmenin yolunu bulduğunu söyleyen Allport, kurumsal dinin kaderine bakmaksızın insanın bireysel dinî duygularının canlı bir şekilde halen var olduğunu ve olmaya devam edeceğini söyler. Böylece dinî duyguyu, dinin var olma garantisindeki yol olarak görür.⁵⁵

Dindarlık bir tutum olarak duygu dışında bilişsel ve davranışsal boyutları da barındırır. Yapılan dindarlık tanımlarının bu boyutları da kapsaması gereklidir. Dinin çok boyutlu bir yapı arz etmesi dindarlık tanımını da güçleştirmiştir. Dindarlık olgusu çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde tanımlanmıştır.⁵⁶ Glock ve Stark tarafından “*kiliseye üyelik, bir dini doktrine inanç, ahlaklı bir yaşam, cemaate katılmak ve buna benzer davranışlar*” dindarlığın göstergeleri olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Yapıcı,

⁵⁰ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Karahan Kitabevi, 2016 Adana, ss. 81.

⁵¹ Asım Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, ss. 77.

⁵² Çiğdem Kağıtçıbaşı, Zeynep Cemalcılar, **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınevi, 2017 İstanbul, ss. 98.

⁵³ Kerim Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, Boğaziçi Yayınları, 2013 İstanbul, ss. 95-96.

⁵⁴ Gordon W. Allport, Çev. Bilal Sambur, **Birey ve Dini**, Elis Yayınları, 2016 Ankara, ss. 25.

⁵⁵ Gordon W. Allport, Çev. Bilal Sambur, age, ss. 22-23.

⁵⁶ Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din**, Karahan Kitabevi, 2013 Adana, ss. 21.

⁵⁷ Yahya Turan, **Kişilik ve Dindarlık**, Ensar Neşriyat, 2017 İstanbul, ss. 111.

dindarlığı kurumsal dinin bireysel ve içsel yaşanması olarak kavramsallaştırmıştır.⁵⁸ Kayıklık ise; dini kutsal bir öğreti olarak tanımlarken dindarlığın “*bu kutsal öğretinin insan hayatında canlanması*” olduğunu söyler.⁵⁹ Kurt, dindarlığı “*bir kimsenin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yorumlama ve meşgul olma derecesi*” olarak tanımlar.⁶⁰ Kısaca; görece bir kavram olan dindarlık, bireyin gündelik yaşamında dinin yerinin ne olduğunu ifade ederek dine “*inanma ve bağlanma*” seviyesini gösterir.⁶¹

Din ve dindarlık araştırmalarında bu kavramların tanımlanmasındaki zorluk kadar bireyler ve kültürler arası değişkenlik gösterebilen bir gerçeklik olarak dindarlığın nasıl ölçüleceği de tartışma konusu olmuştur. Dindarlığın nasıl ölçüleceği sorununun çözümü için çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dindarlığın tek boyutlu olduğunu savunanlar olduğu gibi çok boyutlu olduğunu iddia edenler de olmuştur. Dindarlığın tek boyutlu olduğunu iddia edenler, bunun için farklı ölçekler geliştirmiştir.⁶²

Yaşayan dünya dinlerini inceleyen araştırmacılar Glock ve Stark ise dindarlığı; *duygu, inanç, ibadet, bilgi ve etki* olmak üzere beş boyutta ele almışlardır. Glock ve Stark, insanların dini öğreti ve kuralları anlayıp, yaşantılarında uygulamaya geçirmede farklı tezahürlerin olduğu görülse de bu beş boyutun dindarlık tiplerinin hepsi için geçerli olduğunu ifade etmektedirler.⁶³

Glock ve Stark’ın dindarlığın boyutları olarak saydıkları beş madde şöyledir:

⁵⁸ Asım Yapıcı, age, ss. 23.

⁵⁹ Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 2006, ss. 491.

⁶⁰ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, ss. 2.

⁶¹ Ünver Günay, age, ss. 177.

⁶² Murat Yıldız, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, **Tabula Rasa**, 2001, ss. 24.

⁶³ C. Y. Glock, (1998), **Dindarlığın Boyutları Üzerine** (Çev., M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara, (Der.Aktay Yasin, Köktaş M. Emin) Din Sosyolojisi, ss. 252-274.

- **İnanç Boyutu (İdeolojik Boyut):** İnanç, “*Tanrı, astroloji, irade gibi kutsal ve dindışı alana ait olan içinde hemen hemen her şeyin bulunduğu biri inanışlar yelpazesidir*”⁶⁴ Bütün dinler bağlularının tasdik etmesini beklediği inanç ilkelerinden oluşur. Bu ilkeler dinden dine de aynı din içinde farklı geleneklerde de değişebilir.⁶⁵ Bu ilkeler, İlahi varlık ve onun özellikleri ile “*ahiret, kurtuluş, ceza, kader*” gibi inanç öğelerini kabul etmeyi gerektirir. Bu boyutun merkez noktası inananların hayatın anlamına dair sorulara verdiği cevaplardır.⁶⁶
- **İbadet Boyutu (Pratik Boyut):** Çeşitli ayinler, dua, dinî törenlere katılma ve diğer ibadetler bu boyuta girer.⁶⁷ Bu boyut içerisinde İslâm dininin namaz, dua, oruç, zikir, kurban, hac gibi ibadetleri sayılabilir.⁶⁸
- **Tecrübe Boyutu (Duygu Boyutu):** Bireyin kutsalla ilişkisi anında meydana gelen hislerdir.⁶⁹ Bu hisler; huzur, huşu, korku, sevgi olarak sayılabilir. İnanan her birey bu hisleri farklı derinlikte yaşar. Duygu boyutu yalnızca ibadet anındaki hislerle sınırlı değildir. Günlük yaşamda olumlu bir gelişme yaşayan biri, bu durumu Allah’tan gelen lütuf olarak değerlendirip memnuniyet hisleri ile karşılayabilir.⁷⁰ Aynı şekilde bireyin etkisi altında kaldığı korku gibi olumsuz hislerle de ilişkilidir.⁷¹
- **Bilgi Boyutu (Entelektüel Boyut):** Bir dine inanan her birey, inandığı dinin “*inanç, ibadet ve ahlâk*” alanlarındaki temel ilkeleri bilir. Bilgi boyutu, inanç

⁶⁴ Yahya Turan, age, ss. 117.

⁶⁵ Hasan Kayıklık, **Din Psikolojisi**, Karahan Kitabevi, 2011 Adana, ss. 196.

⁶⁶ Ali Ayten, Ali Köse, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, 2012 İstanbul, ss. 111.

⁶⁷ Abdulkadir Çekin, “Dindarlık Boyutları ve Din Öğretimi: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (2010) Çerçevesinde Bir Analiz”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, ss. 249.

⁶⁸ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013 Ankara, ss. 74.

⁶⁹ Hayati Hökelekli, age, ss. 74.

⁷⁰ Ali Ayten, Ali Köse, age, ss. 112.

⁷¹ Murat Yıldız, age, ss. 30.

boyutu ile birebir ilişkilidir. Çünkü bir şeyin bilgisi, inançtan önceki gerekli koşuldur. Ancak bilgi inancı mecbur kılmadığı gibi; inanç ta, bilgi olmadan mümkündür. Asgari düzeyde bir bilgi üzerine de inanç inşa edilebilir.⁷²

- **Etki boyutu:** Etki boyutu, diğer boyutların özeti niteliğindedir. Bu boyutların tümünün, bireyin “*düşünce, duygu ve davranış*” şeklinde bütün boyutlarında günlük yaşama yansıyan izlerinden oluşur.⁷³ Hökelekli bu izlerin; “*beslenme alışkanlıklarından nezaket kurallarına, bireysel ahlaki tutum ve davranışlardan sosyal ilişkilere varıncaya kadar*” görüldüğünü söyler.⁷⁴ Dinin bireye kazandırdığı “*dünya görüşü ve zihniyet*”, yaşamının dinî ya da dinî olmayan her noktasına temas eder.⁷⁵

Dindarlığın boyutları ile ilgili araştırmalar yapıldığı gibi dindarlığı genel çizgiler içerisinde belirlemek için tiplere ayırmaya dönük de birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bunun hiç kolay bir iş olmadığı söylenmelidir.⁷⁶ Dindarlığın daha kolay anlaşılması için girişilen bu tanımlama işi aynı zamanda dindarlık olgusunun sınırlandırılması manasına da gelir. Buna rağmen bireylerin dindarlıklarındaki farklı ve benzer noktaları gösterebilmek için çeşitli boyutları ifade eden dindarlık tipleri geliştirilmiştir.⁷⁷ Aslında ne kadar dine inanan varsa o kadar dindarlık tipinden bahsedilebilir.⁷⁸

Bilindiği üzere, dinin insan yaşamındaki görünimleri farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkları değerlendiren Allport iç ve dış güdümlü eğilimleri ölçmek için bir ölçek geliştirmiştir.⁷⁹ Allport, ilk zamanlarda dindarlığı olgunlaşmış

⁷² Hasan Kayıklık, age, ss. 196.

⁷³ Ali Ayten, Ali Köse, age, ss. 112.

⁷⁴ Hayati Hökelekli, age, ss. 55.

⁷⁵ Yahya Turan, age, ss. 119.

⁷⁶ Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, ss. 100.

⁷⁷ Asım Yapıcı, age, ss. 21.

⁷⁸ Hayati Hökelekli, age, ss. 81.

⁷⁹ Gordon W. Allport, “The Religious Context of Prejudice”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 1966, c.5, sy.3, ss. 447-457; Gordon W. Allport-Ross, J. M., “Personal Religious

his ve olgunlaşmamış his olarak tanımlamıştır. Sonradan kaynağına atıfla olgunlaşmış dindarlığı iç güdümlü, olgunlaşmamış dindarlığı dış güdümlü dindarlık olarak adlandırmıştır. Allport'a göre dış güdümlü dindar, kendi menfaatleri için dini bir araç olarak kullanır. İç güdümlü dindar ise yaşam amacını dinde bulur. Dinî kuralları içselleştirmiştir. Allport bunu kısaca “*dış güdümlü dindarlar dini kullanır, iç güdümlü dindarlar dinini yaşar*” şeklinde özetlemiştir

Gruehn; akılcı, mistik ve merkezi tip olmak üzere üç dindarlık tipi tanımlar. Akılcı tip, zihinsel temelde gelişen ve benliğin silik olduğu bir dindarlık çeşididir. Filozof ve ilahiyatçıların dindarlığı buna örnektir. Mistik tip tam tersi benlik merkezli, aklın ikinci planda olduğu dindarlık tipidir. Merkezi tip ise akıl ve benliğin denge içinde olduğu bir tiptir.⁸⁰

Fromm din ile dinsel yaşantı biçimini ayırmak gerektiğini ifade eder. Tek tanrılı dinleri odak noktası olarak yaptığı araştırmalar sonucunda ulaştığı dindarlık tipleri ikiye ayrılır: Otoriter ve hümaniter dindarlık. Otoriter dindarlık; insanlardan güçlü olan Tanrısal gücü kabul etmektir. Bu ilişkide insanın itaatteki eksikliği günah anlamına gelir. Bu dindarlığa suçluluk duygusu ve acı çekme eşlik eder. Hümaniter dindarlık ise kişinin hem kendini hem çevresini anlamlandırabilmesi için aklına önem vermesi, imkân ve gücünün sınırlarını keşfetmek için kendini gerçekleştirme yolunda daima sevinç ile yürümesidir.⁸¹

Yapıcı; zihinsel açıdan dindarlığı “*liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik*” olmak üzere dört tipte ele alır. W. James’in “*sağlıklı ve hastalıklı*” dindarlık olan ikili tipten yola çıkarak liberal ve muhafazakâr dindarlığın sağlıklı, dogmatik ve fanatik dindarlığın hastalıklı dindarlık içinde değerlendirilebileceğini söyler. Liberal ve muhafazakâr dindarlıktaki temel fark kişinin tutumlarında dinin merkez olup

Orientation and Prejudice”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 1967, c.5, sy.4, sy. 432-443, akt. David M Wulff, “The Psychology of Religion: An Overview” (çev. Mustafa Koç), İslami Araştırmalar Dergisi, c. 17, sy. 4, 2004, Sayfa: 401-409; Hayati Hökelekli ve ark., Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 9.

⁸⁰ Hayati Hökelekli, age, ss. 82.

⁸¹ Erich Fromm, Çev. A. Arıtan, age, ss. 62-65.

olmamasıdır. Dogmatik dindarlık ve fanatik dindarlıkta ise benzer bir şekilde saplantılı bir tablo varken, aralarındaki fark olarak söylenebilecek nokta fanatikliğin şiddete daha yakın olduğudur.⁸²

Kayıklık, dindarlığı “*geleneksel-toplumsal ve bireysel dindarlık*” olmak üzere ikiye ayırırken tanımlamasının temeline dinî arayışı koyar. Geleneksel-toplumsal dindarlık, kaynağını içinde yaşadığı toplumdan alır ve ancak toplum içinde yaşanabilir. Birey, toplumun kendisinden beklentileri doğrultusunda bir dinsel yaşayışa sahiptir. Davranışlarının sorumluluğunu yüklenmez. Dinin, toplum içindeki “*topluluk halinde yapılan ibadetler, dinsel ziyaretler, türbe ve yatır ziyaretleri*” gibi görüntüleridir. Sanayileşmenin ve şehirleşmenin güçlü olmadığı toplumlarda daha çok görülen geleneksel-toplumsal dindarlık anlayışı sayesinde birey, statü ve çevre kazanır. Yaşadığı toplum içinde güvendedir. İkincisi bireysel dindarlıktır. Toplumsal bir varlık olan insanın sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte kurduğu ilişkilerin “*resmi ve yüzeysel*” olması sonucunda insan yalnızlığa sürüklenmiştir. Ancak bu durum onu toplumun bağlarından tamamen koparamamıştır. Daha fazla maddî refah içinde bir yaşama sahip olan insanın dünyasında toplum mirası kaybolmamış, yalnızca şekil değiştirerek varlığını devam ettirmiştir. Böylece bireysel dindarlık oluşmuştur. Bireysel dindarlıkta din, “*donuk ve ölü bir gelenek*” değildir. Birey için bir yaşam kaynağıdır. Kişi bu yaşam kaynağından aldığı gücü toplumda değil kendi içinde arayıp bulmaktadır.⁸³

1.3 Maneviyat

Maneviyat, Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kavram olup ⁸⁴ manevi kelimesi Arapçada manaya ait olan, mana ile ilgili anlamlara gelirken maneviyat ise bir insanın ruhsal gücü, içe ait olan hususlar ve moral anlamlarında kullanılmaktadır.⁸⁵ Türk Dil Kurumuna göre manevi, maddi olmayan, duyularla sezilebilen, ruhani, soyut, tinsel

⁸² Asım Yapıcı, age, ss. 37-39.

⁸³ Hasan Kayıklık, age, ss. 225-227.

⁸⁴ Hıdır Apak Ali Rıza Abay, “Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 2019, 30(1), ss. 56.

⁸⁵ Arif Erkan, **el-Beyan, Büyük Arapça-Türkçe Lügat**, C.2, İstanbul, Yasin, 2004, ss. 2174.

anlamlarına gelir. Maneviyat ise maddi olmayan manevi şeyler, moral, yürek gücü olarak açıklanmaktadır.⁸⁶ Maneviyat kavramının kökeni Latince yaşamı hissetmek,⁸⁷ nefes,⁸⁸ cesaret ve güç⁸⁹ gibi anlamlara gelmektedir. İngilizcede ise ruh, can, tin⁹⁰ manalarındaki spirit sözcüğünden türemiş “spiritual” kelimesinden gelmektedir. Maneviyat ise spirituality sözcüğü ile karşılanmakta olup, kiliseye, papaza ait olan, tinsellik, manevilik, gayrimaddilik, ruhanilik gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹

Literatürde farklı şekillerde tanımlansa da ilk akla gelen anlamıyla maneviyat, bireyin kutsal olarak kabul ettiği yüce bir varlıkla ilişki kurması ve bu ilişki neticesinde bireyin yaşama bir anlam verme arayışı, gaye ve hedef edinmesi, sahip olduğu potansiyellerini de ortaya çıkararak kendini gerçekleştirmesi, yaşam memnuniyeti ve bireyin kendisine, başkalarına karşı bağlılığı ve ilişkisi olarak tanımlanmaktadır.⁹²

Batı literatüründe kullanılan tanımlara baktığımızda ise Pargament, “Maneviyatı kutsalın arayışı, insanların keşfetmek, tutunmak ve gerektiğinde de yaşamlarında kutsal olarak kabul ettikleri şeyi değiştirmek için arayışa girdikleri bir süreç”⁹³ olarak tanımlar. Elkins ve ark 1988 yılında fenomenolojik maneviyat üzerine

⁸⁶ Recep Toparlı, **Türkçe Sözlük**, 10.bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005, ss. 1339.

⁸⁷ Hatice Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve Mdr Algısı”, **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları** Ed: Ali Ayten, İstanbul, Dem, 2017, ss. 20.

⁸⁸ Sevde Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I**, Ed.: Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul, Dem, 2016, ss. 19.

⁸⁹ Öznur Özdoğan, **İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, Ankara, Lotus, 2005, ss. 61.

⁹⁰ Nuri Özbalkan, **Büyük İngilizce- Türkçe Genel Sözlük: P-Z = English161 Turkish Dictionary**. İstanbul, Alfa, C.3, 1999, ss. 2862.

⁹¹ Hamit Atalay, **İngilizce-Türkçe Sözlük**, C.2, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1999, ss. 3181.

⁹² Gülüşan Göcen, “Şükür Maneviyatın Neresinde?”, **Maneviyat Psikolojisi**, ed. Mustafa Atak, Elit Kültür yay. İstanbul, 2016, ss. 170.; Hıdır Apak, Muhammet Cevat Acar, “Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”, **Din Bilimleri Klasik Sorunlar – Güncel Tartışmalar**, ed. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi yay., Mardin, 2018, ss. 365- 377.

⁹³ Peter C. Hill & Kenneth I. Pargament, “Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research”, **American Psychological Association** c.58, sy.1, ss. 64-74 (çev. Mustafa Ulu), **Bilimname**, 2015, c.28 sy.1, ss. 343-368.

yaptıkları çalışmalarında, “Aşkın bir boyutun farkına varılmasıyla ortaya çıkan ve bireyin kendisi ile, hayatla ve nihai gördüğü şeyle ilişkisi, tecrübe ediş biçimi”⁹⁴ olarak tanımlamışlardır. Armstrong’a göre, “Kişinin dünyada faaliyette bulunma şeklini etkileyen bir Yüce Güçle (a Higher Power) olan bir ilişkinin varlığıdır.” Benner’e göre, “Tanrı’nın kendisiyle ilişki kurulmasına yönelik merhametli (gracious) çağrısına insanın cevabıdır.”⁹⁵ Doyle’ye göre, “Varoluşsal anlam arayışıdır.” Vaughan’a göre ise, “Kutsalın öznel tecrübesidir.”⁹⁶

Maneviyat ve din kavramlarının literatürde bazen birbiriyle benzer şekilde kullanılıp bazen de birbirinden tamamen farklı anlamlar ifade edilecek şekilde kullanıldığı görülmüştür. Bu hususta maneviyat ve din ilişkisi üzerine genel olarak dört görüş ortaya çıkmaktadır: a) Din ve maneviyat aynı kavramlardır. b) Din ve maneviyat ayrı kavramlardır. c) Maneviyat dinî kapsar ve daha geniştir. d) Maneviyat dinin bir alt boyutudur ve din daha geniştir.⁹⁷

Din ve maneviyatın aynı kavram olduğunu savunan görüşe göre, her ikisi de insanın adalet, alçakgönüllü olma, merhamet, ümit, affedicilik, minnettarlık, uzlaşma, gibi özelliklerine değinmekte olup, hedefler ve bir şeylerin nasıl olması gerektiğine dair öngörüler taşırlar.⁹⁸ Hill ve Pargement, maneviyat ile dinî deneyim arasında “bireysel-kurumsal” şeklinde yapılan ayırımın çeşitli problemlere neden olacağını savunmaktadırlar. Çoğu dinin mensubu maneviyat ile dinî ayırmamakta çünkü bu

⁹⁴ David N. Elkins, L. James Hedstrom, Lori L. Hughes, J. Andrew Leaf, Cheryl Saunders, “Toward a Humanistic-Phenomenological Spirituality: Definition, Description, and Measurement”, **Journal of Humanistic Psychology**, c.28, sy. 4, ss. 5- 18 akt. Sevede Düzgüner, “Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi” (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2013, ss. 26.

⁹⁵ Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargement, “Dindarlık ve Maneviyat”, **Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları**, Der.: Raymond F. Paloutzian – Crystal L. Park, Çev. Ed.: İhsan Çapçıoğlu- Ali Ayten, Phoenix Yayınevi, Ağustos 2013 Ankara, ss. 65.

⁹⁶ David Doyle, (1992), Have We Looked beyond the Physical and Psychosocial, **Journal of Pain and Symptom Management**, 7, ss. 302-311. F. Vaughan, (1991), Spiritual Issues in Psychotherapy, **Journal of Transpersonal Psychology**, 23, ss. 105-119, akt. Sevede Düzgüner, “Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi” (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2013, ss. 26.

⁹⁷ Hıdır Apak, Muhammet Cevat Acar, “Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”, **Din Bilimleri Klasik Sorunlar – Güncel Tartışmalar**, edt. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi yay., Mardin, 2018, ss. 367.

⁹⁸ Bradford W. Sheafor, ve Charles J. Horejsi, **Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler**, Çev. Ed. B. Çiftçi, Nika Yayınevi, Ankara 2014, ss. 51.

şekilde bir ayırım, bilimsel anlamda kavram kargaşasına, dolayısıyla uygulanmakta olan ölçme araçlarının ve araştırma yöntemlerinin gereksiz görünmesine neden olacaktır. Buna göre de din ve maneviyat ilişkili kavramlar olup birbirinden bağımsız değildirler.⁹⁹

Din ve maneviyat iki ayrı kavramlardır diyen araştırmacılara göre, maneviyat, dine ait olmayan öğeleri de içerdiğinden dindarlıktan ayrılmaktadır. Din bir topluluğun inançlarını, öğretilerini ve ritüellerini içerir ve bir inanç grubunun sorumluluklarını vurgulamaktadır. Maneviyat ise çok geniş kapsamlı, bireysel ve kişiseldir, bundan dolayı da standart bir kalıba koymak ve ölçmek güçtür. Fakat; din için bu daha basittir. Maneviyatın içinde, dinde olduğu gibi formel şekillerde olan ritüeller bulunmayabilir. Dinî inançta nesnel, gözlemlenebilir ayinler gibi özel dini uygulamalar ve emredilmiş davranış kuralları söz konusuysen maneviyatta bunlar yoktur.¹⁰⁰ Maneviyat, bireyin yaşamını kutsal bir varlıkla kurduğu ilişki sonucu anlamlandırma çabası iken dindarlık ise, kişinin yüce bir varlığa doğru yolculuğunda bazı ritüelleri yerine getirmeyi belirtip, kabul edilen bir yapının inanç ve doktrinlerine bağlı olmak ve kendi yaşamında bunun yansımalarını görmeyi ifade etmektedir.¹⁰¹

Maneviyat dini kapsar ve daha geniş bir görüşüne göre maneviyat, dini ritüel ve kurumsallaşmadan bağımsızdır. Hoşgörü, bağışlama ve merhamet gibi kelimeleri izah etmek için dine gerek yoktur, bunlar insanın manevi yönüyle ilgilidir. Çünkü; maneviyat sonradan edinilen bir duygu değildir her insanın içinde vardır, dinde olduğu gibi belirlenmiş davranışlar ve kurallar yoktur, bireyde iç huzuru sağlayacak motive görevini üstlenir.¹⁰² Maneviyat, çoğunlukla kutsal olanla kurulan irtibat ve tecrübe

⁹⁹ Halil Ekşi, Çınar Kaya, Muhammed Çiftçi, “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, Editörler: H. Ekşi, Ç. Kaya, **Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma**, Kaknüs Yayınları, 2016 İstanbul, ss. 15.

¹⁰⁰ Ümit Horozcu, “Ruh Sağlığı ve Din”, Ed.: M. Doğan Karacoşkun, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss. 177-178.

¹⁰¹ Carlos Del M. Rio ve Lyle J. White, “Separating Spirituality From Religiosity: A Hylomorphic Attitudinal Perspective”, **Psychology of Religion and Spirituality**, 2012, c. 4, sayı: 2, ss. 89-91.

¹⁰² Ümit Horozcu, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişkisi”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2010, C.7, S.1, ss. 211; Sevede Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine

olarak tanımlanırken, insan hayatında doğaüstü unsurlar ve metafizik olarak üstün güçlerle kurulan irtibat maneviyat olarak anlam bulmaktadır.¹⁰³

Maneviyat dinin bir alt boyutudur ve din daha geniştir. Psikolojide bireyin kendi içsel yolculuğu ile kendine yönelmesi olarak tanımlanan maneviyat,¹⁰⁴ bazı psikologlara göre dinin bir alt boyutu olarak ifade edilirken, bazılarına göre ise dinden ayrı tutularak açıklanmaktadır.¹⁰⁵ Bu görüşe göre insanların bir kısmının çeşitli sebeplerle dini uygulamaları yerine getirmesi, dini etkinliklere katılımı maneviyatla ilişkilidir. Maneviyat bu insanları motive eder. Maneviyat, dinin bireysel ve tecrübeye dayanan yönüdür. Daha net bir ifade ile, dinî bir uygulama ya da yaşam tarzı Tanrı ile daha yakın ilişkiler kurmaya yardımcı oluyorsa, bu uygulamalar ve yaşam tarzı manevi olarak adlandırılır.¹⁰⁶

Maneviyat, batı literatüründe bazen din, bazen de dindarlık ile eş anlamlı olarak kullanılsa da 21.yüzyıldan itibaren farklı anlamlarda kullanılmaya başlamıştır.¹⁰⁷ Maneviyat kavramının anlamının zamanla değişmesi çeşitli alan araştırmalarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. İlk olarak Roof, 1993 yılında Amerika’da yaptığı araştırmasında 1599 kişinin katılımı ile kurumsal dinden uzaklaşma ve bireysel manevi deneyimleri ön plana çıkarmıştır. Daha sonra Bibby, Kanada’da manevi gereksinimleri belirlemek için 1713 kişilik örnekleme ile yaptığı

İlişkin Kùltürlerarası Bir Analiz”, **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I**, Ed.: Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul, Dem, 2016, ss. 19

¹⁰³ Duygu Hiçdurmaz ve Fatma Öz, “Stresle Baş Etmenin Bir Boyutu Olarak Spiritualite”, **Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2013, S.16:1, ss. 50.

¹⁰⁴ Rabiye Eğlence & Nuray Şimşek, “Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakım Hakkındaki Bilgilerinin Değerlendirilmesi”, **Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2014, Cilt: 5 Sayı: 1, Ocak, ss. 49.

¹⁰⁵ Veyssel Uysal & Ali Ayten, “Ruhsallık Umutsuzluğu Azaltır Mı? Ruhsallık- Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 16. Ulusal Psikiyatri Kongresi, Kongre El Kitabı, Safranbolu Karabük, 1-4 Temmuz, 2009, ss. 319; Mehmet Pehlivan, “Sağlık Çalışanlarına Göre Hastanelerdeki Manevi Destek ve Rehberlik Projesi Uygulaması: Afyonkarahisar Devlet Hastanesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss. 8-9.

¹⁰⁶ P. Scott Richards, Allen E. Bergin, **A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy**, American Psychological Association, Washington DC., 2011, ss. 22.

¹⁰⁷ Sevede Düzgüner “Psikoloji Literatüründe Maneviyat Kavramı”, **Maneviyat Psikolojisi**, edt. Mustafa Atak, Elit Kültür yay. İstanbul, 2016, ss. 12.

çalışmada katılımcıların %52'si dinle ilgili terimleri kullanırken, geri kalanı meditasyon, tefekkür, insan ruhu, bir olma hissi gibi hususları dile getirmiştir. Bu araştırmalar insanların maneviyat ve din kavramlarını nasıl kullandıkları hakkında veriler vermiş fakat kişilerin bu iki kavram arasındaki benzer ve farklı yönleri hakkındaki bilgilerini içermemektedir. ¹⁰⁸Din ve maneviyat kavramları arasındaki ilişki hususunda çalışmayı yapanlar ise Zinnbauer ve diğerleri olmuştur ve bu araştırma alanda çok ses getirmiştir. Zinnbauer ve diğerleri toplamda 112 erkek ve 234 kadın katılımcıyı içeren değişik kilise, kurum ve yaş gruplarıyla birlikte öğrenciler, yeniçağ akımları üyeleri ve sağlık görevlilerinden 11 ayrı örneklem oluşturmuştur.

Araştırmacılar, katılımcılardan şu dört tercihten kendilerini en iyi ifade edeni seçmelerini istemiştir:

- “1. Dindarım ama manevi yönden güçlü değilim (I am religious but not spiritual)
2. Manevi yönden güçlüyüm ama dindar değilim (I am spiritual but not religious)
3. Hem dindarım hem manevi yönden güçlüyüm (I am both religious and spiritual)
4. Dindar değilim, manevi yönden güçlü de değilim (I am neither religious nor spiritual)”¹⁰⁹

Bu sınıflandırma sahada önemli ölçüde ilgi görmüş daha sonraki yıllarda birçok çalışmanın değişkenleri arasında yer almıştır. Bilhassa kendilerini dindar

¹⁰⁸ Peter C. Hill, Kenneth I. Pargament, Ralph W. Hood Jr, Michael E. McCullough, James P. Swyers, David B. Larson, Brian J. Zinnbauer, “Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları”, Çev., Nurten Kimter, **Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, 2013, ss. 98.

¹⁰⁹ Brian J. Zinnbauer; Kenneth I. Pargament; Brenda Cole; Mark S. Rye; Eric M. Butter; Timothy G. Belavich; Kathleen M. Hipp; Scott, Allie B. Scott and Jill L. Kadar, Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 1997, 36 (4), ss. 555.

değilim ama manevi yönden güçlüyüm olarak ifade eden kişilerin sayıları çok olmuş, literatürde maneviyat kavramı ile ilgilenen yayınların sayısı artmıştır.

Devam eden bu kavramsal tartışmalar neticesinde 2011 yılında yapılan toplantıda Amerikan Psikoloji Derneği (APA) “Din Psikolojisi” isimli bölümün “Din ve Maneviyat Psikolojisi Derneği” olarak ismini değiştirmiştir. APA’nın bu şekilde isim değişikliğine gitmesi din ve maneviyatın birbirleri ile sıkı bir ilişki içinde olmasına rağmen aslında birbirinden farklı anlamlar ifade eden kavramlar olduğunu kabul ettiğinin resmi olarak da göstergesi olmuştur.

Maneviyat konusunda Türkçe literatürde yapılan inceleme sonucunda din, tasavvuf ve ahlak unsurlarının öncülük ettiği belirlenmiştir. Günümüzde maneviyat kavramıyla sosyal hayatta çok fazla karşılaşmakta olup moda dergileri spiritüel renkler ifadesini kullanırken, spiritüel yaşam koçluğu adı altında başka bir hizmet alanı açılmıştır.¹¹⁰

¹¹⁰ Sevd e Düzgüner, age, ss. 15-20.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1 Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma, olgu ve davranışları nesnelleştirerek ölçülebilir ve istatistiksel analiz ederek ortaya koyan araştırma şeklidir.¹¹¹ Nitel araştırma ise, gözlem, görüşme ve döküman incelemesi gibi çeşitli nitel veri toplama yöntemlerinin kullanılarak, algıların ve davranışların doğal ortamda bütüncül ve gerçekçi bir biçimde ortaya konularak nitel bir sürecin takip edildiği araştırma olarak tanımlanabilir.¹¹² Her iki yöntemin de zayıf ve güçlü yönleri, avantaj ve dezavantajları vardır.¹¹³ Çalışmamızda anket içeren nicel ve mülakat içeren nitel yöntemin ikisine birden müracaat edilmek suretiyle sözü edilen dezavantajları asgariye indirmek hedeflenmiştir. Araştırmamızda çocuk sahibi olmanın annenin maneviyatına etkisini ortaya çıkarmak maksadıyla öncelikle anket yapılmış, akabinde anket verilerinin ışığında ortaya çıkan çerçevede derinlemesine bilgi elde etmek için mülakatlar yapılmıştır. Anket tekniğinden faydalanan nicel aşama Çalışma 1, mülakat tekniğinin kullanıldığı nitel aşama ise Çalışma 2 olarak adlandırılmıştır.

2.2 Çalışma 1: Nicel Aşama

2.2.1 Evren ve Örneklem

Evren, bir araştırma grubu için ihtiyaç duyulan verilerin elde edildiği büyük grubu temsil ederken, örneklem ise evrenden seçilmiş daha küçük bir grubu ifade etmektedir.¹¹⁴ Nicel araştırmanın evreni, İstanbul'un Anadolu yakasının sosyo-

¹¹¹ W. Lawrence Neuman, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I**, Çev. Sedef Özge, Ankara, Yayınodası Yayıncılık, 2006, ss. 21.

¹¹² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2016, ss. 41.

¹¹³ Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel, **Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2018, ss. 252.

¹¹⁴ Recai Coşkun, Remzi Altunışık, Engin Yıldırım, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, Sakarya, Sakarya Yayıncılık, 2017, ss. 158-159.

ekonomik ve kültürel çeşitliliğini yansıttığı düşünülen Üsküdar, Ümraniye ve Ataşehir ilçelerindeki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 4-6 yaş Kur'an kurslarında bulunan öğrencilerin anneleri olarak belirlenmiştir. Anadolu yakasının tercih edilme nedeni ise araştırmacının bu bölgede ikamet etmesi ve bu ilçelerin müftülükleri ile bağlantı kurma imkanının nispeten yüksek olmasıdır. Örneklem grubu ise anketi doldurmaya gönüllü olan, tesadüfi yöntemle araştırmaya dahil edilen 500 anneden oluşmaktadır. Katılımcıların tanımlayıcı bilgileri Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1: Annelerin Sosyo-demografik Özellikleri			
Sosyodemografik Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)	Toplam
Annelerin Yaş Dönemleri			
20-35 yaş arası	273	54,6	500 %100
36-45 yaş arası	227	45,4	
Annelerin Eğitim Durumu			
İlköğretim	109	21,8	500 %100
Ortaokul	72	14,4	
Lise	138	27,6	
Önlisans	61	12,2	
Lisans	101	20,2	
Lisansüstü	19	3,8	
Algılanan Ekonomik Düzey			
Çok Düşük	5	1	500 %100
Düşük	35	7	
Orta	428	85,6	
Yüksek	32	6,4	
Annelerin Çalışma Durumu			
Çalışan	126	25,2	500 %100
Çalışmayan	374	74,8	
Annelerin Dindarlık Durumu			
Az Dindar	54	10,8	500 %100
Dindar	404	80,8	
Çok Dindar	42	8,4	
Ailelerinin Dindarlık Durumu			
Din Karşıtı	1	,2	500 %100
Dinle İlgisiz	6	1,2	
Az Dindar	51	10,2	
Dindar	370	74,0	
Çok Dindar	72	14,4	

Tablo1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan annelerin %54,6’sı (273 kişi) 20-35 yaş aralığında, %45,4’ü (227 kişi) 36-45 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim düzeyi yüksektir. Annelerin %3,8’i (19 kişi) lisansüstü, %20,2’si (101 kişi) lisans, %12,2’si (61 kişi) önlisans eğitim düzeyinde, %27,6’sı (138 kişi) lise düzeyinde, %14,4’ü (72 kişi) ortaokul ve %21,8’i (109 kişi) ilköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Örneklem grubunun %85,6’sı (428 kişi) ekonomik durumunu orta düzey olarak beyan etmiştir. %25,2’si (126 kişi) çalışıp çalışmadığına dair soruya “evet” seçeneğini işaretleyerek cevap verirken, %74,8’i (374 kişi) “hayır” seçeneğini işaretlemiştir. Bu bilgilerden hareketle katılımcıların büyük çoğunluğunun ev hanımı olduğu görülmüştür.

Araştırma, örneklemimizin %8,4’ünün (42 kişi) çok dindar, %80,8’inin (404 kişi) dindar, %10,8’inin (54 kişi) az dindar olduğunu ve ailelerinin de %14,4’ünün (72 kişi) çok dindar, %74,0’ının (370 kişi) dindar, %10,2’sinin (51 kişi) az dindar, %1,2’sinin (6 kişi) dinle ilgisiz ve %0,2’sinin (1 kişi) din karşıtı olduğunu belirtmiştir. Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 4-6 yaş kurslarına teveccüh edenlerin büyük çoğunluğu dindardır. Öte yandan az sayıdaki bir kısmı ise kendisini çok fazla dindar görmediği halde bu müesseselere çocuklarını göndermiştir. Bu durum da onların bir şekilde dini bir ortamda alınacak eğitimin çocuklar için gerekli olduğuna inandığını göstermektedir.

2.2.2 Veri Toplama Aracı

Araştırmada ölçme aracı olarak katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu, çocuğun annelerin manevi gelişimlerine katkısını belirlemek maksadıyla da 14 soru sorulmuştur. Araştırmada herhangi bir ölçüm yapma amacı taşımadığı için daha önceden geliştirilmiş bir ölçek kullanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Sorular araştırmacı ve tez danışmanı tarafından hazırlanmıştır.

2.2.3 Veri Toplama Süreci

Veriler 2019 yılı Eylül ayında toplanmıştır. İstanbul’un üç ilçesi belirlendikten sonra gerekli kurum ve kişilerle temas kurularak örnekleme ulaşılmıştır. “Kişisel Bilgi

Formu” ve anket soruları katılımcılara birebir, toplu olarak ve Google Form üzerinden uygulanmıştır. Uygulamada, söz konusu ilçe müftülüklerinden izin alındıktan sonra katılımcıların gönüllü olmaları, özellikle dikkate alınarak uygulamanın sağlıklı bir seyir takip edebilmesi için katılımcılara gerekli açıklamalar yapılmıştır. Her bir anketin doldurulması 10-15 dakika sürmüştür. Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda anketlerin cevaplandırılmasında bir sorun yaşanmamıştır.

2.2.4 Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 23.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde betimsel analizlerin yanı sıra, değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde Pearson korelasyon testi kullanılmıştır.¹¹⁵ Bulguların yorumlanmasında $p<0,05$ anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

2.3 Çalışma 2: Nitel Aşama

2.3.1 Çalışma Grubu

Araştırmada Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ilçelerindeki 4-6 yaş Kur'an kurslarındaki öğrencilerin velilerinden mülakat yapmaya gönüllü 20 anne katılımcı olarak yer almıştır. Katılımcıların 12'si araştırmacının bizzat öğretmenlik yaptığı Ataşehir ilçesinden, 4'ü Ümraniye ve 4'ü ise Üsküdar ilçesinden velilerdir. Ümraniye ve Üsküdar ilçelerinden katılımcılara buralarda görev yapan Kuran Kursu öğreticilerinden yardım almak suretiyle ulaşılmıştır. Gönüllülük dışında herhangi bir kriter benimsenmeyip, katılımcıların rastgele belirlenmesi tercih edilmiştir. Katılımcıların tanımlayıcı bilgileri Tablo1 de yer almaktadır.

¹¹⁵ Recai Coşkun, Remzi Altunışık, Engin Yıldırım, age, ss. 225.

Tablo 2: Annelerin Sosyo-demografik Özellikleri					
No	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Eğitim Bölümü	Mesleği
K1	39	Evli	Lise	-	Ev Hanımı
K2	32	Evli	Yüksek Lisans	Eğitim Bilimleri	Ev Hanımı
K3	34	Evli	Yüksek Lisans	Okul Öncesi	Anaokulu Müdürü
K4	27	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğrt.
K5	29	Evli	Yüksek Lisans	Din Psikolojisi	Ev Hanımı
K6	29	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğrt.
K7	26	Evli	Lisans	İlahiyat	Ev Hanımı
K8	37	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğrt.
K9	32	Evli	Ön lisans	Uluslararası İlişkiler	Ev Hanımı
K10	37	Evli	İlkokul	-	Hizmetli
K11	26	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğrt.
K12	28	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğrt.
K13	35	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğrt.
K14	39	Evli	İlkokul	-	Hizmetli
K15	35	Evli	Ön lisans	İlahiyat	Ev Hanımı
K16	35	Evli	Yüksek Lisans	Din Psikolojisi	Din Kültürü Öğrt.
K17	32	Evli	Yüksek Lisans	Matematik	Darphane Memuru
K18	42	Evli	Lise	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğrt.
K19	37	Evli	Lisans	Çocuk Gelişimi	Ev Hanımı
K20	36	Evli	Lisans	Çocuk Gelişimi	Ev Hanımı

Tablo 2’de nitel aşama için ulaşılan çalışma grubuna ait demografik bilgilere yer verilmiştir. Katılımcıların isimleri gizli tutulmuş, her birine numara verilmiş, (Katılımcı 1: K1, Katılımcı 12: K12 gibi) çalışmada isim yerine katılımcı numaraları ile ifade edilmişlerdir.

Araştırmada yaşları 26-42 arasında değişen toplam 20 katılımcının 5’i yüksek lisans, 9’u lisans, 2’si ön lisans, 2’si lise ve 2’si de ilkokul mezunudur. Bunlardan da lisans ve yüksek lisans mezunu olanların büyük bölümü ilahiyat alanında eğitim görmüştür. Annelerin 12’si çeşitli meslek gruplarında çalışmakta olup, 8’si çalışmamaktadır.

2.3.2 Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Araştırmacı ve danışmanı tarafından hazırlanan görüşme formunun güvenilirlik ve geçerliğini sağlamak amacıyla nitel araştırma yöntemleri konusunda yetkin bir akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Uzman akademisyenin önerileri doğrultusunda görüşme formuna dört soru daha eklenmiştir. Nihayetinde veri toplama aracı, katılımcıları tanıtmak amacıyla eklenen “Kişisel Bilgi Formu” (5 soru) ve yarı yapılandırılmış “Görüşme Soruları” (12 soru) ile iki bölüm olarak (Bkz. Ek-1) teşkil edilmiştir.

Anket verilerinin analizi sonrasında ortaya çıkan veriler ışığında görüşme formu hazırlandıktan sonra önce pilot görüşmeler yapılmış, soruların anlaşılıp anlaşılmadığı test edilmiştir. Anket çalışmasındaki katılımcılardan araştırmaya katılabilecek kişilerin iletişim adreslerine ulaşılmış, görüşmenin yapılacağı yer ve zaman tayin edilmiştir.

Görüşmeler esnasında öncelikle araştırmacı kendisini tanıtmış, daha sonra görüşmenin amacı hakkında katılımcılara kısa bir bilgi verilmiştir. Araştırmacı, katılımcıya yapılacak görüşmenin gizliliği ve isimlerinin gizli kalması hususunda güven vermiş, görüşülen kişinin izniyle görüşmeyi başlatmıştır.

Görüşmelerin çoğunluğu katılımcılarla bir araya gelerek yüz yüze yapılmıştır. Buna ek olarak telefon görüşmeleri ve görüntülü görüşmeler şeklinde de görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan izin alınarak görüşmeler sırasında ses kaydı alınması

tercih edilmiş olup katılımcıya araştırmacı dışında kimsenin dinlemeyeceği teminatı verilmiştir.

Görüşmeler esnasında konuşmanın gidişatına göre bazı soruların öne bazılarının ise sona alınması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Bazı soruların muhtevası gereği, çocuk sayısına göre kişilere soruların sorulma şekli değişiklik göstermiştir. Katılımcılar görüşme sorularını yanıtlamak konusunda zorluk yaşamamışlar, araştırma neticelendiğinde çalışmanın tamamlanmış halini görmek istediklerini belirtmek suretiyle araştırmaya katılmaktan duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir.

2.3.3 Verilerin Analizi

Görüşme esnasında alınan ses kayıtları yazıya aktarılarak çözümlemesi yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz, araştırma bulguları için sistematik bir çerçeve oluşturulması, bu tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması aşamalarından oluşan süreçtir.¹¹⁶ Buna göre verilen yanıtlardan yola çıkılarak temalar oluşturulmuş, yanıtlar sınıflandırılmıştır. Daha sonra yanıtlar, oluşturduğu temalara göre taslak temalar altında birleştirilerek kategorilere ayrılmıştır. Bunun yanında katılımcıların yanıtlarının kullanılabileceğine dair izin belgeleri, görüşmelerin kayıtları ve deşifreleri araştırmacı tarafından korunmuştur. Ayrıntılı betimlemenin yanında doğrudan alıntılara sık sık yer vermeye çalışılmıştır. Bulgular 1) Anneliğin tanımına dair bulgular 2) Annelikle ilk karşılaştıklarında hissettiklerine dair bulgular 3) Annelerin çocuğun manevi gelişimi için yaptıklarına dair bulgular 4) Çocuğun annenin manevi gelişimine katkısına dair bulgular olmak üzere 4 başlık altında değerlendirilmiştir.

¹¹⁶ Yıldırım ve Şimşek, age, ss. 240.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde iki farklı teknik kullanmak suretiyle yapılan iki ayrı çalışmadan elde edilen veriler Çalışma 1 ve Çalışma 2 olarak başlıklandırılmıştır. 4-6 yaş Kur'an kurslarında çocukları bulunan annelerle yapılan anketin bulguları Çalışma 1, ankete katılanlar arasından seçilen özel bir grupla yapılan mülakatların bulguları ise Çalışma 2 başlığında sunulmuştur.

3.1 Çalışma 1: Nicel Aşama

Araştırmamızın nicel aşamasında Üsküdar, Ümraniye ve Ataşehir ilçelerindeki Diyanetin 4-6 yaş Kur'an Kurslarında bulunan öğrencilerin annelerinden oluşan 500 kişilik örneklem grubuyla tamamlanan çalışmada elde edilen veriler takdim edilecektir. Bu kapsamda; katılımcıların anneliğe ve kendi anneliklerine bakış açıları ve anneliğin katılımcının manevi gelişimine etkisine dair bulgular analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulacak olup, araştırmacının aynı zamanda 4-6 yaş kurslarında eğitimci olarak çalışması vesilesiyle elde ettiği deneyimleri ışığında açıklama ve yorumlamalar yapılacaktır.

Tablo 3: Katılımcıların Anneliğe ve Kendi Anneliklerine Bakış Açıları			
Tanımlayıcı Bilgiler	Sayı (N)	Yüzde (%)	Toplam
Çocuk Sayısı			
1	101	20,2	500 %100
2	238	47,6	
3	112	22,4	
4	35	7,0	
5	14	2,8	
Küçük Çocuk Var Mı?			
Evet	139	27,8	500 %100
Hayır	361	72,2	
Annelik Kutsaldır			
Hiç uygun değil	1	,2	500 %100
Uygun değil	2	,4	
Kısmen uygun	11	2,2	
Uygun			

Tamamen uygun	151	30,2	
	335	67,0	
Gebelikte veya Emzirirken Helal Yemeye Dikkat Etmek			
Hiç uygun değil	2	,4	500
Uygun değil	5	1,0	%100
Kısmen uygun	23	4,6	
Uygun	165	33,0	
Tamamen uygun	305	61,0	
Gebeliği Öğrenince Manevi Olarak Olumlu Hisler			
Hiç olmadı	25	5,0	
Bütün çocuklarımda oldu	379	75,8	500
Sadece ilk çocukta oldu	53	10,6	%100
Bazılarında oldu	43	8,6	
İlk Çocukta Olumlu Manevi Hisler			
Hiç uygun değil	4	,8	500
Uygun değil	3	,6	%100
Kısmen uygun	19	3,8	
Uygun	152	30,4	
Tamamen uygun	322	64,4	
Sonraki Çocuklarda Olumlu Manevi Hisler			
Başka çocuk yok	80	16,0	
Uygun değil	4	,8	500
Kısmen uygun	15	3,0	%100
Uygun	152	30,4	
Tamamen uygun	249	49,8	
Artan Çocuk Sayısı Maneviyatı Azaltır			
Başka çocuk yok	77	15,4	500
Manevi duygu hiç olmadı	1	,2	%100
Azaldı	13	2,6	
Arttı	273	54,6	
Aynı kaldı	136	27,2	
Çocuğun Güzelliği Manevi Hisleri Etkiler			
Etkiledi	250	50,0	500
Etkilemedi	250	50,0	%100
Çocuğun Cinsiyeti Manevi Hisleri Etkiler			
Erkek olması olumlu etkiledi	15	3,0	500
Kız olması olumlu etkiledi	55	11,0	%100
Etkilemedi	430	86,0	

Çocuk Büyüdükçe Manevi Hazda Değişim Var Mı			
Olumlu yönde oluyor	298	59,6	500
Olumsuz yönde oluyor	22	4,4	%100
Değişme olmuyor	180	36,0	
Anne Olmanın Dindarlığa Etkisi			
Dindarlık arttı	350	70,0	500
Dindarlık artmadı	143	28,6	%100
Dindarlık azaldı	7	1,4	
Anneliğin Kişiliği Etkilemesi			
Olumlu yönde gelişti	414	82,8	500
Değişme olmadı	77	15,4	%100
Olumsuz yönde etkiledi	9	1,8	
Anneliğin Günah İşlemeye Etkisi			
Daha çok günah işliyorum	3	,6	500
Daha az günah işliyorum	272	54,4	%100
Etkilemedi	225	45,0	
Çocuğun Hıyınun Maneviyata Etkisi			
Uslu ise artıyor, yaramaz ise azalıyor	106	21,2	500
Etkilemiyor	394	78,8	%100

Tablo 3’de çalışma grubunun anneliğine ve anneliğe bakış açlarına dair bilgiler verilmiştir. Katılımcılara kaç çocuğı olduğı sorulduğunda %2,8’i (14 kişi) 5, %7,0’ı (35 kişi) 4, %22,4’ü (112 kişi) 3, %47,6’sı (238 kişi) 2, %20,2’si (101 kişi) 1 çocuğı olduğunu ifade etmiştir. “Bu kurstaki çocuğunuzdan daha küçük çocuğunuz var mı?” sorusuna %27,8’i (139 kişi) evet seçeneğini işaretleyerek cevap verirken, %72,2’si (361 kişi) hayır seçeneğini işaretlemiştir.

“Annelik kutsaldır” ifadesine ilişkin olarak katılımcıların %67,0’ı (335 kişi) tamamen uygun cevabını verirken, %30,2’si (151 kişi) uygun, %2,2’si (11 kişi) kısmen uygun, %,4’ü (2 kişi) uygun değil, %,2’si (1 kişi) hiç uygun değil cevabını vermiştir. Bu cevaplardan katılımcıların anneliğı sadece biyolojik veya sosyal bir olay olarak görmeyip, aynı zamanda manevi ve dini yönü bulunan önemli bir misyon olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Gebelikte veya emzirirken helal yemeye dikkat etme hususunda sorduğumuz soruya katılımcıların %61,0'ı (305 kişi) tamamen uygun, %33,0'ı (165 kişi) uygun, %4,6'sı (23 kişi) kısmen uygun, %1,0'ı (5 kişi) uygun değil, %,4 (2 kişi) hiç uygun değil cevaplarını vermiştir. Bu cevaplar katılımcıların anneliğe dini değer atfetmesinin yanı sıra, bir annenin çocuk sahibi olduğunda dini sorumluluğunun daha fazla olduğuna inandıklarını, aynı zamanda kendi ihmallerinin çocuğu olumsuz etkilemesinden kaçındıklarını göstermektedir.

Annelere gebe olduğunuzu öğrendiğinizde manevi olarak olumlu hisler hissettiniz mi diye sorduğumuzda %8,6'sı (43 kişi) bazılarında oldu, %10,6'sı (53 kişi) sadece ilk çocukta oldu, %75,8'i (379 kişi) bütün çocuklarımda oldu, %5,0'ı (25 kişi) hiç olmadı şeklinde ifade etmiştir. Bu cevaplara göre katılımcıların çoğunluğunun gebe olduklarını öğrendiklerinde manevi anlamda olumlu hisler yaşadıkları görülmektedir. Özellikle bu hisleri bütün çocuklarında yaşadığını ifade edenlerin çoğunluğu oluşturmaları dikkat çekicidir.

Bireyin annelik veya babalık duygusunu ilk kez tattığında yaşadığı duygusal ve bilişsel hallerin, sonraki annelik ve babalıklara göre daha yoğun olacağı düşünülmektedir. Nitekim bu çalışmada da sözü edilen düşüncüyü doğrulayan bulgulara erişilmiştir. Katılımcıların %64,4'ü (322 kişi) ilk çocuğumu kucağıma aldığımda manevi açıdan olumlu duygular hissettim sorusuna tamamen uygun cevabını verirken, %30,4'ü (152 kişi) uygun, %3,8'i (19 kişi) kısmen uygun, %,6'sı (3 kişi) uygun değil, %,8'i (4 kişi) hiç uygun değil olarak cevap vermiştir.

Sonraki çocukları kucaklarına aldıklarında manevi açıdan olumlu duygular hissetme sorumuzda ise %49,8'i (249 kişi) tamamen uygun, %30,4'ü (152 kişi) uygun, %3,0'ı (15 kişi) kısmen uygun, %,8'i (4 kişi) uygun değil, %16,0'ı (80 kişi) ise başka çocuğum yok seçeneğini işaretlemiştir. Burada ilk çocukta olumlu hisler yaşadığını ifade edenlerin oranının %64,4 iken sonraki çocuklarda bu oranın %49,8 olması araştırmamız açısından dikkat çekicidir. Zira her ne kadar bu oranlar arasındaki farka çocuk sayısının tek olduğu durumlar dahil olsa da sonraki çocuklarda manevi hislerde ki yoğunluğun ilk çocuktaki kadar olmadığı söylenebilir.

Çocuk sayısı arttıkça anneliğin verdiği maneviyat azalıyor mu sorumuza ise %54,6'sı (273 kişi) hayır manevi duygularım arttı cevabını vererek öne çıkmıştır. Burada manevi duygularının arttığını söyleyenler çoğunluk olmakla birlikte, %27,2 (172 kişi) değişmediğini ve %2,6'sı (13 kişi) azaldığını bildirmiştir. Bu istatistik çocuğun anneye kattığı manevi hazzın sonraki çocuklarda bir miktar azalarak devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çocuğun güzelliği annelik manevi hissini etkiler mi sorusunda katılımcıların %50,0'ı (250 kişi) etkilemedi, %50,0'ı (250 kişi) etkiledi seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların yarısının çocuğun güzelliğinin maneviyatlarını etkilediğini dile getirmesi, dış güzelliğin etkisini artıran faktörler arasında sosyal algı ve yorumların olabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcıların %86,0'ı (430 kişi) çocuğun cinsiyeti annelik manevi hissini etkiler mi sorusuna etkilemediği yönünde cevap verirken, %11,0'ı (55 kişi) kız olması, %3,0'ı (15 kişi) erkek olması olumlu etkiledi cevabını vermiştir. Bu cevaplardan, katılımcıların büyük oranının çocuğun cinsiyeti hususunu önemsemedikleri ve annelik maneviyatlarını etkilemediği görülmektedir. Öte yandan toplumumuzun gelenekleri arasında yer alan erkek çocuk baskısının günümüzde önemli ölçüde gücünü kaybettiğini, hatta kız çocuk sahibi olmanın biraz daha fazla olumlu etkilediğini görmekteyiz. Bunu da olumlu bir toplumsal gelişme olarak değerlendirebiliriz.

Bir bebeğin verdiği manevi hazzın çocuğun ilerleyen yaşlarında biraz olsun azalabileceği tahmininden hareketle sorduğumuz bu yöndeki soruya annelerin %59,6'sı (298 kişi) olumlu yönde değişim olduğu, %36'sı (180 kişi) değişim olmadığı, %4,4'ü (22 kişi) ise azalma olduğu şeklinde cevap vermiştir. Çoğunluğun arttığı yahut azalma olmadığı şeklinde cevap vermesi, tahminimizin doğrulanmadığını göstermektedir. Her ne kadar çocuklar büyüdükçe sorunlar artsa da onların verdikleri manevi haz, gücünü yitirmeden devam etmektedir.

Maneviyat kadar dindarlığın da anne olmaktan olumlu yönde etkileneceğini, çünkü sorumluluk bilincinin arttığını tahmin ederek, "Anne olmak dindarlığınızı etkiledi mi?" şeklinde soru sorduğumuzda, katılımcıların %1,4'ü (7 kişi) dindarlığının

azaldığı, %28,6'sı (143 kişi) artmadığı, %70,0'ı (350 kişi) ise arttığı yönünde cevap vermiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu anne olduktan sonra dindarlık düzeylerinin arttığını ifade etmiştir. Elbette dindarlıktaki artışın zaten dini eğilimi olan bireylerde görüleceği, dini eğilimi bulunmayan veya çok az bulunanlarda bu ölçüde bir artış olacağı tahmin edilmektedir. Ne var ki katılımcılarımız büyük ölçüde dindar veya dindarlık eğilimine sahip bireyler oldukları için, ikinci tahminimizi sınama imkanı bulunamamıştır.

Katılımcılardan %82,8'i (414 kişi) anneliğe bağlı olarak kişiliğinizde bir değişme oldu mu sorusuna, evet olumlu yönde geliştirdi cevabını vererek diğer cevapları tercih etmemiştir. Bu bulgu araştırma öncesindeki tahminlerimize tam olarak uygunluk arz etmektedir.

“Anne olmak günah işlemeniz noktasında sizi etkiledi mi?” sorusuna ise %45,0'ı (225 kişi) etkilemedi cevabını verirken, %54,4'ü (272 kişi) daha az günah işliyorum, %,6'sı (3 kişi) daha çok günah işliyorum cevaplarını vermiştir. Bu oranlar anne olmak ile dindarlık arasındaki ilişkinin kuvveti açısından önemlidir. Zira günah işlemenin azalması da dindarlıkta artmanın işaretidir. Ancak yukarıda dindarlığın arttığını söyleyenlerin oranı %70 iken günah işlemelerinin azaldığını söyleyenlerin oranının %54,4'te kalması da dikkate değerdir. Burada günah işlemenin azalması ile dindarlık arasında bir fark olabileceğini, öte yandan dindar olmadığını söyleyenlerin de günah işlemiyor olabileceğini düşünebiliriz.

%78,8'i (394 kişi) çocuğun huyları annelik maneviyatını etkiliyor mu sorusunda etkilemediğini bildiren seçeneği işaretlerken, %21,2'si (106 kişi) “Uslu ise artıyor, yaramazsa azalıyor” cevabını vermiştir. Bu durum bizi annelerin ruh halleri açısından çocuklar ile ilgili dışsal şartlardan etkilenmediği şeklinde bir yorum yaptıkları sonucuna götürebilir.

Tablo 4: Dindarlık Kolerasyon İlişkileri

	Annelik kutsaldır.	Gebelikte veya emzirirken yediklerimin özellikle helal olmasına çocuğumun maneviyatı açısından dikkat ettim.	Gebe olduğumu öğrendiğimde manevi olarak olumlu yönde etkilendim.	İlk çocuğumu kucığıma aldığımda manevi açıdan olumlu duygular hissettim.	Çocuk sayısı arttıkça anneliğin verdiği maneviyat azalıyor.	Çocuğun güzelliği annelikten aldığım manevi hissi etkiliyor.	Çocuğun cinsiyeti annelikten aldığım manevi hissi etkiliyor.
Dindarlık durumunuzu nasıl ifade edersiniz?	r = ,133**	r = ,207**	r = ,073	r = ,169**	r = -,048	r = -,027	r = -,031
P	,003	,000	,102	,000	,288	,541	,489
N	500	500	500	500	500	500	500

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).**

Tablo 4’te Pearson Kolerasyon analiz sonuçları verilmiştir. Görüleceği üzere bazı konularda anlamlı ilişkiler tespit edilirken, bazılarında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Anlamlı çıkanlardan başlayacak olursak, katılımcıların dindarlık durumu ile anneliğin kutsallığı arasında pozitif, güçlü bir ilişki vardır ve bu ilişki istatistiksel açıdan da anlamlıdır ($r = .133$). Katılımcıların dindarlık durumu ile gebelikte veya emzirirken yediklerinde helale çocuklarının maneviyatı açısından dikkat etme arasında, istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır ($r = .207$). Öte yandan katılımcıların dindarlık durumu ile ilk çocuklarını kucaklarına aldıklarında manevi açıdan olumlu duygular hissetme arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($r = .169$).

Katılımcıların dindarlık durumu ile çocuğun cinsiyeti annelikten alınan manevi hissi etkileme arasında negatif ve zayıf bir ilişki vardır bununla birlikte ilişki istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($r = -0,031$). Anlamlı olmayan bir diğer sonuç da dindarlık durumu ile çocuğun güzelliği annelikten alınan manevi hissi etkileme arasındaki ilişkide ortaya çıkmıştır. İlişki negatif ve zayıf olmakla birlikte istatistiksel açıdan

anlamli değildir ($r=-0,027$). Katılımcıların dindarlık durumu ile çocuk sayısı arttıkça anneliğin verdiği maneviyat azalıyor durumu arasında negatif ve zayıf bir ilişki vardır bununla birlikte ilişki istatistiksel açıdan anlamli değildir ($r=-0,048$). Son olarak katılımcıların dindarlık durumu ile gebe olduğunu öğrendiğimde manevi olarak olumlu yönde etkilenme durumu arasında pozitif ve zayıf bir ilişki vardır bununla birlikte ilişki istatistiksel açıdan anlamli değildir ($r=0,073$).

3.2 Çalışma 2: Nitel Aşama

Bu başlık altında, yapılan mülakat çalışmasındaki verilerden, katılımcıların anneliği nasıl tanımladıkları, annelikle ilk karşılaştıklarındaki hissettikleri, annelerin çocuğın manevi gelişimine katkısı ve çocuğın annenin manevi gelişimine katkısı olmak üzere tespit edilen dört üst temaya ve bunların altında şekillenen ve aşağıda zikredilecek olan alt temalara ait analizler sunulacaktır.

3.2.1 Anneliğin Tanımına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular

Araştırmamızın içinde “anneliğin tanımı” üst teması ile ilişkilendirilebilecek iki soru vardır. İlk soruda, katılımcılardan anneliğin tanımına dair genel bir değerlendirme yapılması istenmiş olup “**Anneliği nasıl tanımlarsınız?**” sorusu yönlendirilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan “fedakârlık”, “merhamet”, “şefkat”, “kutsal makam”, ve “sorumluluk” alt temaları tespit edilmiştir.

Aşağıda tabloda da katılımcıların verdiği yanıtların sistematik hali verilmiştir.

Tablo 5: Anneliğin Tanımına Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Fedakârlık	14
Merhamet	6
Şefkat	8
Kutsal Makam	4
Sorumluluk	2
Toplam	34

Tablo 5'e bakıldığında 5 farklı kod olmak üzere toplam 34 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 14'ü fedakârlık, 6'sı merhamet, 8'i şefkat, 4'ü kutsal makam ve 2'si sorumluluk olarak ifade etmişlerdir.

Annelere annelik nedir diye sorduğumuzda katılımcıların çoğunluğu fedakârlık cevabını vermiştir. Çocuğu için kendinden feragat ettiğini dile getiren bir annenin sözleri şu şekildedir:

“Annelik deyince aklıma fedakârlık geliyor, hiçbir karşılık beklemeden seven, yavrusu için uğraşan, didinen, klasik sözleri söyleyeceğim uykusuz kalan, gecesini gündüzüne katan, yemeyip yediren kişidir anne. Annelik öyle bir şeydir ki çocuğunun bütün sıkıntılarına rağmen yine de onu çok ama çok seversin. Düşünsenize kimin bu kadar sıkıntısına katlanabilir ki bir insan. Anne hiçbir zaman izne ayrılamayan, emekli olmadan bir ömür boyu hem de hiçbir karşılık da beklemezsiniz çocuğuna hizmet eden onu çok seven kişidir. Her işinizde kendinizi ikinci plana atarsınız, yeter ki o iyi olsun mutlu olsun diye şimdi anne olmayanlar benim çocuklarımın üzerine titreyişimi garipsiyorlar anneliği sadece anne olanlar anlar diyorum ben de.” (K6)

34 yaşındaki anaokulu öğretmeni olan bir anne ise çocuğu hayatın merkezine koymayı şu sözlerle ön plana çıkarıyor:

“Annelik, her şeyden önce çocuğunu düşünmektir, ilk defa kendini ikinci plana atmaktır, hayatında ilk defa birini kendinden daha çok sevmektir. Annelik, her zaman ve her koşulda çocuğunun ihtiyaçlarını düşünmektir ve yine çocuğu için bütün olumlu ve gerekli koşulları ayarlamaya çalışmaktır; oda sıcaklık durumu, pencereler açıklığından dolayı cereyan var mı, dengeli beslenmesi için çocuğun yiyeceği besinlere dikkat etmek... Çocuğum için hep en iyiyi düşünmeye çalışmaktır ve bunun için yapılacakları yapmaktır; en iyi öğretmen, en iyi okul, her şekilde elindeki imkanların en iyisini sunmaktır annelik. Kafanın bir yerinde hep çocuklarının olmasıdır annelik, devamlı hayatın merkezinde çocuklarının olmasıdır.” (K3)

Fedakarlığı memnuniyet ve haz ile ilişkilendiren 35 yaşındaki bir anne de şunları aktarmıştır:

“Annelik, dünyayı imar görevinin sorumluluğu ile bir kendinden vazgeçiş hali. Kendi zevklerini, ihtiyaçlarını belki hayallerini bir insan uğruna ötelemek. Kendini ikinci plana almak. Bu hal öyle bir vazgeçiş hali ki başka hiçbir insan için olmayacak kadar büyük fedakârlık içerirken tuhaftır ki belki haz bile denilebilecek, içinde memnuniyeti de barındırıyor.” (K16)

Anneliğin tanımıyla ilgili olarak beliren bir diğer alt tema merhamettir. Çocuğu uykusunda rahatsız olmasın diye saatlerce hareketsiz durup ona merhamet gösteren 26 yaşındaki bir anne şu sözleri aktarmıştır:

“Annelik bebeği kucagında uyuyakaldığında rahatsız olmasın diye kıpırdamadan saatlerce öyle durmak ve o âna canını vermektir. Bazen yorganın altından görünen tek parmağını saatlerce sevmektir. Aynı zamanda uykuyu ve yorgunluğu unutmaktır. Uyumayınca gece birlikte oyunlar oynamaktır. Uyuyunca da hemen özlemektir. Bir kaşık yemek yedirebilmek için her gün kendinden geçercesine hallere girmektir.” (K11)

Annelikle beraber hayatını iki aşamaya ayıran bir anne, anne olduktan sonra sadece kendi çocuklarına değil de başka çocuklara da merhamet duyduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Rabbimin biz kadınları en güzel lütfu bence annelik. Hiçbir çıkar gözetmeden bazen coşkuyla bazen vicdan azabıyla ama salt sevginin tek karşılığı diye düşünüyorum. Öyle ki yüzünün her zerresini ezbere bilmek ona bakınca kalbine yağmurlar yağmak diyebilirim. Anne olmadan önce ve olduktan sonra diye ikiye ayırdığım hayatımın olduktan sonraki kısmı farkındalığının artmasına sebep olmuştur; sadece kendi evladına değil bütün eşrefi mahlukatın yavrusuna merhametle bakmaktır annelik.” (K9)

Doğadaki hayvanların yavrularına olan merhametini görüp onlardan ibret alınması gerektiğini söyleyen bir anne de şu sözleri söylemiştir:

“Anne olunca kainata daha farklı bir gözle bakmaya başlıyorsunuz acıma, merhamet, şefkat duyguları daha çok vücut buluyor. Kuşların kedilerin yavrularına merhametlerini görünce hepsinden alınacak ibretler var. Hakikaten Rabbimin koyduğu düzen böyle ama en muhtaç dünyaya gelen de insan yavrusu. Rabbim bebeği annesine muhtaç yaratmış, onun merhametine muhtaç yaratmış öyleyse yavrularımıza her ne yanlış yaparlarsa yapsınlar şefkatli yaklaşalım inşallah.” (K6)

Anneliği şefkat ve koşulsuz vericilik olarak adlandıran 42 yaşındaki Kuran Kursu öğreticisi bir anne de şunları aktarmıştır:

“Annelik deyince en başta Cenabı Allah'ın Halik isminin tecellisi geliyor yani Allah o yaratma sıfatını anne üzerinden gerçekleştiriyor. Buna mazhar olmak çok değerli. Anne deyince Cenabı Allah'ın şefkati ifade eden Rahman ve Rahim isimleri geliyor. Anne deyince samimiyet aklıma geliyor yani hiçbir karşılık beklemeden hiçbir beklentiye girmeden yani koşulsuz vericilik. Bu da bana samimiyeti, ihlası anımsatıyor.” (K18)

Annelik deyince annesini hatırlayan katılımcımız şu sözlerle anneliği ifade etmiştir:

“Annelik, Rabbimizin biz kadınlara nasip ettiği en güzel şeylerden biri olsa gerek. Annelik deyince aklıma ilk gelen annemdir, beni canından çok seven devamlı sevip gözeten, ne kadar büyümüş olsak bile annelerimizin gözünde hep küçük kalmak geliyor. Anne olmak fedakârlık isteyen zahmetli bir yoldur. Bu yolun en güzel meyveleri de evlatlarımızdır. Anneye düşen görev, o meyveyi koruyup kollamak ve olgunlaşmasını sağlamaktır.” (K20)

Anneliğin kutsal bir makam, bir mucize olduğunu 35 yaşındaki bir anne şu sözlerle aktarmıştır:

“Anneliğin kutsal bir makam olduğunu düşünüyorum sadece biyolojik olarak değil, manevi açıdan da annelik Cenabı Allah'ın bir mucizesidir. Bu mucizeye nail olan bir anne olarak pek çok açıdan kendimi sorumlu hissediyorum. Öncelikle Cenabı Allah'ın bize lütfettiği yavrularımızın bir emanet olduğu bilincinde olmak gerektiği kanaatindeyim. Anne, çocuğun dünyevi ihtiyaçlarını yerine getirdiği gibi uhrevi sorumluluklarını da taşımaktadır. Anne, aynı zamanda sosyal sorumluluk sahibi bir birey olarak çocuğuna karşı da mükelleftir. Kısacası annelik kavramı çocuğun maddi manevi gereksinimlerini kapsayan bir bütünlük arz etmektedir.” (K13)

Peygamberlikten sonra anneliği kutsal vazife olarak gören bir anne de şunları söylemiştir:

“Bekarken bayramlarda annemin sabah ezanıyla kalkıp koşturmacasına bakıp hayran kalırdım. Ben asla yapamam herhalde. Bu annelik nasıl bir şey.

Bayramda bile evladı için, ailesi için çalışmaktan memnun olan bir varlık. Peygamberlikten sonra bence dünyadaki en kutsal vazife.” (K16)

Çocuğunun çektiği acılardan dolayı üzülen ve bu acıları çocuğunun yerine kendisinin yaşamasını dileyen bir anne şu sözleri sarfetmiştir:

“Rabbim tarafından kadına verilen en güzel duyguları içinde barındıran kutsallıktır. Anne olunca daha iyi anladım annemin kıymetini. Endişelerini sevinçlerini üzüntülerini. Anne; koruyan kollayan yavrusunun ayağına taş değse kaldırıp atan, hasta olduğunda gözünün içine bakıp acısı bana geçsin ağrıları dinsin diye Allah'a yalvarandır.” (K19)

Anneliği sorumluluk ve aynı zamanda hayatta tattığı güzel bir duygu olarak ifade eden bir anne de şunları söylemiştir:

“Annelik kendinden bir adım önde başka bir canı düşünmek, hamile olduğunu öğrendiğin andan itibaren hayatını ona göre düzenlemek, yediklerini içtiklerini bile onun için yemek veya yememek. Daha dünyaya bile gelmeden gideceği okulu, seçeceği mesleği, kuracağı yuvayı düşünmek, onun için endişelenmek. Hepsinden önemlisi annelik, Allah’ın bize verdiği emaneti en güzel şekilde yetiştirip hayırlı bir evlat olması için çabalamak. Büyük bir sorumluluk ama aynı zamanda da hayatta tattığım en güzel duygu.” (K7)

Çocuğunu her yönüyle düşünen, onun için endişelenen sorumluluk duygularını taşıyan 32 yaşındaki bir anne, kendindeki bu tabii değişimi şaşkınlıkla karşıladığını anlatıyor:

“Annelik gebelik süreci ile başlayıp, bebeğinizi kucağınıza aldığınızda bambaşka bir boyut kazanan tarifi zor bir duygusal gelişim. Rabbim bebeğin gelişimi ile beraber anneyi de öyle bir farklılaştırıp öyle bir hazırlıyor ki ben kendimdeki değişime inanamadım. Artık kendinden önce önemsedğin uğruna pek çok şeyden vazgeçtiğin minicik biri var kucağında.” (K17)

Anneliğin tanımını üst temasının içeriğine yönelik ikinci soru ise daha özel olup **“Gebelik döneminde annelikle ilgili neler hayal ettiniz, hayalleriniz ne oranda gerçekleşti?”** sorusudur.

Bu tema altında sorduğumuz sorularda “güzel yetiştirmek”, “sağlıklı olmasını istemek” ve “sabırlı olmak” alt temaları ortaya çıkmıştır.

Tablo 6: Gebelik Döneminde Annelik Hayaline Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Güzel Yetiştirmek	10
Sağlıklı Olmasını İstemek	2
Sabırlı Olmak	1
Toplam	13

Tablo 6'ya bakıldığında 3 farklı kod olmak üzere toplam 13 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 10'u güzel yetiştirmek, 2'si sağlıklı olmasını istemek ve 1'i sabırlı olmak olarak ifade etmişlerdir.

Çeşitli hayallerinin olduğundan bahseden bir anne çocuğunu güzel bir şekilde yetiştirebilmeyi arzulamasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Çok fazla hayallerim olmuştu. Öncelikle sevgi dolu bir anne olup bebeğimde o eksikliği yaşatmayacaktım. Sabırlı olup onun bütün sorularını bıkmadan cevaplandırmayı, disiplinli olup her dediğine evet dememeyi, dinimizin istekleri doğrultusunda onu yetiştirebilmeyi... İslam'ı öyle güzel yaşamalıym ki o da bana imrenip uygulamalı...” (K11)

27 yaşındaki bir anne çocuğunu fiziksel ve duygusal anlamda en güzel bir şekilde yetiştirme hayalini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Gebelik dönemimin başlangıcından beri çok şey hayal ettim. En baştaki hayallerim bebeğim kime benzeyecek? Kız mı erkek mi olacak? gibi sorular üzerineydi. Bunun yanında hamilelikte bebeğimi hem fiziksel hem duygusal anlamda en güzel şekilde yetiştirmeyi hayal ettim. Bebeklikte ihtiyacı olan sevgi ve şefkati ona verirken huzur dolacağımı hayal ettim. En önemlisi de bebeğimi İslam üzere yetiştirmektir. Kimi zaman hatalarım olsa da, elimden geleni yaptığımı düşünüyorum. Bu hatalarımdan da ders çıkarıp aynı hataları diğer çocuklarımda yapmamayı umuyorum.” (K4)

Evliliğinin ilk yılında ikiz çocuk sahibi olup aradan 2 yıl geçtikten sonra bir çocuk sahibi daha olan 29 yaşında bir anne çocuklarını yetiştirme ile ilgili hayallerini

ve bununla birlikte karşılaştığı zorlukları ve hayal kırıklıklarını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Gebeliğin ilk zamanları hamileliğin verdiği sıkıntıların dışında iyi bir anne olabilecek miyim, evlatlarımı güzel yetiştirebilecek miyim, kaygıları taşıyordum, bunun için anneliği tadan birebir yaşayan tanıdıklarım ile konuşuyordum, pek çok kitap aldım. Benimse çok büyük bir problemim vardı, iki bebeğin ihtiyacını nasıl anında karşılayacaktım. Üstelik yalnız bakıyordum birini doyururken birini uyuturken hep diğer bebeğimin ağlayışını duyuyordum. Buna katlanmak o kadar zordu ki yaşamayan anlamaz, inşallah güven eksikliği olmaz çocuklarımda diyorum. Sonra onlarla nitelikli vakit geçirme tanımı vardır ya bu gibi birlikte etkinlik yapacağımızı düşünüyordum. Ev işlerinden ve üçüncü bir bebeğimin olmasından dolayı bu hayalimi de pek gerçekleştiremedik. Eğer üçüncü bebeğim olmasaydı onlarla geçirecek çok daha fazla vaktim olacaktı diyorum. Yani sonuca gelirse hayallerimin üçte birini bile gerçekleştirememişimdir.” (K6)

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde beliren bir diğer alt tema olan “sağlıklı olmasını isteme” konusunda 42 yaşındaki katılımcımız endişelerini ve bu endişelerin ortadan kalkışını şu sözlerle anlatmıştır:

“Mesela; böyle şeylerde daha çok bakımı üzerine endişelerim vardı. Yeni doğacağı için çok küçük olması beni çok tedirgin ediyordu. Nasıl dokunurum, nasıl bakarım yani bakımına dair ilk çocukta hep endişelerim oldu. Problemleri bir hamilelik geçirdiğim için hep acaba sağlıklı kucağıma alır mıyım alamaz mıyım, bu endişelerle geçen bir 9 aylık süreç oldu. İlk çocuğum için söylüyorum ya tabii hayaller de kuruluyor istemez hani kız olursa nasıl olur erkek olursa nasıl olur bununla alakalı hayaller, temenniler, idealler. Bunları da tek başına değil eşinle beraber düşünüyorsun. Şimdi bunların ne kadarını gerçekleştirdim, cevaplaması çok zor bir soru. Yani ne kadarını başardım, nelerini gerçekleştirdim. Bunu ifade etmek çok çekindiğim bir şey. Nasıl ifade edeyim aslında kucağıma alınca bütün o endişelerin yersiz olduğunu anladım. Kucağıma alınca hiç kendimi acemi bir anne gibi hissetmedim.” (K18)

Çocuğunun sağlıklı olmasını isteyen bir başka anne de duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

“Gebelik dönemimde anne olacağım için çok heyecanlıydım. Bebeğimi kucağıma alıp maddi bütün maddi sıkıntılarımı arınacağımı hayal ettim.

Evladımın bebeklikten başlayıp sonraki süreçte büyümesine tanıklık edeceğim için ayrıca çok mutluydum, en büyük hayalim ve de isteğim bebeğimin sağlıklı olmasıydı. Şükürler olsun ki Cenab-ı Allah sağlıklı bir bebek emanet etti bize.” (K13)

39 yaşındaki bir anne sabırlı olabilmeyi, çocuğunun özgüvenli mutlu bir birey olmasını hayal etmiş ancak bazı hayallerini gerçekleştirememiş olmasını şu sözlerle aktarmıştır:

“Sabırlı olabilmeyi, tükenmeden her ihtiyacını karşılayabilmeyi, onunla büyüüp çocuklaşabilmeyi hayal ettim. Tamamen gerçekleştiğini söyleyemem, uzun bir yol. Her gün şaşırdığım, benim onlara değil, onların beni geliştirdiğini görüyorum. Öncelikle kendimi hazırlamam gerekiyordu. Onun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendimi eğitmeliydim, en güzel kitapları aldım, tüm sayfaları okurken gözlerim kapalı en güzel anılara dair hayaller kurmak ne kadar güzeldi. Onun mutlu ve özgüvenli olabilmesini çok istiyordum. Bunun için de hatalar yapmasını kabullenmem gerekiyordu. Hep söz vermiştim kendime, doğru öğretme yerine yanlış yaparak doğruyu görmesini sağlayabilmek, hayatı kolaylaştırmadan zor olanı defalarca deneyimleyerek basitleştirmesine zaman vermek. Sanırım bunları başaramadım. Öfkelenisin, üzülün üstüne hayal kırıklığına uğrasın ki hayatı öğrensin istemiştım. Bunları yapamadım.” (K1)

3.2.2 Annelikle İlk Karşılaştıklarında Hissettiklerine Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular

Araştırmamızın içinde annelikle ilk karşılaştıklarında hissettiklerine dair üst tema ile ilgili bulgular teması ile ilişkilendirilebilecek üç soru vardır. İlk soruda, katılımcılardan anne olacaklarını ilk öğrendiklerinde hissettikleriyle ilgili bir değerlendirme yapılması istenmiş olup **“Anne olacağınızı öğrendiğinizde neler hissettiniz?”** sorusu yönlendirilmiştir.

Bu tema altında sorduğumuz sorularda mutluluk, kaygı, şaşkınlık, şükür ve korku katılımcılardan aldığımız yanıtlar arasındadır.

Aşağıda tabloda da katılımcıların verdiği yanıtların sistematik hali verilmiştir.

Tablo 7: Anne Olacaklarını Öğrendiklerinde Hissettiklerine Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Mutluluk	20
Kaygı	10
Şaşkınlık	7
Şükür	6
Korku	1
Toplam	43

Tablo 7'ye bakıldığında 4 farklı kod olmak üzere toplam 42 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 20'si mutluluk, 10'u kaygı, 7'si şaşkınlık, 6'sı şükür ve 1'i korku olarak ifade etmişlerdir.

6 yıl sonra çocuk sahibi olabilen bir anne, yaşadığı mutluluk ve şükür duygusunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Anne olacağımı ben biraz geç hissedenlerden oldum. Evliliğimizin ilk yıllarında malum borç vb. konulardan dolayı ilk etapta çocuk sahibi olmayı düşünmedik. O zamanki cahillik ile bunun bizim elimizde olmadığını da unutmamız sanırım ve yanlış düşünmüşüz ve süre belirlemeye kalkmışız. Anne ve baba olmaya karar verdiğimizde yapılan araştırmalardan sonra bize ilk söylenen şey anne olamayacaksın kelimesi oldu. İnanın o günü hatırlamak bile beni çok yoruyor. Hastanedesiniz ve etrafınızda hamile birçok anne adayı varken size söylenenler...Ama neyse ki tam altı yıl sonra hamdolsun bende anne olacaksın kelimesini duyabildim, Rabbime binlerce kere hamdolsun bana bu duyguyu tadabilme fırsatı verdi. Gerçekten tarif edilemez bir duyguydu ben anne oluyordum. Benim de karnım büyüyecek ve artık içimde bir canlı vardı.” (K20)

Bir başka katılımcı, anne olacağını öğrendiğindeki mutluluğunu şöyle anlatmaktadır:

“Çok başka bir duyguymuş. Çocukları hep çok sevmişimdir. Çocuk gelişimi ve eğitimi bölümünü bu yüzden okumuştum. Çocuklar ile bir arada olmak onlarla vakit geçirmek için. Öğrendiğim gün yağmur yağıyordu. Bir saate yakın yağmurun altında yürümüştüm. Mutluydum ilk önce eşimi arayıp haber vermiştim. Tabii sonra sırasıyla ailemi annemi ablalarımı ve arkadaşlarımı.” (K19)

34 yaşındaki bir anne mutluluk ile beraber şaşkınlık ve şükür duygularını yaşadığını şöyle ifade etmiştir:

“Karmaşık duygular yaşadım, en büyüğü mutluluktur. Acaba bir bebeğe yeterince iyi bir şekilde bakabilecek miyim diye düşündüm, artık vücudumda başka bir canlının yaşamasının garipliğini ve yine mutluluğunu yaşadım, artık sadece kendim için yaşamadığımı düşündüm. İlk şoku atlattıktan sonra tabi ki bebeğim için hamd ü senalar ve dualar etmeye başladım. En büyük duam iki cihanda da yüzümü güldürecek yere eğdirmeyecek bir evlat olmasıydı. Temennim ne cinsiyet ne kaş göz Allah’ın rızasını kazanacak olan bir evlat olmasıydı.” (K3)

Mutluluk ve korkuyu bir arada yaşayan bir anne de şöyle söylemektedir:

“Anne olmayı eşimin askere gitmemiş olmasından dolayı 2,5 sene ertelemiştim. 6 aylık bir askerlik sürecinden sonra anne olma zamanının geldiğini hissettim. 3,5 senenin sonunda anne olacağımı öğrendiğimde yatağa yatıp ağladığımı hatırlıyorum...Müthiş bir mutluluk duymuştum. Fakat bence o an en güçlü duygu korku idi, korkmuştum...Evet bence korkmuştum. Şu an o hissi yeni yaşamış gibi hatırlıyorum. Ne yapacağım ben diyordum. O an üzerimde büyük bir sorumluluk hissetmişim. Ya iyi bir anne olamazsam. Ya çocuğumu gerektiği gibi yetiştiremezsem. Sonraki günlerde yavaş yavaş azalsa da, bu endişem doğuma kadar hep sürdü. Fakat hiç bitmedi. 15 yıllık anneyim. 3 evladım var ve hâlâ zaman zaman bu endişeleri duyarım.” (K8)

Anne olacağını öğrendiğinde ne yapacağını bilemeyip korku ve şaşkınlık yaşayan bir anne de şunları aktarmıştır:

“Planlı, istenilen bir hamilelik olmasına rağmen ilk öğrendiğimde bir anlık şoka girdim ki, o an tek başımaydım. Bir an ne yapacağımı bilemedim büyük bir korku kapladı içimi, korkudan karnıma ağrılar girmişti. Karmakarışık duygular içinde ağlamaya başlamıştım, yapabilir miydim iyi bir anne olabilir miydim. Hemen sonrasında kendime gelince içimi tarif edilemez bir mutluluk ve huzur kapladı. Evet hayalini kurduğumuz o şeyi Rabbim bize nasip etmişti. Bir de eşime

söyleyip onun sevicini gördüğüm o an... Sonsuz hamd ve hayaller başlamıştı artık...” (K11)

Anne olmayı çok istemesine rağmen ikiz olacaklarını öğrendiğinde hissettiği şaşkınlık, kaygı duygularını şu cümlelerle anlatmıştır:

“Evlendiğimde çok geçmeden yaşımda ilerlemeden çocuk sahibi olmayı istemiştim. Hamileliğimi öğrendiğimde sevinçten ağladığımı hatırlıyorum gerçekten bebeğim olsun çok istiyordum. İkinci kere doktora gittiğimde ikiz olduklarını öğrenmiştim onda da büyük şok yaşadım tabii ki seviniyorsunuz ama buruk bir sevinç oluyor bu. Çünkü; anne olmak sadece dünyaya getirmekle olmuyor bilakis iş bundan sonra başlıyor. Bu da daha çok anneye düşen kısmı olduğu için hamileyken nasıl bakacağım derdine düşmüştüm doğunca kim yardım eder nasıl bakarız bunları planlamaya başlamıştık...” (K6)

Kaygı ve mutluluk içinde farklı hislere sahip olduğunu söyleyen bir anne şöyle demiştir:

“Planlı, istenilen bir hamilelikti. Her iki çocuğum için de o nedenle sürpriz olmadı. Yeterli olabilir miyim diye kaygılar ve mutluluk içinde değişken hislere sahiptim. Sizin de anlayamadığınız karmaşık olan, ama asla basit olmayan bebeğinizle aranızda etkileşim başlar o duyguyu yeni değil de sanki yıllar öncesinden biliyormuş gibi bir hisse kapılmıştım. Yaşamımın o anı kadar girdiğim hiçbir sınavda bu kadar heyecan korkuyu başarının ilk basamağı olarak görmemişim. Beklentimi, kaygılarımı onun anıları ile doldurmaya, bilinmeyeni anlamaya hayatına dair kendimi sorgulama adına yorumlar yapmaya başlamıştım.” (K1)

İkinci soru ise **“Anne olduğunuzu öğrendiğinizde içinize doğan hisler nelerdi?”** sorusudur.

Bu tema altında sorduğumuz sorularda Allah’ın kudreti, mucize, örnek olma ve şükür katılımcılardan aldığımız yanıtlar arasındadır.

Aşağıda tabloda da katılımcıların verdiği yanıtların sistematik hali verilmiştir.

Tablo 8: Anne Olacaklarını Öğrendiklerinde Dini Hislerine Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Allah’ın kudreti	3
Mucize	6
Örnek Olma	5
Şükür	10
Toplam	24

Tablo 8’e bakıldığında 4 farklı kod olmak üzere toplam 24 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 3’ü Allah’ın kudreti, 6’sı mucize, 5’i örnek olma ve 10’u şükür olarak ifade etmişlerdir.

Anne olacağını öğrendiğinde şükür ile beraber örnek olma düşüncesiyle davranışlarında iyi yönde değişim yaşadığını ifade eden bir anne şunları söylemiştir:

“Öncelikle ne kadar şükretsem az diye düşündüm. Bu mucizeyi bana nasip ettiği için Rabbime ne kadar hamd etsem azdır. Bebeğimin bana Allah tarafından bir emanet olduğunu ve ona dini anlamda en güzel örnek olmam gerektiğini düşündüm. Çünkü çocuklar anne babalarının onlara yaptıkları telkinlerden ziyade anne babalarının nasıl davrandıklarına bakıyorlar ve onları taklit ediyorlar. Bu da demek oluyordu ki öncelikle kendimde sevmediğim davranışları değiştirmeliyim sonra çocuğumdan o davranışı beklemeliyim.” (K4)

Anne olmayı nasip ettiği için Allah’a hep şükrettiğini söyleyen 26 yaşındaki bir anne şöyle aktarmıştır:

“Bence Rabbimin kadınlara en büyük lütuflarından birisi içinde bir canlıyı büyütebilecek hikmette yaratılmış olmamız. İnsan kendi bedeninde Rabbimin mucizesine tanıklık ediyor. Bu sebeple de kendimi çok özel çok kıymetli hissettim. Bana bir can emanet etti Rabbim, ki onu yetiştirebilecek kuvvette kıymette gördüğü için. Bu hikmetle ödüllendirilmiş olmak bence bütün kadınlar bütün

anneler için çok muazzam bir duygu. Bunun için de anne rahmine düştüğü andan itibaren her anını hayretle şükrederek, hamd ederek takip ettim.” (K7)

Anne olacağını öğrenince çeşitli duygular yaşayan bir anne, örnek olma düşüncesiyle kendi noksanlarını telafi etmek istediğini şu ifadelerde yer vermiştir:

Kendi kendime defalarca aynaya bakıp ‘ben şimdi anne mi olacağım? Allah’ım bana yardım et’ dediğimi ömrüm boyunca unutamam. Omzumda büyük bir yük hissettim o an. Sevincim, şükür gözyaşlarıyla birlikte yaptığım yakarıyla bir kaygıya döndü. Bu kaygı sorumluluk bilincinin verdiği bir kaygıydı tabi ki. Dünyaya bir insanın gelişine vesile olacaktım. Peki bu insanı dünyaya rahmet olarak yetiştirebilecek miydim? Buna ne kadar hazırdım? Özellikle ona örnek olma sorumluluğu, yapabilecek miyim kaygısıyla tarifsiz bir kedere döndü. Bugüne kadar kulluğum ve insani ilişkilerimdeki eksikliklerimi telafi etme noktasında bir telaş sardı. Bu hal hamilelik boyunca devam etti. (K16)

Yine örnek olma düşüncesi ile kendini yetiştirmek isteyen bir anne, çocuğu olacağını öğrenince hemen araştırmalara yöneldiğini şöyle anlatmıştır:

“Aslında endişelerimin kaynağında bu dini hisler yatmaktaydı. Rabbim bana bir emanetin layık görmüş. Bu emaneti Rabbimin seveceği, takdir edeceği şekilde yetiştirmek evladına rehberlik etmek en kıymetli görevim olmuştu artık. Bu yüzden hem dinimi daha iyi öğrenmek hem de evladına nasıl örnek olup ona nasıl aktaracağım konusunda araştırmalara yöneldim. Çocuğum tarafından her an izlenip örnek alındığını bilmek dini ve ahlaki yönden kendime daha dikkat etmeme sebep oldu. Neticede ne söylediğimiz ne öğütlediğimizden ziyade nasıl davrandığımız çocuklarımızın gözünde daha etkili.” (K17)

Allah’ın kudretini, mucizesini annelikle beraber yoğun yaşadığını ifade eden katılımcı şunları aktarmıştır:

“Allah’ın büyüklüğünü ilk kez bu kadar derinden idrak ettim. İçimdeki mucizenin şükrünü eda etmeye çalıştım. Yani gerçekten böyle bir mucizeye ilk başta zaten inanmıyorsunuz, nasıl yani gerçekten içimde mi, benimle beraber mi atıyor şimdi onun da kalbi. Bunları düşününce Allah’ın büyüklüğüne tekrar tekrar şahit oluyorsun. Bu bütün verdiği nimetlerden daha üstün gibi geliyor. Gerçekten de öyle çünkü bir mucizeye her an şahitlik ediyorsun içinde yaşıyorsun görüyorsun yani her anını mucize olduğu için Allah’a olan inancını fazlasıyla artırıyor bağıni da artırıyor.” (K12)

Üçüncü soru ise “Çocuğunuzu kucağınıza aldığınızda ne hissettiniz (şükür, hamd, büyük sevinç)?” sorusudur.

Bu tema altında sorduğumuz sorularda mutluluk, şükür ve şaşkınlık katılımcılardan aldığımız yanıtlar arasındadır.

Aşağıda tabloda da katılımcıların verdiği yanıtların sistematik hali verilmiştir

Tablo 9: Annelerin Kucaklarına İlk Aldıklarında Hissettiklerine Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Mutluluk	15
Şükür	16
Şaşkınlık	1
Toplam	32

Tablo 9’a bakıldığında 3 farklı kod olmak üzere toplam 34 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 15’i mutluluk, 16’sı şükür ve 1’i şaşkınlık olarak ifade etmişlerdir.

Çocuğunu kucağına ilk aldığıda yoğun duygular yaşadığını, çok mutlu olduğunu, şükrettiğini iki anne şu sözlerle aktarmıştır:

“Neler hissetmedim ki! Kalbim o kadar hızlı çarpıyordu, o kadar mutluydum ki, benim canımın içi, yüreğimin köşesiydi. Kucağıma aldığım o ilk an her şeyi unutuvermişim bütün sıkıntılarımı, bir anda dünyam olmuştu. Daha ilk dakikada yüzünün her yerini ezberlemiştim, o kadar güzeldi ki benim bebeğim olduğuna inanamıyordum, sürekli kucağımda dursun istiyordum, hemen sahiplenmişim. Göz göze geldiğimiz de masmavi bir göz, böyle güzel mi bakarmış? İlk saniyede böylesine çok mu sevilirmiş? Dokunmaya öpmeye kıyamıyordum. Hele ki o muhteşem kokun, hâlâ burnumun ucunda. Yüzüne baktığım her an Allah'ın bana armağanıydı, sonsuz şükür, minnet Allah'a...” (K11)

“Tabi ki büyük sevinç ve şükür. Rabbim biz kadınlara o kadar güzel bir nimet nasip etmiş ki anne olmak yavrumuzu dokuz ay karnımızda taşımak ve onunla bir bütün olmak ve sonunda onu kucağınıza alıp kokusunu içinize çekmek. Onu ilk gördüğümde rabbime binlerce kere hamd ettim, o kadar güzeldi ki. Rabbimin bana nasip ettiği en güzel emanetti. Rabbim emanetlerine sahip çıkanlardan bizi eylesin inşallah.” (K20)

Çocukları doğar doğmaz 46 gün kucağına alamadığını ifade eden 29 yaşındaki anne, daha sonra kucağına aldığındaki mutluluğunu ve şükürünü şöyle anlatmıştır:

“İkizlerim doğduğunda kucağımıza alamadık yoğun bakımda 46gün kaldılar gittik geldik süt taşıdık serumlar bağlanmış minicik ellerini ayaklarını sevdim emzirmeyi o kadar arzuluyordum ki 46gün sonunda onları kucakladığımda ne kadar çok şükrettiğimi bilemezsiniz. İkinci bebeğimde de yine aynı sıkıntıları yaşamadığım için O zorlukları hatırlayarak şükrettim bir mucizeyi karnınızda taşıyorsunuz ve gelişimine şahit oluyorsunuz, ilk kucağınıza aldığınızda bu mini minnacık mucizeye hayran kalıyorsunuz.” (K6)

Karmaşık duygular yaşadıklarını, ancak yoğun olarak şükür ve mutluluk duygularını hissettiklerini ifade eden bir anne şunları söylemiştir:

“Her iki bebeğimde de sevinç, şükür, hamd ile dolu dolu ağladım. Secde etmek istedim. En büyük mutluluk onu sağlıklı görebilmektir. zor ama gerçekten çok zor bir 9 ay geçirmiştik ilk bebeğime nazaran ikinci bebeğim sadece ev ve hastane arası gidip gelebildiğim kısıtlı ağırlı bir dönemdi. Bebeğin iki hafta önden gidişi kilosu girdiğim ultrasonların yanlış bilgilendirmesi ile kaygılarımın korkularımın en üst seviyede yaşadığım onu kucağıma aldığımda Her şeyinin normal sağlıklı olduğuna şahit olmak çok yüce bambaşka bir duyguydu. Endişeler kaybetme duygusu sevinç ağlamalar huzur mutluluk hissetme anlam veremediğim bir andı.” (K1)

Çocuğunu kucağına aldığında şaşkınlık ve ağlamaklı hali olduğunu söyleyen bir anne yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Çocuğumu kucağıma aldığım o anda şimdi bile hatırlayınca gözlerim doluyor. O anda öyle olmuştu. Bir şey düşünmeden sadece böyle baktım, bir şaşkınlık vardı üzerimde sadece ağlamak istiyordum. Yani sanki şimdiye kadar yaşadığım bütün sıkıntılara, bu dünyanın meşakkatine böyle zorluklara falan onu

kucağımda görünce her şey değdi. Hani bu anı yaşamak için bile bütün her şeye katlanırım öyle düşünmüştüm.” (K12)

3.2.3 Annelerin Çocuğun Manevi Gelişimi İçin Yaptıklarına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular

Araştırmamızın içinde annelerin çocuğun manevi gelişimi için yaptıklarına dair üst tema ile ilgili bulgular teması ile ilişkilendirilebilecek üç soru vardır. İlk soruda, katılımcılardan çocuğun dini ve manevi gelişimleri için bir şeyler yaptıklarının değerlendirmesinin yapılması istenmiş olup **“Çocuğun etkilenmesi anne karnında başlar, denmektedir. Bu sebeple bebeğinizin dini ve manevi gelişimi için özel bir etkinlikte bulundunuz mu?”** sorusu yönlendirilmiştir. Buna karşılık Kur'an-ı Kerim okumak, günahlardan korunmak ve yediklerine dikkat etmek katılımcılardan aldığımız yanıtlar arasındadır.

Aşağıda tabloda da katılımcıların verdiği yanıtların sistematik hali verilmiştir.

Tablo 10: Annelerin Çocuğun Manevi Gelişimi İçin Yaptıklarına Dair Bulgular

Temalar	Frekans
Kur'an-ı Kerim Okumak	18
Günahlardan Korunmak	6
Yediklerine Dikkat Etmek	3
Toplam	27

Tablo 10'a bakıldığında 3 farklı kod olmak üzere toplam 27 görüşün ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların 18'i Kur'an-ı Kerim okumak, 6'sı günahlardan korunmak ve 3'ü yediklerine dikkat etmek olarak ifade etmişlerdir.

Çocuğunun ruh ve beden sağlığını önceleyen, bundan dolayı sakin bir ruh hali ve sakin yerleri tercih edip bol Kur'an-ı Kerim okuduğunu anlatan bir anne şu cümleleri kurmuştur:

“Bebeğimin ruh ve beden sağlığı için davranışlarımı, düşüncelerimi onun dış dünyadan etkileneceği bildiğim için olumlu, pozitif bir yaşam devam ettirmeye çalıştım. Elimden geldiğince etkinlik değil de huzur bulduğum mekanlara özellikle camilere, Kur'an-ı Kerim dinlemeye, Üsküdar sokaklarına zaman buldukça gitmeye çalıştım. Çocukta var olan tertemiz fitratı güzelleştirmek için maddi manevi yaşantıma dikkat ettim namazlarıma daha bir özen gösterdim ilahi ezgiler dinlettim. Bol bol dua ettim, Kuranı Kerim okumayı ihmal etmemeye çalıştım. Stresli ortamlardan uzak durdum. Biliyordum ki bebeğim dördüncü aydan itibaren her şeyi hissedirdi.” (K1)

Özellikle Meryem ve Yusuf surelerini okuduğunu dile getiren katılımcı, çocuğu için yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Evet elimden geldiğince bir şeyler yapmaya çalıştım. Hamileliğim boyunca bebeğim için her gün 1 tane Yasin okudum, mutfakta iş yaparken Kur'an-ı Kerim dinlemeye çalıştım, özellikle Meryem suresini ve Yusuf suresini. Hatta Yusuf suresini o kadar beğeniyordum ki bebeğimizin adını da Yusuf Kaan koyduk. Kendimi olumsuz düşüncelerden arındırıp, stresten uzak durmaya çalıştım. Bebeğime Allah'ı anlatıp, az da olsa ona kitaplar okudum.” (K11)

Çocuğuna dini ve manevi duyguları vermek için onunla sürekli etkileşim içerisinde olduğunu ifade eden Din Kültürü öğretmeni bir anne şu sözleri söylemiştir:

“Gebelik sürecimde düzenli Kur'an okumaya çalıştım. Hem kendim manen daha iyi hissetmek için hem bebeğim için. 1 yaşla birlikte şiirler, şarkılarla, oyunlarla sevgi ve güven bağı oluşturmaya çabaladım. 3 yaşından sonra yaptığım iyi ve güzel işlerin sebebini ona açıklayarak hayatın içinde bir din eğitimi vermeye çalışıyorum. Mesela misafire birlikte kek yaparken ona Hz. İbrahim Peygamber'in de misafir ağırlamayı ne kadar çok sevdiğini hatta buzağı bile kestğini anlattım. Kitaplar ve çizgi filmlerle sohbet konusu haline getirmeye çalıştım. Bayramları büyük bir coşkuyla karşılamaya çalıştık. Özellikle Ramazan ayında her gün özel zaman geçirmeye çalıştım.” (K16)

Çocuğu olmadan önce daha farklı huya sahipken çocuğu olduktan sonra huylarına dikkat ettiğini, günahlardan korunmaya çalıştığını bir anne şöyle anlatmaktadır:

“Yediğimizin, içtiğimizin ve duyduklarımızın da manevi gelişimine çok etkili olduğunu inandığımız için yediğine içtiğine dikkat ediyorsun. Bu sadece

sağlıklı beslenme açısından değil, yediklerinin caiz olup olmama konusunda da dikkat etmek, bu aşamada daha bir önem kazanıyor senin için. Bu sefer yediğin her şeyi iyice bir kontrol ediyorsun içeriklerini okuyorsun bunun içinde yememem gereken bir madde olabilir mi gibi. Ben mesela uzun bir dönem müzik dinlemediğimi hatırlıyorum. Evde bir şey açmak istiyorsam, hani mesela Kuran açıyordum çocuğun bunu duyduğuna inandığım için bir başka şey de belirli ortamlarda bulunmak istemiyorum ya da eğer muhabbetin daha farklı şekilde ilerleyeceğini fark ettiğimde mesela gıybete yönelik ilerleyeceğini düşündüğümde ya konuyu kapatmaya çalışırdım ya ortamdan ayrılırdım.” (K3)

İkinci soru ise **“Çocuklarınızın daha iyi durumda olabilmeleri için Allah’a yönelme, dua etme gibi durumlarınız oluyor mu?”** sorusudur. Katılımcılara bu soru sorulmuş ve tüm katılımcıların dua ettiği görülmüştür. Bu durum annelerin çocuklarının manevi gelişimleri için dua etme oranının yüksek olduğunu gözler önüne sermiştir.

Dua ettiğini belirten tüm katılımcılar, ettikleri duaları paylaşmışlardır. Bu duaların konusunun genel olarak çocuklarının salih bir kul, hayırlı evlat olmaları, sağlıklı, mutlu ve iyi insanlarla beraber olmalarını isteme şeklinde olduğu görülmektedir:

“Kesinlikle oluyor. Salih bir kul olabilmeleri için, hayırlı bir evlat olabilmeleri için yalvararak dua ediyorum. Çocuklarıma ve mümin kardeşlerimin çocuklarına her zaman dua edenlerden olmuşumdur. Peygamber Efendimiz (S.A.V)’in torunlarına ettiği duaları araştırıp okurum. Alınlarına eğilerek 15 defa Ya Berr ismi şerifini çok sık okurum. Enbiya Suresi’ni de duymuştum ancak maalesef onu okuyamıyorum her zaman.” (K1)

Bir başka katılımcı ise anne-baba rızasının bireyin hayatında başarılı olması, iyi yerler gelmesi ve mutlu olması için önemli olduğu yönündeki düşünce ve gözlemlerine dayanarak çocuğu için Allah’a dua ettiğini bildiriyor:

“Kesinlikle. Bebekliğinden beri bebeğimin, imanlı, güzel ahlaklı, salih bir evlat olması için Allah'a dua ediyorum. Çünkü anne baba duasına çok inanan biriym. Anne babalar çok daha samimi çok daha içten dualar ediyorlar evlatları için. Büyükler hep derler ya anne baba duası alanın sırtı yere gelmez diye. Gerçekten de etrafıma baktığımda anne baba duası alanların iyi yerlere geldiklerini

gördüm. Ben de yavrum için Rabbimden her şeyin en iyisini istedim. Allah’a dua ederek onu Allah’a emanet ederek hastalıklardan ve nazarlardan koruduğuna inandım. İlerleyen dönemlerde çok hırçınlaştığında çok inatlaştığında da Allah’a dua edip yardım istedim.” (K4)

Sonuç olarak yapılan tüm dualara baktığımızda katılımcıların genellikle ihtiyaçları doğrultusunda ve hangi hususla ilgili sıkıntı, endişe duyuyorlarsa daha çok o konuda dua ettikleri görülmektedir.

Üçüncü soru ise “**Gebelikte veya emzirirken yemeklerinizde helale özellikle dikkat ettiniz mi?**” sorusudur. Katılımcılara bu soru sorulmuş ve katılımcıların bu noktada şuur sahibi oldukları ve yiyip içtiklerine dikkat ettikleri görülmüştür.

Tablo 11: Gebelikte veya Emzirirken Yediklerinizde Helale Dikkat Ettiniz mi?

Cevaplar	Frekans
Evet	19
Hayır	1
Toplam	20

Tablo 11’e bakıldığında Evet, helale dikkat ettim diyenlerin sayısı 19 iken, Hayır, dikkat etmedim diyenlerin sayısı 1’dir.

Haram ile beslenmenin çocuğun karakter ve huylarına etki edeceğini düşünerek hassasiyet gösteren bazı anneler, şüpheli, paketli gıdalardan uzak durduklarını şu ifadelerde dile getirmişlerdir:

“Helal beslenme anne karnında başlar. Helal olmayan ürünler çocuğun karakterini belirlediğini biliyordum. Onların vicdan sahibi iman gücü yüksek her olaya merhametli olarak vasıflı olmaları için hep dikkatle seçicilikle beslendim. GDO’lu helal olmayan şüpheli yiyecek ve içeceklerden hem hamile iken hem de doğum sonrası uzak durdum. Haram yiyeceklerin çocuğun oluşumuna negatif etki bıraktığını biliyorum. Normalde de uzak duruyorum şüpheli olanlardan da

sakındım. Sigara hiç kullanmadım hayatımda, kullanılan ortamda bulunmadım, hatta kahve, kola bile içmedim diyebilirim.” (K1)

Bir katılımcı dikkat ettiğini ve bu dikkatin hamilelik ve emzirme dönemiyle sınırlı olduğunu ifade ediyor:

“Evet dikkat ediyorsun çünkü bunun çocuğa tesir edeceğini biliyorsun, o yüzden yeme içme konusunda daha bir hassas oluyorsun, çok fazla dışarıda yememeye özen gösteriyorsun, çünkü dışarıda yediğinde de hem bu yiyeceklerin nasıl bir ortamda ve içeriklerinin tam bilmiyorsun, hatta onu yapan aşçıya kadar nasıl bir insan olduğunu bilmiyorsun. Çünkü onun bile besmeleli bir insan olup olmadığı bilemediğin için yemeğe bunun da tesir ettiğine ben inanıyorum. Bir insanın maneviyatı da yemeği tesir eder ama bu kadar hassas oluyor muyuz? Hamilelik dışında veya emzirme süreci dışında ben şahsen olmuyorum diyebilirim. O yüzden bu kesinlikle hamileliğe ve emzirme dönemine has bir hassasiyeti bende.” (K2)

Bir katılımcımız ise zaten yediği içtiği şeylerin helallğine dikkat ettiğini ama hamilelik döneminde daha bir hassas olduğunu, zira burada bir emaneti üstlenmenin söz konusu dile getiriyor:

“Normal zamanda yemeklerde helallik mevzusuna dikkat etmeye çalışıyorduk hamd olsun. Bu zaten Müslüman olarak ehemmiyet göstermemiz gereken bir mevzu. Ancak hamileliğimi öğrendikten sonra her konuda olduğu gibi yiyecek içecek mevzusunda da çok daha farklı hassasiyet gözettiğimi fark ettim. İnsan kendi için bazı şeylerin doğruluğunu yahut yanlışlığını bilse de uygulamada kısmen eksiklikler olabiliyor maalesef. Ancak söz konusu kendine emanet edilen can olunca her şey farklı bir boyut kazanıyor. Kişinin kendi için, nefsi için çok zor olabilecek bir mesele çocuğu söz konusu olduğunda nefse tahakküm etmek daha mümkün hale geliyor. Çünkü o canın tamamen sana bağlı olduğunu, midesine gidecek yahut kursağından geçecek tek lokmanın dahi sorumluluğunun kendinde olduğunun bilincinde olunca taşıdığın yükün tek kişilik değil iki kişilik olduğunu fark ediyorsun. Ve bu doğrultuda yiyeceklerin helallğine dikkat etmek en zorunlu meselelerden biri haline geliyor.” (K6)

Bir katılımcımız ise hamilelik döneminde sadece yiyecek ve içeceklerine dikkat etmekle kalmayıp, gidip geldiği yerlere, muhatap oldukları insanlara da dikkat ettiklerini söylüyor:

“Zaten normal yaşıntımda da ailecek helal yemek konusuna dikkat ediyoruz. Bu hassasiyeti hamilelik ve devam etti halk arasında çocuğun mayası diye tabir edilir ya, işte bu mayaya elimden geldiğince haram karıştırmamaya çalıştım. Şundan eminim ki yediğimiz içtiğimiz bulunduğumuz ortam etrafımızdaki kişilerin enerjisi velhasıl her bir zerrenin karakterimize, ruhumuza etkisi var.” (K17)

Bir katılımcımız ise hassasiyetini şişelenmiş suyu tercih ederken dahi gösterdiğini belirtiyor. Üstelik o suyun temizliğinin de ötesinde satıcının dinen yasak olan ürünleri satmak suretiyle ticaretine haram karıştırdığına inandığı esnaftan alış-veriş yapmaktan geri duruyor:

“Hamdolsun normal yaşıntımızda da elimizden geldiğince helal ve haram noktasında hep dikkatli olmaya çalıştım. Hamile olduğumu öğrendiğimde bu dikkat iki kat daha artmıştı çünkü artık bedenimde bir emanet vardı ve onu en iyi şekilde korumalıyım diye düşünüyordum. En basitinden bir gün eşim ile birlikte bir yere gittik ve inanılmaz derecede susamıştım yanımda da su yoktu ve bulunduğumuz yer yazlık bir yer olduğundan normal su satan bir yer yoktu sadece tek el bayilerinden temin edilebiliyordu. Ne yaptım tabi ki ya sabır dedim ve bulunduğumuz yerden yaklaşık olarak on beş dakikalık bir mesafe sonunda suyum içebilmişim...” (K20)

Gebelikte yediklerini önemsemeyen sadece bir katılımcıya rastladık. 37 yaşındaki bir anne şu sözlerle dile getirmiştir:

“Gebelikte ben özellikle dikkat etmedim. Canım ne istediye onu yedim. Rüyamda tost gördüm sabah yedide de Üsküdar'a gidip tost yedim. Kışın dondurma yeme çocuk içinde üşütür dediler ama hiç kulak vermeyip yedim.” (K10)

3.2.4 Çocuğun Annenin Manevi Gelişimine Katkısına Dair Üst Tema ile İlgili Bulgular

Araştırmamızın içinde çocuğun annenin manevi gelişimine katkısına dair üst tema ile ilgili bulgular teması ile ilişkilendirilebilecek dört soru vardır. İlki doğrudan sorulan, “**Anne olmak manevi olarak sizi etkiledi mi? Etkilediyse nasıl?**” sorusudur. Katılımcıların tamamı bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Bu durum çocuğun, annelerin manevi gelişimleri için aktif rol oynadığını göstermektedir.

Annelikle manevi anlamda yaşadıkları huzuru, teslimiyeti ve maneviyatlarının artışının davranışsal değişimlere ve alınan tedbirlere yansımaları anneler şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Maneviyatımı güçlendirmeye odaklandım. Okumaya, Allah’ın hükümlerine dikkat etmeye, günahlardan korunmaya çalıştım. Arkadaş ortamımı, çevremi yakında inceleyip kısıtladığım zamanlar oldu. Annelerin İslamiyeti hakkı ile idrak edememeleri zamanlarını boş yere israf ettiklerini görmek şahit olmak kendimi eğitmeye fırsat veriyordu. En azından TV karşısında dizi izleyerek geçirdiğim vakitleri en aza indirip çocuklarımın eğitim terbiyesine ahlak eğitimine vakit ayırıyordum. Arkadaş toplantılarını günleri örgüleri bir kenara bırakıp onlarla haşır neşir oldum.” (K1)

Bir katılımcımız, ebeveynin evladına eğitim verdiği gibi, evladın dünyaya gelmesinin de doğal olarak ebeveyni eğitip yetiştirdiğini dile getiriyor:

“Mutlaka etkiledi aslında çocuk nasıl bir insan olduğuna ilgili sana bir ayna tutuyor ve nasıl anne baba çocuğu eğitirse çocuğun varlığı da anne babayı o kadar eğitir diye düşünüyorum. Öncelikle sabır sınırlarını öğrenmiş oluyorsun, yani sabrın gerçekten de ne olduğunu öğreniyorsun, duygularına hakim olmayı her anlamda öğreniyorsun, kızsın da bunu çok yansıtmamaya çalışıyorsun ve çocuklar gerçekten de davranışlarıyla hani anne babalarını zorlayabiliyorlar ama buna nasıl davrandığımız ile alakalı kendi davranışlarımızı sürekli böyle bir revize ediyoruz, sürekli bir kendi kendimizle yüzleşiyoruz. Bu durumlarda daha doğru davranabilmek için bunları dualarıma dahil ettim o yüzden manevi olarak beni etkilediğini düşünebilirim.” (K2)

Bir katılımcımız ise aslında anneliğin ilk zamanlarının zorlayıcı olduğunu ve namaz başta olmak üzere ibadetleri yapmada engel teşkil ettiğini ifade ederek ilgi çekici bir durumu dile getiriyor. Buna rağmen o, dini hassasiyetini korumayı başardığını anlatıyor:

“Kesinlikle bir etki var. Hadis okumaları bana çok iyi geldi. Rasulullah (SAV)’in çocuk insan ve duygu terbiyesi üzerine az biraz alakalı hadisleri bile beni başka acılara götürüyor. Hadis okumadığım günler daha sert okuduğum günler daha yumuşak olabiliyordum mesela ilk başlarda namaz kılmama engel olduğu için çok zorlandım eğer alt bir bilgin okumalarım olmasa o sıkıntılı süreçlerde namazları terk eden biri olabilirdim Allah muhafaza eylesin. Fakat

onun bir emanet olduğunu, sahibi olmadığını benim de onun sahibinin Rabbimiz olduğunu hatırladığımda, ruhen de beden de daha sakin olmaya çalışıyorum elhamdülillah.” (K6)

Abdest müminlerin manen çokça kuvvet aldıkları bir dini vecibedir. Birey abdestinden güç, dinamizm ve samimiyet elde eder. Bir katılımcımız bebekle gelen maneviyatında abdest unsurunu şu sözlerle dile getiriyor:

“Tabi ki de etkiledi. Bebeğime her baktığımda, her kucağıma aldığımda bu mucize karşısında sürekli Allah'a hamd ettim. Kendimi artık daha fazla sorumlu hissediyorum. Dini vecibelerimi yerine getirirken daha dikkatli davranmaya çalışıyorum. Mesela sürekli abdestli olmaya özen gösteriyorum ki abdestli bir şekilde emzirebileyim. Onu sakin, huzurlu, sohbet ortamlarında bulundurmaya çalışıyorum ki, gerçekten bu ortamlar bebeğime de bana da huzur veriyor.” (K11)

İkinci soru ise **“Günah işleme noktasında annelik size engel oluyor mu? Oluyorsa neden?”** sorusudur. Katılımcılara bu soru sorulmuş ve tüm katılımcıların engel oluyor cevabını verdiği görülmüştür.

Tüm cevaplara bakıldığında annelerin çocuklarına örnek olma düşüncesiyle hareket ettiği, bunun da günah işlemeye engel olduğunu şu cümlelerde de görmekteyiz:

“Oluyor, özellikle gıybet etmemeye özen gösterdim. İnsanız eksiklerimiz oluyor bunu en aza indirmeye çalışıyorum. Namazı ilk vaktinde kılmaya, salavat ve istiğfar ile geçirmeye çalışıyorum. İnsan sıkça günah işleyebilen bir varlık bazen anne olduğunu bilmek günaha engel oluyor, nefise baskın olamadığın durumlarda, irademe söz geçiremediğimde onların gözlerinin içine baktığımda bu çukurdan beni uzaklaştırdıklarını görebiliyorum. Umuyorum Allah'ın Gaffar ismi her anımıza tecelli eder etsin ki tevbe ile sarılalım evlatlarımıza.” (K1)

Bir katılımcımız konuya rol model olma yönünden yaklaşarak günah işlememe gayretini buna dayandırıyor:

“Kesinlikle engel oluyor. Çocuğum aklıma gelir öyle bir durumda annesinin kötü yahut günah isleyen birisi olmasını istemem. O beni model alacak. Tabi ki en başta Rabbimin rızası önemlidir. Yine anne olduktan sonra eskiden dinimi sadece kendim için yaşarken, anne olduktan sonra çocuğuma örnek olmak için de yaşamaya başladım. Çünkü çocuklar korkuyu, sevgiyi, saygıyı, adaleti, paylaşmayı, her şeyi anneden öğrendikleri için, daha fazla dikkat etmeye

başladım. Sohbeta gidiyordum mesela cumartesileri bazen götürmeye çalışıyordum çocuğumu yanımda, o sohbet ortamını yaşayarak görsün, manevi atmosferi solusun, muhabbet duymaya sevmeye başlasın, ilerde yabancılık çekmesin diye.” (K3)

Bir katılımcımız ise günah işlememe dikkatini bebeğin kulluğu ile kendi kulluğu arasında kurduğu bağlantıya, bir başka ifadeyle bebeğine karşı oluşturduğu empatiye dayandırıyor:

“Anelik insanı her noktada frenliyor. Ben hep şey düşünmüşümdür. Ben evladımın her zaman bana itaatkar ve hayırlı bir evlat olmasını isterim. Ben onu doğurdum, benim kendi yararına olan faydalı sözlerimi dinlemeli. Bunu düşünürken şu geldi aklıma. Ben bile onun dünyaya gelmesine sadece vesile isem ve onun bana itaatkar olmasını istiyorsam beni yaradan Allah da benim kendisine itaatkar olmamı istiyor. Ve ben Mevla’ya itaatkar olmaz isem hayırlı bir kul olmaz isem evladım bana hayırlı bir evlat olur mu? Bu örnek 16 yıllık anneyim her daim aklımdadır. Bir vakit namazım kazaya kalsa içim cız eder.” (K8)

Bir anne ise çocuk tarafından murakabe altında oluşunun yanı sıra yine rol model olma kaygısını mevzu bahis ediyor:

“Elbette oluyor Öncelikle her an iki minik göz üzerimde. Üstelik yaptıklarına kaydetmenin ötesinde uygulamayı da geçiyor taklit ediyor örnek alıyor. Dolayısıyla rehberlik misyonumu en iyi şekilde yerine getirmek için hareketlerime söylediklerime daha dikkat eder oldum. Hatta çocuğumun davranışlarında olumsuzluklar fark ettiğim de önce kendimi sorguluyorum belki farkında olmadan çocuğuma yanlış mesajlar veriyordum diye düşünüyorum.” (K17)

Son olarak bir katılımcımız rol model olduğunun farkında olduğunu, hamilelik öncesindeki kadar rahat olunmaması, günah işlenmemesi gerektiğini bildiğini, bu noktada çaba da sarfettiğini dile getirirken, yine de bazı eksiklerinin olduğunu şu cümlelerle anlatıyor:

“Keşke bu soru ile ilgili sonuna kadar evet diyebilseydim ama maalesef bir yere kadar dikkat edebiliyorum. Ama anne olmadan öncesi ile anne olduktan sonra daha farklı bakıyorsunuz bu duruma, sonuçta artık bir anneyim ve yavrularım var ve ben onların hem anneleriyim hem de rol modelleriyim. Öyle bir şey ki onlar

küçük bir şeyden anlamaz diyoruz ama inanın biz büyüklerden daha dikkatli. Anne olmadan önce sadece yaptığım hatalardan yani buna işlediğim günahlardan ben sorumluydum diye düşünürken, anne olunca dur bakalım artık yalnız değilsin diyorum ve bu hayat şartlarında elimden geldiğince dikkat ediyorum.” (K20)

Üçüncü soru ise “**Anne olmak sizi dinen daha olgun hale getirdi mi? Bu konuda ne dersiniz?**” sorusudur.

Tablo 12: Anne Olmak Sizi Dinen Daha Olgun Hale Getirdi mi?

Cevaplar	Frekans
Evet	19
Hayır	1
Toplam	20

Tablo 12’ye bakıldığında Evet, olgun hale getirdi diyenlerin sayısı 19 iken, Hayır, olgun hale getirmediyenlerin sayısı 1’dir.

Anneliğin dinen olgunlaştırdığını ifade eden katılımcılar şu sözleri aktarmışlardır:

“Kesinlikle getirdi. Süt vermenin ibadet olduğunu bilmenin verdiği ferahlık ile daha sakinleştim. İnancılı ve mümin insanlarla irtibat dahilinde oldum. Ahlaken sorunlu insanlardan uzaklaşarak, günahlardan sakınmaya, Kur’an-ı Kerim’i iletirmeye zaman harcadım. Çoğu zaman isyanlarımı durdurmuştur. Onların en zor zamanlarında sığındığım en güçlü olgu olmuştur. Bir inanca sahip olmak ve onun ruhu beslemesiyle daha dingin hareketlere ulaştırması beni olgun hale getirmesinin işaretidir.” (K1)

Bir katılımcımız bebek sonrası dini olgunlaşmadan söz etmekle birlikte, dini açıdan olgunlaşmada kaynağın annelik mi yoksa dindarlık mı olduğunu tam da ayıramadığını anlatıyor:

“Anne olmak başlı başına manevi bir boyut değiştirme hali. Fakat dini olgunlaşma mı anneliğimi güzelleştirdi yoksa annelik mi dini açıdan olgunlaştırdı

ben ayıramıyorum. 30’unda anne olmanın da dinen çok daha fazla olgunlaşmamda da katkısı var gibi geliyor. Dinen olgunlaşmak derken de ben sadece ibadetlerde huşuyu yakalama, ibadetleri arttırmayı kastetmiyorum. İslam güzel ahlaksa ahlakın güzelleşmesine vesile olacak özgüven, özsaygı, psikolojik sağlamlılık, kararlı olma, başkalarına saygılı olma, öfke kontrolü gibi konularda da bana çok fazla şey kazandırdı.” (K16)

Bir katılımcımız ise sadece kendisi tarafından değil, çevresi tarafından da gözlemlenen radikal bir dini olgunlaşmayı deneyimlediğini anlatıyor:

“Her anne bendeki kadar değişim yaşamış mıdır bilmiyorum ama ben arkadaşlarımı dahi şaşırtacak derecede değiştim. Bu değişimlerin çoğu ise dini temelli oldu. İhtiyaçlarım ve korkularım beni duaya sevk etti. Bebeğin sağlıklı doğup doğmayacağından duyduğum endişe Allah'a daha yönelmemi sağladı. Bebeğim doğduktan sonra ise Rabbimin verdiği annelik hisleri ile bebeğimi iyi yetiştirebilmek ahlaki gelişimine en güzel şekilde rehberlik edebilme endişesi ve arayışlarım beni dinime daha da yöneltti ibadetlerim daha kalıcı hale geldi. Çevreme bakışım algım dini bir boyut kazandı.” (K17)

Nicel aşamada da soru olarak sorduğumuz üzere, çocuğun huylarının ve kişiliğinin ebeveynin durumdan aldığı hazzı ve maneviyatı olumlu ya da olumsuz etkileyebileceği tahmin edilmekteydi. Çok ağlayan, huysuz ve huzursuz, çok hareketli çocuklar bilhassa annelerin çabucak yorulup tükenmesine, dini inançları varsa başta dualarla yardım aranmasına ama sorun devam ettikçe de isyan düşünce ve tepkilerine neden olabilmektedir. Dolayısıyla anne olmak maneviyatı artırmak şöyle dursun, azaltabilmekte, hatta yok edebilmektedir. Elbette çocukların sorun çıkardıkları dönemler geride kaldığında isyan ve şikayetin yerini yeniden huzur ve şükür duyguları alabilmektedir. İkizleri olduğu için sıkıntılar yaşayan bir anne ise anneliğin dinen kendisini olgunlaştırmadığını, bazen isyan ettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Anne olmak beni dinen daha olgun hale getirdi mi? Hayır buna hayır cevabı vermek istemezdim ama bana annelik çok çok ağır geldi. İnsanın günahını söylememesi gerekir ama isyan da çok ettim. Bana bu yükü niye yükledin, ne vardı benim de tek çocuğum olsaydı ikiz olmasaydı, güle oynaya büyütseydim nefes alacak vaktim olsaydı biraz diye. İnanın bazen nefes alamadığımı hissediyorum isyanın ardından niye böyle sözler çıkıyor ağızımdan diye kendimden nefret

ediyorum, tevbe ediyorum isyanla pişmanlık ve şükür arasında gidip geliyorum...” (K6)

Araştırmamızın bu konudaki dördüncü sorusu, **“Anne olduktan sonra kişilik olarak da olgunlaştığınızı düşünüyor musunuz? Kişiliğinizde ne tür değişimler oldu?”** şeklindedir. Katılımcılar bu soruya da olumlu yanıt vermiş, annelikle birlikte daha sabırlı, daha sevecen ve daha sakin olduklarını dile getirmişlerdir.

“Hayatım bebeğimin doğumundan önce ve sonra olmak üzere ayrıldı. Onun hayatta kalmasını sağlamak, büyümesine gelişmesine yardımcı olmak ciddi sorumluluk taşıyan annelere mahsustur. Bu duyarlılık ile yaklaştım onlara. Ani değişen hormonlarımla aşırı kaygı endişe durumlarım oldu. Denge sorunu yaşadım. Umutsuzluğa huzursuzluğa yakın çevreme yönelik öfke suçluluk duyguları ile boğuşurken eşimin cesaretlendirmesi bebeklerimin bakımıyla ihtiyaçlarının giderilmesini hissetmem olgunlaşmamı sağladı. Önceliğim ben değil, onlar oldu. Yumuşak, hoşgörülü sevecen, uysal, problemleri büyütmeyen, çözüm odaklı ve huzurlu olabilmeyi devam ettirmeye çalışıyorum. Zaman zaman patlamalarım olsa da onlar beni dinginleştirdiğini hayatıma yön ve yol verdiklerini, mukaddes emanet olduklarını bilmek daha güçlü olmama vesile oluyor. Anne değişir ve çocuk değişir. Çocuk değiştikçe toplum da değişir.” (K1)

Kişisel olarak olgunlaştığını söyleyen bir katılımcımız, bunu annelik sorumluluğuna bağlamakta ve olgunlaşmasını şu ifadelerle tarif etmektedir:

“Kişilik olarak tabi ki olgunlaştım. Çünkü artık çocuk değildim. Bir sorumluluğum vardı. Hayatımı yaşarken aynı zamanda çocuğuma rol model olacağımı düşünerek yaşamalıydım. Ne yaparsan aslında onum istikbaline koyduğum bir tuğla mahiyetindeydi. Olgunlaştığım konular karar verirken çok yönlü düşünmek eskiden karar alırken sadece kendimi ve yeterliliklerimi düşünürken şimdi anneliğimi bebeğime ayıracağım zamanın yeterliliğini düşünüyorum.” (K3)

Bir başka katılımcımız ise anne olmadan önce anneliğin zorluğuyla ilgili düşüncelere sahipken, anne olduğunda tüm zorlukların üstesinden gelmenin ona kendi potansiyelini farketttiğini ve bu vesileyle olgunlaştığını söylemektedir:

“Kişilik olarak olgunlaştığımı düşünüyorum. Aslında kendimi daha iyi tanımama sebep oldu diyebilirim. Kendimi görmeme sebep oldu. Annelik bana en

çok fedakarlığın sonu olmadığını gösterdi. Önceden çocuklu insanlarda gördüğüm ve nefse zor gelen bazı alışkanlıkları kendimin yapabileceğini düşünmezken anne olduktan sonra nefse o kadar ağır gelmediğini bir rutine dönüştüğünü fark ettim. Yapmam dediğim şeyleri bir başkası için hiç düşünmeden yapabileceğimi, önceden komik olur diye toplum içinde yapmayacağım şeyleri çocuğum için; normal bir şekilde yapmaya başladığımı fark ettim. Sabır anlamında ciddi manada olgunlaştırdığını fark ediyorum. Aslında önceden sabırlı olmadığımı farkına vardım. En çok fark ettiğim şeylerden birisi başka bebeklere olan ilgimin artmış olması. Önceden bebek der sever geçerdim ama belki de onun dünyaya gelişine bizzat aracı olmak şu anda onlara çok daha ilgi şefkat ve merhametle yaklaşmama sebep oldu. Artık çocuklarla alakalı kötü haberleri izlemeye katlanamadığımı fark ettim. Hayvanlara bile şefkat yönünden bakış açımın değiştiğini söyleyebilirim. Merhamet yönünden de olgunlaştığımı düşünüyorum. Sorumluluğun artması doğal olarak insanı olgunlaştırıyor. Önceki gibi sadece kendimi kendi keyfimi düşünmüyorum artık. Ve benim her anımı izleyen, beni örnek alan ve yaptıklarından benim mesul olduğum biriyle yaşamak; her an çok dikkatli, her an sorumluluk bilinciyle yaşamayı gerektiriyor.” (K6)

Kendini gerçekleştirmenin dini anlatmada kritik rolünün bulunduğunu, psikolojik sağlamlığın da kendini gerçekleştirme için gerekli olduğunu düşünen bir katılımcımız, anne olmanın öncelikle psikolojik sağlamlık kazandırdığını, bunun da kişiliğinde eksik kalan yönleri tamamlamada yardımcı olduğunu dile getirerek, Din Psikolojisi bağlamında önemli bir tespitte bulunuyor:

“Anneliğin ibadetlerim, okumalarım gibi iç disiplinimle ilgili konular ya da cömertlik, hoşgörü gibi ailem dışındaki çevreme karşı davranışlarımdan ziyade kendimle ilgili en huzursuz olduğum konu olarak gördüğüm ve kendini gerçekleştirmiş bir müminin ancak İslam’ı anlatmada başarılı olabileceği düşüncemden kaynaklanan bir hassasiyetin sonucu olarak bireysel dini yaşayışımı etkileyen psikolojik sağlamlığı kazanmama büyük katkısı oldu. Bu, kendimde eğitimci kimliğimde gördüğüm eksikliklerin de sebebi idi. Ben nasılsam çocuğumun da beni öylece model alacağı şeklindeki sorumluluk bilinci ile daha sabırlı, daha özverili, öfke kontrolünde daha başarılı biri olmam ancak annelikle mümkün oldu diyebilirim. Çünkü sizi her an gözetleyen, ağzınızdan çıkanı taklit eden bir çift göz ve kulak var. Adeta bir kamera kaydında gibi hissediyorum kendimi. Ve bu düşünce inanılmaz etkiliyor beni...” (K16).

Son olarak bir katılımcımız, annelik sayesinde teslimiyeti idrak edip başardığını, bunun da onu kişilik anlamında olumlu etkilediğini mevzu bahis ediyor:

“Dinen yaşadığım olgunluk kişiliğime de yansıdı diye düşünüyorum anneliğimin getirdiği bebeğinin üzerine titreme, kaygı, endişe vs. duygularla beraber her şeyin benim iradem de olmadığı gerçekliğini kabullenişim Allah'a daha da yaklaşmamı ve aslında bu teslimiyet ile beraber özgürleşmemi sağladı. Bu sayede daha sabırsız, telaşlı olan ben sükunete erdim. Olaylara daha sakin ve çok yönlü bakmaya başladım. Olanları anlık değil de daha geniş çerçevede değerlendirmeye başladım. Çocuk sahibi olduktan sonra empati duygumun da arttığını söyleyebilirim. Önceden başkalarının yaşadığı acıları olaylara verdikleri tepkileri anlayamazken artık gördüklerimi duyduklarımı daha içselleştirip yüreğimde hissedebiliyorum.” (K17)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gebelik süreci kadını anne olmaya hazırlayan en önemli dönemdir. Doğumla birlikte de annelik duygusunun ortaya çıkmasını sağlayan hormonlar salgılanmaktadır. Annelik davranışı genetik ve hormonal faktörlerle tetikleniyor gibi gözükse de yapılan araştırmalar anneliğin tümüyle içgüdüsel olmadığını, annelik duygusunun ve davranışının büyük ölçüde çocuk sahibi olduktan sonra geliştiğini göstermektedir. Gebelik sırasında başlayan ve bir ömür boyu sürecek olan bu ilişkideki en önemli nokta anneliğe hazır olmak, yani bebek sahibi olmayı istemektir. Aksi takdirde anne-babanın hayat planlarını altüst ettikleri için ilk başta istenmeyen, seilmeyen, hayatları boyunca çaresizlik içinde ebeveyninin sevgisini ve saygısını kazanmaya uğraşan ve özgüveni düşük çocuklar kaçınılmazdır. Doğması büyük bir heyecanla beklenen, ailesini mutluluk ve sevince boğan çocuklar ise hayata çok güzel bir şekilde başlarlar. Çünkü annelik insan hayatında özel, bir insan için çok sayıda fedakârlık ve sorumluluk gerektiren, küçümsenmemesi gereken güzel bir duygudur.

Annelikle beraber gelen maneviyat gibi derin ve kutsal bir tecrübe konusunda somut bilimsel veriler elde etmenin uygun olacağı fikrinden hareketle bir alana araştırmasına girişilmiştir. Araştırmayı, çerçeveyi daha net belirlemek ve tecrübenin derinliğini daha açık şekilde anlamak adına önce nicel ve ardından nitel bir araştırma yapılmıştır. Tezimizde anket tekniğinin kullanıldığı nicel aşama Çalışma 1, mülakat tekniğinden faydalanılan nitel aşama ise Çalışma 2 olarak isimlendirilmiştir.

Çalışma 1 diye ifade edilen nicel aşamada Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ilçelerindeki 4-6 yaş Kur'an Kurslarındaki velilerden oluşan 500 kişiye anket uygulanmıştır. Bu kapsamda, bu araştırmaya uygun olarak Kişisel Bilgi Formu ve 14 soruluk anket formu kullanılmıştır. Araştırmamızın nicel aşamasında ana araştırma hipotezi; **“Çocuk sahibi olmak annelerin manevi gelişimini olumlu yönde etkilemektedir.”** olarak belirlenmiştir.

Araştırmamız sonucunda yukarıda ifade edilen ana hipotez doğrulanmıştır. Anneler önemli ölçüde, çocuk sahibi olmanın onları manevi olarak olumlu yönde etkilediğini, eşsiz deneyimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmamızın nicel aşamasından elde edilen bulguların bazılarından söz etmek istiyoruz. Buna göre; araştırmaya katılan annelerin %54,6'sı (273 kişi) 20-35 yaş aralığında, %45,4'ü (227 kişi) 36-45 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim düzeyi yüksektir. Annelerin %3,8'i (19 kişi) lisansüstü, %20,2'si (101 kişi) lisans, %12,2'si (61 kişi) önlisans eğitim düzeyinde, %27,6'sı (138 kişi) lise düzeyinde, %14,4'ü (72 kişi) ortaokul ve %21,8'i (109 kişi) ilköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Örneklem grubunun %85,6'sını (428 kişi) ekonomik durumunu orta düzey olarak beyan etmiştir. %25,2'si (126 kişi) çalışıp çalışmadığına dair soruya “evet” seçeneğini işaretleyerek cevap verirken, %74,8'i (374 kişi) “hayır” seçeneğini işaretlemiştir. Bu bilgilerden hareketle katılımcıların büyük çoğunluğunun ev hanımı olduğu görülmüştür.

Araştırma, örneklemimizin %8,4'ünün (42 kişi) çok dindar, %80,8'inin (404 kişi) dindar, %10,8'inin (54 kişi) az dindar olduğunu ve ailelerinin de %14,4'ünün (72 kişi) çok dindar, %74,0'ının (370 kişi) dindar, %10,2'sinin (51 kişi) az dindar, %1,2'sinin (6 kişi) dinle ilgisiz ve %0,2'sinin (1 kişi) din karşıtı olduğunu belirtmiştir. Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 4-6 yaş kurslarına teveccüh edenlerin büyük çoğunluğu dindardır. Öte yandan az sayıdaki bir kısmı ise kendisini çok fazla dindar görmediği halde bu müesseselere çocuklarını göndermiştir. Bu durum da onların bir şekilde dini bir ortamda alınacak eğitimin çocuklar için gerekli olduğuna inandığını göstermektedir.

Araştırma bulgularımız ilgili literatürle birlikte değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmamızda katılımcıların anneliği sadece biyolojik veya sosyal bir olay olarak görmeyip, aynı zamanda manevi ve dini yönü bulunan önemli bir misyon olarak gördükleri belirlenmiştir. Anneliğe dini değer atfetmenin yanı sıra, bir annenin çocuk sahibi olduğunda dini sorumluluğunun daha fazla olduğuna inandıkları, aynı zamanda kendi ihmallerinin çocuğu olumsuz etkilemesinden kaçındıkları, gebe olduklarını öğrendiklerinde tüm çocuklarda manevi anlamda olumlu hisler yaşadıkları görülmektedir.

Kişinin annelik duygusunu ilk kez tattığında yaşadığı duygusal ve bilişsel hallerin, sonraki anneliğe göre daha yoğun olduğu, çocuğun anneye kattığı manevi hazzın sonraki çocuklarda ise bir miktar azalarak devam ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların yarısının çocuğun güzelliğinin maneviyatlarını etkilediğini dile getirmesi, dış güzelliğin etkisini artıran faktörler arasında sosyal algı ve yorumların olabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcıların büyük oranının çocuğun cinsiyeti hususunu önemsemedikleri ve bunun annelik maneviyatlarını etkilemediği, öte yandan toplumumuzun gelenekleri arasında yer alan erkek çocuk baskısının günümüzde önemli ölçüde gücünü kaybettiği anlaşılmaktadır. Ancak kız çocuk sahibi olmanın biraz daha fazla olumlu etkilediği bilinmektedir. Bu da olumlu bir toplumsal gelişme olarak değerlendirilebilir.

Çocuklar büyüdükçe sorunlar artsa da katılımcıların çoğu onların verdikleri manevi hazzın gücünü yitirmeden devam ettiğini, anneliğe bağlı olarak kişiliklerinde olumlu değişimler yaşandığını, anne olduktan sonra dindarlık düzeylerinin arttığını ifade etmiştir.

Katılımcılar anne olmanın dindarlıklarını artırdığını, günah işlemelerini ise azalttığını ifade etmişlerdir. Ancak dindarlığının arttığını söyleyenlerin oranı günah işlemeyi azalttığını söyleyenlerden daha fazla çıkmıştır. Bunu insanların dindarlıklarının artmasının sadece günah işlemenin azalması şeklinde değil aynı zamanda ibadetlerin veya dinî maneviyatın artışı şeklinde de olabileceğini düşündürmektedir.

Çocuğun huylarının zorlayıcı olmasının annelerin maneviyatı olumsuz etkilemediği yönünde beyanlar tespit edilmiştir. Bu durum anneliğin manevi yönünün çok daha derin bir kaynağa sahip olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Katılımcıların dindarlık durumu ile anneliği kutsal görme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Dinin de anneliğe verdiği önem dikkate alındığında dindarların anneliği daha kutsal ve değerli gördüğünü söyleyebiliriz. Aynı zamanda dindarlık durumu ile gebelikte veya emzirirken annelerin çocuklarının maneviyatı açısından olumsuz etkilenmemesi adına yiyip içtiklerinde helale dikkat etme ve çocuklarını kucaklarına ilk aldıklarında manevi açıdan olumlu duygular hissetme durumları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Araştırmamızda Çalışma 2 olarak adlandırdığımız nitel aşamada ise yine aynı örneklem içerisinde 20 kişilik çalışma grubuyla görüşme yapılmıştır. Katılımcıların 12'si araştırmacının bizzat öğretmenlik yaptığı Ataşehir ilçesinden, 4'ü Ümraniye ve 4'ü ise Üsküdar ilçesinden velilerdir. Araştırmada yaşları 26-42 arasında değişen toplam 20 katılımcının 5'i yüksek lisans, 9'u lisans, 2'si ön lisans, 2'si lise ve 2'si de ilkokul mezunudur. Bunlardan da lisans ve yüksek lisans mezunu olanların büyük bölümü ilahiyat alanında eğitim görmüştür. Annelerin 12'si çeşitli meslek gruplarında çalışmakta olup, 8'si çalışmamaktadır.

Katılımcılar tarafından annelik; fedakârlık, merhamet, şefkat, kutsal makam ve sorumluluk olarak tanımlanmaktadır. Anne olacağını öğrenmek bireylerde çeşitli tepki ve duyguların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Araştırmamıza katılan annelerin ilk öğrendikleri zaman verdikleri bu tepkilerin ve yaşadıkları duyguların; mutluluk, kaygı, şaşkınlık, şükür ve korku olduğu; dini hislerinde ise Allah'ın kudreti, mucize ve şükür gibi hisleri taşıdıkları görülmektedir. Gebelik döneminde annelerin çocuklarına dair güzel yetiştirme, sağlıklı olmasını isteme, anneliğine dair de sabırlı olmak gibi düşüncelerinin varlığı söz konusudur.

Annelerin çocuklarını ilk kez kucaklarına aldıklarında mutluluk, şükür ve şaşkınlık hissettikleri ayrıca annelerin çocuğun manevi gelişimi için Kur'an okuduğu, günahlardan korunduğu ve yediklerine dikkat ettikleri, daha iyi durumda olabilmesi için Allah'a dua ettikleri görülmüştür.

Gebelik ve emzirme döneminde helale özellikle riayet ettikleri, anne olmanın manevi olarak kişiyi etkilediği, günah işlemeye engel olduğu ve dinen daha olgun hale getirdiği, ayrıca anne olmanın kişiyi olgunlaştırdığı ve kişiliğinde olumlu değişimlere sebep olduğu gözlenmiştir.

Araştırmanın bulguları ve edinilen gözlemlerden hareketle çocuğun annenin manevi gelişimine katkısına yönelik, akademik çalışmalara da faydası olabilecek öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

- Anne- çocuk maneviyatı ile ilgili yeterince çalışmanın olmadığı tespit edilen Din Psikolojisi alanında nicel ve nitel yeni kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

-Çocuğun sadece anne üzerinde değil de anne-baba ilişkisi üzerindeki manevi katkısı da incelenebilir.

- Araştırmaların kadının anneliğini şekillendirmede etkili olan fiziksel, psikolojik ve sosyal faktörlerin daha detaylı incelenmesi annenin dünyasını daha net görmeyi sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz Vecdi, Ana Baba İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. III, ss. 102.
- Allport Gordon W., **Birey ve Dini**, Elis Yayınları. 2016 Ankara.
Çev. Sambur Bilal,
- Allport, Gordon W “The Religious Canteext of Prejudice”, Journal for the Scientific Study of Religion, 1966, c.5, sy.3, s. 447-457;
Gordon W. Allport-Ross, J. M., “Personal Religious Orientation and Prejudice”, Journal of Personality and Social Psychology, 1967, c.5, sy.4, sy. 432-443, akt. David M Wulff, “The Psychology of Religion: An Overview” (çev. Mustafa Koç), İslami Araştırmalar Dergisi, c. 17, sy. 4, 2004, ss. 401-409
- Apak Hıdır, Abay Ali Rıza “Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 2019 30(1), ss. 56.
- Apak Hıdır, Acar Muhammet Cevat, “Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”, Din Bilimleri Klasik Sorunlar – Güncel Tartışmalar, edt. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi yay., Mardin, 2018, ss. 365- 377.
- Atak Mustafa, **Maneviyat Psikolojisi**, Elit Kültür Yayın, 2016 İstanbul.
- Atalay Hamit, **İngilizce-Türkçe Sözlük**, C.2, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1999, ss. 3181.
- Ayten Ali, Köse Ali, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, 2012 İstanbul.
- Bahadır Abdulkerim, **Jung ve Din**, İz Yayıncılık, 2010 İstanbul.

- Bretherton Inge, “The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth”, Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives, ed. S. Goldberg- R. Muir – J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 45-70.
- Birand K, “Dinin Mahiyeti Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1959, ss. 118.
- Büyüköztürk Şener, Kılıç Çakmak Ebru, Akgün Özcan Erkan, Karadeniz Şirin, Demirel Funda, **Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2018.
- Coşkun Recai, Altunışık Remzi, Yıldırım Engin, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, Sakarya, Sakarya Yayıncılık, 2017.
- Çekin Abdulkadir, “Dindarlık Boyutları ve Din Öğretimi: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (2010) Çerçevesinde Bir Analiz”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, ss. 249.
- Doğan D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ülke Yay., Sirkeci- İstanbul, Ocak/1994, “Dindarlık” maddesi, ss. 284.
- Düzgüner Sevde, “Psikoloji Literatüründe Maneviyat Kavramı”, **Maneviyat Psikolojisi**, edt. Mustafa Atak, Elit Kültür yay. İstanbul, 2016.
- Düzgüner Sevde, “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, **Manevi Danışmanlık ve**

Rehberlik Cilt-I, Ed.: Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, İstanbul, Dem, 2016, ss. 19.

Düzgüner Sevde, “Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi” Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya, 2013, ss. 26.

Eğlence Rabiye, Şimşek Nuray, “Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakım Hakkındaki Bilgilerinin Değerlendirilmesi”, **Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2014, Cilt: 5 Sayı: 1, Ocak, ss. 49.

Ekşi Halil, Kaya Çınar, Çiftçi Muhammed, Halil Ekşi, Çınar Kaya, Muhammed Çiftçi, “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, Editörler: H. Ekşi, Ç. Kaya, **Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma**, Kaknüs Yayınları, 2016 İstanbul.

Erkan Arif, **El-Beyan, Büyük Arapça-Türkçe Lügat**, C.2, İstanbul, Yasin, 2004, ss. 2174.

Fromm Erich, Çev. Arıtan A., **Psikanaliz ve Din**, Arıtan Yayınları, 1993 İstanbul.

Glock C. Y., Çev. Köktaş Mehmet Ali, **Dindarlığın Boyutları Üzerine**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, (Der.Aktay Yasin, Köktaş M. Emin) Din Sosyolojisi.

Göcen Gülüşan, “Şükür Maneviyatın Neresinde?”, Maneviyat Psikolojisi, edt. Mustafa Atak, Elit Kültür yay. İstanbul, 2016, ss. 167-191.

Gözlüklügiller Hayri, Tongar Hatice Kübra, **150 Soruda Fıtrata Uygun Çocuk Yetiştirmek**, Hayykitap, 2016 İstanbul.

Günay Necla, “Anne Olmak Emek İster”, **Elif Elif Dergisi**, S:26 (2014).

- Günay Ünver, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi İçinde**, Karahan Kitabevi, 2006 Adana.
- Güneş Adem, **Annelik Sanatı**, Nesil Yayınları, 2016 İstanbul.
- Güneş Adem, **Çocukluk Sırrı**, Nesil Yayınları, 2013 İstanbul.
- Güngör Yanar Zeliha, “Evli Bireylerde Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Evlilik Doyumu ve Bağlanma Boyutları”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Hayta Akif, **Allah’a Bağlanmak**, Onto Yayınları, 2017 İstanbul.
- Hazan Cindy, Shaver Philip R., Çev. Sönmez Ali, “Bağlanma” Psychological Inquiry, 1994, Vol. 5, No. 1, ss. 3.
- Hill Peter C., Pargament Kenneth I., Çev. Ulu Mustafa, “Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research”, **American Psychological Association** c.58, sy.1, ss. 64-74 (çev. Mustafa Ulu), **Bilimname**, 2015, c.28 sy.1, ss. 343-368.
- Hill Peter C., Pargament Kenneth I., Hood Jr Ralph W., Mccullough Michael E., Swyers James P., Larson David B., Zinnbauer Brian J., Çev. Kimter Nurten, “Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları”, **Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, 2013, ss. 98.
- Hiçdurmaz Duygu, Öz Fatma, “Stresle Baş Etmenin Bir Boyutu Olarak Spiritualite”, **Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2013, S.16:1, ss. 50.

- Horozcu Ümit, **Din Psikolojisi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 92-93.
- Horozcu Ümit “Ruh Sağlığı ve Din”, Ed.: M. Doğan Karacoşkun, **Din Psikolojisi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Horozcu Ümit, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişkisi, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2010, C.7, S.1, ss. 211.
- Hökelekli Hayati, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013 Ankara.
- Hökelekli, Hayati ve ark., **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Kağıtçıbaşı Çiğdem, **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınevi, 2017 İstanbul.
- Cemalcılar Zeynep,
- Karakuş Özlem, “Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki İlişki”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Cilt 23, Sayı 2, Ekim 2012, ss. 43.
- Kayıklık Hasan, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 2006, ss. 491.
- Kayıklık Hasan, **Din Psikolojisi**, Karahan Kitabevi, 2011 Adana.
- Kılıç Derya, “Gebelik Sürecinde Dini Manevi Yaşam Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kılınçer Hatice, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve Mdr Algısı”, **Manevi**

Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları Ed:

Ali Ayten, İstanbul, Dem, 2017, ss. 20.

Kirkpatrick Lee A.,
Shaver Philip R., “Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion”, **Journal for The Scientific Study of Religion**, 1990, 29(3), ss. 317.

Kirman Mehmet Ali, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Karahan Kitabevi, 2016 Adana.

Klein Melanie, Çev.
Koçak Orhan, Erten
Yavuz,
Köse Ali, Melanie Klein, **Haset ve Şükran**, Metis Yayınları, 2020 İstanbul.

Kurt Abdurrahman, **Freud ve Din**, İz yayıncılık, İstanbul, 2012.

Kurt Abdurrahman, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, ss. 2.

Küçük Zahide,
Gözlüklügiller Hayri,
Tongar Hatice Kübra, **450 Soruda Anadolu Ekolüyle Gebelik ve Annelik**, Hayykitap, 2016 İstanbul.

Lowe Fergus, Lowe
Brigid **Bebğinizin Beyin Eğitimi**, Optimist Yayınları, 2013 İstanbul.

Medina John, **Bebekler İçin Beynin Kuralları**, Pozitif Yayınları, 2014 İstanbul.

Mehmedoğlu Ali
Ulvi, “Din, Dindarlık ve Değerler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (2013), ss. 178.

Miller Tina, Çev.
Tuncer Gül, **Annelik Duygusu Mitler ve Deneyimler**, İletişim yay. İstanbul, 2010, ss. 33- 55.

- Morsünbül Ümit,
Çok Figen, “Bağlanma ve İlişkili Değişkenler”, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2011, 3, ss. 555.
- Nacar Emel, “Gökkaya Füsun, Bağlanma ve Maternal Bağlanma Konusunda Bir Derleme”, 2019, **Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi**, 1 (1), ss. 50.
- Orta Metin İrem,
Sümer Nebi, “Anne Duyarlılığı ve Erken Dönem Bağlanma- Temelli Ebeveynlik Destek ve Müdahale Programları”, Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2016, 19(38), ss. 55.
- Özbalkan Nuri, **Büyük İngilizce- Türkçe Genel Sözlük: P-Z = English161 Turkish Dictionary**. İstanbul, Alfa, C.3, 1999, ss. 2862.
- Özdoğan Öznur, **İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, Ankara, Lotus, 2005.
- Pazarlı Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Pehlivan Mehmet, “Sağlık Çalışanlarına Göre Hastanelerdeki Manevi Destek ve Rehberlik Projesi Uygulaması: Afyonkarahisar Devlet Hastanesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.8-9.
- Peker Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, 2011 İstanbul.
- Richards P. Scott,
Bergin, Allen E. P. Scott Richards, Allen E. Bergin, **A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy**, American Psychological Association, Washington DC., 2011.

- Rio Carlos Del M.,
White Lyle J., “Separating Spirituality From Religiosity: A Hylomorphic Attitudinal Perspective”, **Psychology of Religion and Spirituality**, 2012, c. 4, sayı: 2, ss. 89-91.
- Schultz Duane P.,
Schultz Sydney Ellen,
Çev. Aslay Yasemin, **Modern Psikoloji Tarihi**, Kaknüs Yayınları, 2007 İstanbul.
- Sheafor Bradford W.,
Horejsi Charles J., **Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler**, Çev. Ed. B. Çiftçi, Nika Yayınevi, 2014 Ankara.
- Solmuş Tarık, **Kadınlık ve Annelik Psikolojisi**, Nobel Akademik Yay., Ankara, 2012.
- Soysal Şebnem, Bodur
Şahin, İşeri Elvan,
Şenol Selahattin, “Bebeklik Döneminde Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış”, **Klinik Psikiyatri** 2005, 8, ss. 90.
- Subaşı Necdet, “Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, **İslamiyet Dergisi**, 2002, ss. 19.
- Tarhan Nevzat, **Duyguların Psikolojisi**, Timaş Yayınları, 2014 İstanbul.
- Teber Mehmet, **Annenin Ruh Halleri**, Hayykitap, 2016 İstanbul.
- Müyesser İrem
Temel, “Çocuklarını Kurum Bakımına Bırakmış Annelerin Annelik Deneyimlerinin PSikanalitik ve Kuram Oluşturma Perspektifinden Araştırılması” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, ss. 3.
- Tongar Hatice Kübra, **Çocuk Eğitiminde 100 Mucize Çözüm**, Hayykitap, 2016 İstanbul.

- Toparlı Recep, **Türkçe Sözlük**, 10.bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2005, ss. 1339.
- Turan Yahya, **Kişilik ve Dindarlık**, Ensar Neşriyat, 2017 İstanbul.
- Tümer Günay, “Genel Olarak Din”, TDV yay., İstanbul, 1994, c.9, ss. 312
- Uysal Veysel, Ayten Ali, “Ruhsallık Umutsuzluğu Azaltır Mı? Ruhsallık- Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 16. Ulusal Psikiyatri Kongresi, Kongre El Kitabı, Safranbolu Karabük, 1-4 Temmuz, 2009, ss. 319.
- Wechselberg Klaus, Puyn Ulrike, Çev. Kınalıbay Erdoğan, Klaus Wechselberg, Ulrike Puyn, **Anne ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989
- W. Lawrence Neuman, Çev., Özge Sedef, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I**, Ankara, Yayınodası Yayıncılık, 2006.
- Yaparel Recep, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1987, ss. 403.
- Yapıcı Asım, Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Affetmede Dinin Rolü, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, ss. 8.
- Yapıcı Asım, **Ruh Sağlığı ve Din**, Karahan Kitabevi, 2013 Adana.
- Yapıcı Asım, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, ss.77.
- Yavuz Kerim, **Günümüzde İnancın Psikolojisi**, Boğaziçi Yayınları, 2013 İstanbul.

- Yavuz Kerim, Din Psikolojisinin Araştırma Alanları, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1982, ss. 8.
- Yıldırım Ali, Şimşek Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2016.
- Yıldız Murat, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, **Tabula Rasa**, 2001, ss. 24.
- Zinnbauer Brian J., Pargament Kenneth I., Çev. Ed., Çapçioğlu İhsan, Ayten Ali, Dindarlık ve Maneviyat”, **Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları**, Der. Paloutzian Raymond F. ve Park Cyristal L., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2013.
- Zinnbauer, Brian J.; Pargament, Kenneth I.; Cole, Brenda; Rye, Mark S.; Butter, Eric M.; Belavich, Timothy G.; Hipp, Kathleen M.; Scott, Allie B. and Kadar, Jill L. Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy. **Journal for the Scientific Study of Religion**, 1997, 36 (4), ss. 555.
- Çevrimiçi <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 03.01.2021)

EKLER

EK-1: GÖRÜŞME FORMU VE MÜLAKAT SORULARI GÖRÜŞME FORMU

Mülakat tarihi ve saati: Mülakat yeri:

Mülakatı yapan kişi: Ayşegül ULAŞ

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Alıntı yapma izni:

Ben burada bu çalışmaya ilişkin araştırmada mülakatımdan alıntılar yapılmasını kabul ediyorum. Mülakat metninin isimsiz tutulacağından ve ifadelerimin alıntılanmasında kimliğimin kesinlikle belirtilmeyeceğinden haberdarım.

Mülakatı Kabul Eden Kişinin Adı Soyadı

İmza- Tarih

MÜLAKAT SORULARI

- 1- Anneliği nasıl tanımlarsınız, annelik deyince aklınıza neler geliyor?
- 2- Anne olacağınızı öğrendiğinizde neler hissettiniz?
- 3- Hamilelik döneminde annelikle ilgili neler hayal ettiniz? Hayalleriniz ne oranda gerçekleşti?
- 4- Anne olduğunuzu öğrendiğinizde içinize doğan dini hisler nelerdi?
- 5- Anne olmak manevi olarak sizi etkiledi mi? Etkilediyse nasıl?

- 6- Çocuğun etkilenmesi anne karnında başlar, denmektedir. Bu sebeple bebeğinizin dini ve manevi gelişimi için özel bir etkinlikte bulundunuz mu?
- 7- Çocuğunuzu kucağınıza aldığınızda ne hissettiniz? (Şükür, hamd, büyük sevinç)
- 8- Çocuklarınızın daha iyi durumda olabilmeleri için Allah’a yönelme, dua etme gibi durumlarınız oluyor mu?
- 9- Günah işleme noktasında annelik size engel oluyor mu? Oluyorsa neden?
- 10-Hamilelikte veya emzirirken yemeklerinizde helale özellikle dikkat ettiniz mi?
- 11-Anne olmak sizi dinen daha olgun hale getirdi mi? Bu konuda ne dersiniz?
- 12-Anne olduktan sonra kişilik olarak da olgunlaştığınızı düşünüyor musunuz?
- Kişiliğinizde ne tür değişimler oldu?

EK-2: MÜLAKAT ÖRNEĞİ

11. KATILIMCI

1- Anneliği nasıl tanımlarsınız, annelik deyince aklınıza neler geliyor?

Annelik, bebeği kucağında uyuyakaldığında rahatsız olmasın diye kıpırdamadan saatlerce öyle durmak ve o âna canını vermektir. Bazen yorganın altından görünen tek parmağını saatlerce sevmektir. Aynı zamanda uykuyu ve yorgunluğu unutmaktır. Uyumayınca gece birlikte oyunlar oynamaktır. Uyuyunca da hemen özlemektir. Bir kaşık yemek yedirebilmek için her gün kendinden geçercesine hallere girmektir. Ben değil önce çocuğum demektir. Annelik sevgi, şefkat, sonsuz sabır, fedakârlık, pratiklik, demektir. Annelik, dünyanın en güzel duygusudur.

2- Anne olacağınızı öğrendiğinizde neler hissettiniz?

Planlı, istenilen bir hamilelik olmasına rağmen ilk öğrendiğimde bir anlık şoka girdim ki, o an tek başımaydım. Bir an ne yapacağımı bilemedim büyük bir korku kapladı içimi, korkudan karnıma ağrılar girmişti. Karmakarışık duygular içinde ağlamaya başlamıştım, yapabilir miydim iyi bir anne olabilir miydim? Hemen sonrasında kendime gelince içimi tarif edilemez bir mutluluk ve huzur kapladı. Evet hayalini kurduğumuz o şeyi Rabbim bize nasip etmişti. Bir de eşime söyleyip onun sevincini gördüğüm o an... Sonsuz hamd ve hayaller başlamıştı artık...

3- Hamilelik döneminde annelikle ilgili neler hayal ettiniz? Hayalleriniz ne oranda gerçekleşti?

Çok fazla hayallerim olmuştu. Öncelikle sevgi dolu bir anne olup bebeğime o eksikliği yaşatmayacaktım. Sabırlı olup onun bütün sorularını bıkmadan cevaplandırmayı, disiplinli olup her dediğine evet dememeyi, dinimizin istekleri doğrultusunda onu yetiştirebilmeyi, İslam'ı öyle güzel yaşamalıydım ki o da bana imrenip uygulamalı, bebek arabasına bindirip gezdirmeyi, saçlarını örmeyi, sabahları birlikte kahvaltı yapabilmeyi, elinden tutup yürümeyi, o minnak adımlarını görmeyi, eşim ile birlikte her pazar parka götürebilmeyi, sınıksız sarılıp insanlara bu benim

bebeğim demeyi, söyleyemeyeceğim kadar çok şeyi.... Şu da bir gerçek ki ne kadar idealist olacağım diye düşünüp hayaller kursan da, tecrübe etmeden bir şeyler düşündüğün gibi olmuyor.

4- Anne olduğunuzu öğrendiğinizde içinize doğan dini hisler nelerdi?

Allah'a teslimiyet, kudretinin ve iradesinin büyüklüğünü hissettim. Böyle mucizevi bir şeyin başka açıklaması olamazdı. O kadar güzel bir duygu ki sonsuz minnet, şükür hissettim. Sürekli secdeye kapanıp şükretmeye çalıştım.

5- Anne olmak manevi olarak sizi etkiledi mi? Etkilediyse nasıl?

Tabi ki de etkiledi. Bebeğime her baktığımda, her kucağıma aldığımda bu mucize karşısında sürekli Allah'a hamd ettim. Kendimi artık daha fazla sorumlu hissediyorum. Dini vecibelerimi yerine getirirken daha dikkatli davranmaya çalışıyorum. Mesela sürekli abdestli olmaya özen gösteriyorum ki abdestli bir şekilde emzirebileyim. Onu sakın, huzurlu, sohbet ortamlarında bulundurmaya çalışıyorum ki, gerçekten bu ortamlar bebeğime de bana da huzur veriyor.

6- Çocuğun etkilenmesi anne karnında başlar, denmektedir. Bu sebeple bebeğinizin dini ve manevi gelişimi için özel bir etkinlikte bulundunuz mu?

Evet elimden geldiğince bir şeyler yapmaya çalıştım. Hamileliğim boyunca bebeğim için her gün 1 tane Yasin okudum, mutfakta iş yaparken Kur'an-ı Kerim dinlemeye çalıştım, özellikle Meryem suresi ve Yusuf suresini. Hatta Yusuf suresini o kadar beğeniyordum ki bebeğimizin adını da Yusuf Kaan koyduk. Kendimi olumsuz düşüncelerden arındırıp, stresten uzak durmaya çalıştım. Bebeğime Allah'ı anlatıp, az da olsa ona kitaplar okudum.

7- Çocuğunuzu kucağınıza aldığınızda ne hissettiniz? (Şükür, hamd, büyük sevinç)

Neler hissetmedim ki... Kalbim o kadar hızlı çarpıyordu, o kadar mutluydum ki, benim canımın içi, yüreğimin köşesiydi. Kucağıma aldığım o ilk an her şeyi unutuvermişim bütün sıkıntılarımı, bir anda dünyam olmuştu. Daha ilk dakikada

yüzünün her yerini ezberlemiştim, o kadar güzeldi ki benim bebeğim olduğuna inanamıyordum, sürekli kucağında dursun istiyordum, hemen sahiplenmişim. Göz göze geldiğimizde masmavi bir göz, böyle güzel mi bakarmış? İlk saniyede böylesine çok mu sevilirmiş? Dokunmaya öpmeye kıyamıyordum. Hele ki o muhteşem kokusu, hâlâ burnumun ucunda. Yüzüne baktığım her an Allah'ın bana armağanıydı, sonsuz şükür, minnet Allah'a. Neden daha önce gelmedin diye sormaktan kendimi alıkoyamıyordum. Artık umutlarımda, hayallerimde, beklentilerimde, hayatıma yön vermelerimde bebeğim vardı.

8- Çocuklarınızın daha iyi durumda olabilmeleri için Allah'a yönelme, dua etme gibi durumlarınız oluyor mu?

Tabiki de. Hayatımızda her şey için olduğu gibi canım bebeğim için de sürekli dua ediyorum, hatta tüm bebekler için. O kadar masum ve savunmasızlar ki, keşke hepsi güzel koşullarda, sevgi, huzur içerisinde büyüyebilseler. Sürekli sağlıklı, mutlu, hayırlı bir evlat olması için Rabbime dualar ediyorum. İnsanlar artık o kadar kötü ki Rabbimiz olmasa kime güvenebiliriz ki... İyi ki dua edebiliyoruz. Hz. Ali'nin dediği gibi 'duamın kabul olmayacağından değil, dua edemeyecek hâle gelmekten korkuyorum'.

9- Günah işleme noktasında annelik size engel oluyor mu? Oluyorsa neden?

Kesinlikle oluyor. Benim işlediğim bir suçtan dolayı bebeğimin etkilenecek olması düşüncesi bile bana fazlasıyla ızdırap vermeye yetiyor. Dinimizde anne babanın hatasından çocuklar sorumlu olmasa da bebeğimin yüzüne baktığımda gördüğüm o masumiyeti beni yanlışlardan, kötü düşüncelerden alıkoyuyor. Elimden geldiğince daha dikkatli davranmaya çalıştığımı düşünüyorum.

10- Gebelikte veya emzirirken yemeklerinizde helale özellikle dikkat ettiniz mi?

Her zaman dikkat etmeye çalışıyorduk zaten. Ama hamilelikle birlikte daha da özen gösterdim. Rabbimiz temiz ve helal olan şeylerden yiyiniz buyurmaktadır. Tabi ki bizde en kıymetlimizi Allah'ın hoşnut olacağı şekilde, Kur'an'a ve sünnete uygun şekilde yetiştirmek istiyor, bu konuya ayrıca dikkat etmeye çalışıyoruz. Mesela

önceleri kola içerken artık içmiyorum, bebeğime ambalajlı gıdaları vermemeye özen gösteriyorum. Hazır ürünlerin yerine her şeyi ev yapımı şekilde yapmaya dikkat ediyorum.

11- Anne olmak sizi dinen daha olgun hale getirdi mi? Bu konuda ne dersiniz?

Getirdiğini düşünüyorum. Bebeğime en iyi modelin ben olacağımı bilmek, ahlâken ve dinen daha dikkatli davranmamı sağlıyor. “Her çocuk İslam fıtratı üzere doğar, sonradan anne babası tarafından Yahudi, Hıristiyan, Mecusi dinleri seçer” hadisi de çocuğun dini tutum ve şahsiyetinin gelişmesinde ailenin etkisine dikkat çekmektedir. Bu da benim düşüncelerimde, konuşmalarımda, dini görevlerimde daha dikkatli davranmamı sağlıyor.

12- Anne olduktan sonra kişilik olarak da olgunlaştığınızı düşünüyor musunuz? Kişiliğinizde ne tür değişimler oldu?

Evet olgunlaştım, artık ben değil, biz olduk, bir şeylere karar verirken iki kere düşünüyorum, hayatımı bebeğime göre yönlendiriyorum. Böylece daha sakin, sabırlı, hoşgörülü, davranmaya çalışıyorum. Önceleri ufacık bir sorunu gözümde büyütürken artık çözüm üretmeye çalışıyorum. Annemin, anne olunca anlarsın sözünü çok iyi anladım. Annemin kardeşler arası bazı şeylere göz yummasına kızarken, şimdi ben de aynı şekilde o durumları bebeğime tolere edebiliyorum.

EK-3: ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA GRUBU VE KATILIMCI BİLGİLERİ

No	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Eğitim Bölümü	Mesleği
K1	39	Evli	Lise	-	Ev Hanımı
K2	32	Evli	Yüksek Lisans	Eğitim Bilimleri	Ev Hanımı
K3	34	Evli	Yüksek Lisans	Okul Öncesi	Anaokulu Müdürü
K4	27	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğreticisi
K5	29	Evli	Yüksek Lisans	Din Psikolojisi	Ev Hanımı
K6	29	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğretmeni
K7	26	Evli	Lisans	İlahiyat	Ev Hanımı
K8	37	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğreticisi
K9	32	Evli	Önlisans	Uluslararası İlişkiler	Ev Hanımı
K10	37	Evli	İlkokul	-	Hizmetli
K11	26	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğretmeni
K12	28	Evli	Lisans	İlahiyat	Din Kültürü Öğretmeni
K13	35	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğreticisi
K14	39	Evli	İlkokul	-	Hizmetli
K15	28	Evli	Önlisans	İlahiyat	Ev Hanımı
K16	35	Evli	Yüksek Lisans	Din Psikolojisi	Din Kültürü Öğretmeni
K17	32	Evli	Yüksek Lisans	Matematik	Darphane Memuru
K18	42	Evli	Lisans	İlahiyat	Kur'an Kursu Öğreticisi
K19	37	Evli	Lise	Çocuk Gelişimi	Ev Hanımı
K20	36	Evli	Lisans	Çocuk Gelişimi	Ev Hanımı

EK-4: KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Saygı değer katılımcı;

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında yürütölmekte olan yüksek lisans tezinin önemli bir parçasıdır. Dolduracağınız ankette hiçbir şekilde kişisel bilgileriniz istenmemektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular ise tamamen bilimsel amaçlarla kullanılacaktır. Sizden tüm soruları dikkatle okuyarak cevaplamanızı rica ederim. Bu bilimsel çalışmaya verdiğiniz katkıdan dolayı sizlere teşekkür ederim.

İ.Ü Felsefe ve Din Bilimleri Din Psikolojisi Bölümü

1-) Yaşınız?

2-) Eğitim durumunuz?

- 1- İlköğretim
- 2- Ortaokul
- 3- Lise
- 4- Önlisans
- 5- Lisans
- 6- Yüksek Lisans / Doktora

3-) Ekonomik durumunuz?

- 1- Çok düşük
- 2- Düşük
- 3- Orta

- 4- Yüksek
- 5- Çok yüksek

4-) Dindarlık durumunuzu nasıl ifade edersiniz?

- 1- Az dindar
- 2- Dindar
- 3- Çok dindar

5-) Sizi yetiştiren ailenizin dini durumunu nasıl nitelersiniz?

- 1- Din karşıtı
- 2- Dinle ilgisiz
- 3- Az dindar
- 4- Dindar
- 5- Çok dindar

6-) Çalışıyor musunuz?

- 1- Evet
- 2- Hayır

7-) Kaç çocuğunuz var?

8-) Bu kurstaki çocuğunuzdan daha küçük çocuğunuz var mı?

- 1- Evet
- 2- Hayır

9-) Annelik kutsaldır.

- 1- Bana hiç uygun değil.
- 2- Bana uygun değil.
- 3- Bana kısmen uygun.
- 4- Bana uygun.
- 5- Bana tamamen uygun.

10-) Hamilelikte veya emzirirken yediklerimin özellikle helal olmasına çocuğumun maneviyatı açısından dikkat ettim.

- 1- Bana hiç uygun değil.
- 2- Bana uygun değil.
- 3- Bana kısmen uygun.
- 4- Bana uygun.
- 5- Bana tamamen uygun.

11-) Hamile olduğumu öğrendiğimde manevi olarak olumlu yönde etkilendim.

- 1- Bende hiç olmadı.
- 2- Bütün çocuklarımda oldu.
- 3- Sadece ilk çocuğumda oldu.
- 4- Bazılarında oldu.

12-) İlk çocuğumu kucağıma aldığımda manevi açıdan olumlu duygular hissettim.

- 1- Bana hiç uygun değil.
- 2- Bana uygun değil.
- 3- Bana kısmen uygun.
- 4- Bana uygun.

5- Bana tamamen uygun.

13-) Sonraki çocuklarımı kucağıma aldığımda manevi açıdan olumlu duygular hissettim.

0- Başka çocuğum yok.

1- Bana hiç uygun değil.

2- Bana uygun değil.

3- Bana kısmen uygun.

4- Bana uygun.

5- Bana tamamen uygun.

14-) Çocuk sayısı arttıkça anneliğin verdiği maneviyat azalıyor.

0- Başka çocuğum yok.

1- Hiçbirinde manevi bir duygu olmadı.

2- Evet manevi duygum azaldı.

3- Hayır manevi duygularım arttı.

4- Manevi duygum aynı kaldı.

15-) Çocuğun güzelliği annelikten aldığım manevi hissi etkiliyor.

1- Evet etkiledi.

2- Hayır etkilemedi.

16-) Çocuğun cinsiyeti annelikten aldığım manevi hissi etkiliyor.

1- Evet erkek olması olumlu etkiledi.

2- Evet kız olması olumlu etkiledi.

3- Hayır etkilemedi.

17-) Çocuk büyüdükçe anneliğin verdiği manevi hazda değişme oluyor mu?

- 1- Evet olumlu yönde oluyor.
- 2- Evet olumsuz yönde oluyor.
- 3- Hayır değişme olmuyor.

18-) Anne olmak dindarlığınızı etkiledi mi?

- 1- Evet dindarlığım arttı.
- 2- Hayır dindarlığım artmadı.
- 3- Evet dindarlığım azaldı.

19-) Anneliğe bağlı olarak kişiliğinizde bir değişme oldu mu?

- 1- Evet kişiliğim olumlu yönde gelişti.
- 2- Hayır bir değişme olmadı.
- 3- Evet kişiliğim olumsuz etkilendi.

20-) Anne olmanız günah işlemeniz noktasında sizi etkiledi mi?

- 1- Evet daha çok günah işliyorum.
- 2- Evet daha az günah işliyorum.
- 3- Hayır etkilemedi.

21-) Çocuğun huyları (yaramaz/uslu/huysuz/uysal) annelik maneviyatını etkiliyor mu?

- 1- Uslu ise artıyor, yaramazsa azalıyor.
- 2- Etkilemiyor.

22-) Lütfen anne olmanın maneviyatınıza etkisi konusundaki görüşlerinizi aşağıdaki boşluğa yazınız.

